

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Hermer János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»...Ez a melodráma csak forrósodni fog.«

KENNETH MINOGUE

»„Üzemidegen a paradicsomban”«

TANDORI DEZSÓ

»(hm, de akkor hány betű a technika?)«

NÁDASDY ÁDÁM

Mcmxc Szeptember

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HUSZONKILENC FORINT

Mcmxc Szeptember

MÁSODIK ÉVFOLYAM KILENCEDIK SZÁM

Lengyel László Tavaszra várva 3

Szilassy Attila Mi és az Elefánt 7

Kenneth Minogue Összeomló társadalmak, továbbélő hitek 15

Eda Kriseová A kisváros 25

John Ashberry *Fejtsd meg nekem* 32

Tandori Dezső Düsseldorf-i trilógia – Immoralien development 33

Ács János *Idézet* 39

Bojtár Endre Riga! Riga! 43

Kemény István *Szerelmes vers – és lantzene* 48

Pilinszky János [*Töredék*] 50

Hafner Zoltán A figyelem iskolája 51

Nádasdy Ádám A helyesírási ló 55

Wiktor Woroszylski Uniformis 58

Kálmán C. György Erkölc, fertő, hitoktatás 63

E számunkat Pilinszky János fényképeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT. A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER ÉS KENEDI ANNA. NYOMTA A BORSODI NYOMDA MISKOLCON. FELELŐS VEZETŐ: HORVÁTH FERENC IGAZGATÓ. ISSN 0864-800X.

MEGJELENT AZ OSVÁT ERNŐ ALAPÍTVÁNY ÉS A DOVIN KFT. TÁMOGATÁSÁVAL.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

VANISHING SOURCES

A photographic survey of ten remote Finno-Ugrian peoples

BY PAULIUS NORMANTAS

A Corvina Kiadó ajánlata a Finnugor Kongresszus alkalmából

Napjainkban újra fontos lett a múlt, az identitáskeresés, a rokonságkutatás. Mi is egyre nagyobb érdeklődéssel fordulunk a finnugor nyelvcsaládba tartozó többi nép felé, igyekszünk megismerni történetüket, életmódjukat, jelenüket.

E megismerést segíti fotóalbumunk, melynek képeit Paulius Normantas készítette, szövegét pedig Domokos Péter professzor írta. A fotók szinte sohasem látott állapotot rögzítenek, gyakran az eltűnés előtti utolsó pillanatok.

Ára: 980 Ft

Tavasza várva

LENGYEL LÁSZLÓ

„...Óh, te Szél!
késbet a Tavasz, ha már itt a Tél?”
SHELLEY: ÓDA A NYUGATI SZÉLHEZ

Kelet-Európa hatalmas teste vajúdik. A modernizáció és a szabadság gyermeke nehezen akar megszületni. Pedig már lezajlottak Magyarország „fakó” és „szomorú”, Csehszlovákia „gyöngéd” forradalmi, Lengyelország megegyezési átmenete, Románia véres lázadása és palotaforradalma, Szlovénia és Horvátország rést nyitogató választásai, a német egymásra találás, és itt vonaglik a hatalmas szovjet-orosz birodalom a szétesés határán. Gyakran felteszem magamnak azt a kellemetlen kérdést: vajon 1956 magyar, lengyel, csehszlovák, orosz, ukrán reménykedői nem gondolták-e, hogy a hruscsovi sztalinizálás, a társadalmak demokratizálása új, nemzeti utakra fog vezetni, a szovjet engedményekhez az egyik oldalon és a nyugati befogadáshoz a másikon? Az akkori vajúdás mindössze a kis Ausztria-egérkét szülte, amelynek sikerült a megnyitott résen kisurrannia és a falon túl befogadást nyernie. És a mai nekiindulók? Közülük vajon hány fog átjutni? S Magyarország köztük lesz-e? A magyar civilizálódáshoz, polgárosodáshoz, európaizálódáshoz számtalan feltételnek kéne teljesülnie, de a három legfontosabbnak mindenképpen: a *történelmi szerencsének, a gazdasági és politikai kultúrák egymásra találásának és a belső társadalmi azonosságállás megoldásának.*

Vakszerencse – semmi más

*„Nemzeteket láttam, hatalmas szörnyeket, küzdeni, óriás testtel, s ez óriás testben mily fájó az emberi átom!
Tarjúk véresen ing még, levágott farkuk vonaglik
bús tartományokban, és feszülő páncélos karjuk
vergődő kis nemzet-férgeket
szorít kegyetlen.”*

BABITS MIHÁLY: ÚJ MYTHOLÓGIA

Egy kis ország sorsában nagy a jelentősége a történelmi véletlennek, szerencsének vagy szerencsétlenségnek. Természetesen tekinthetjük ezt a nagy hatalmak szeszélyének. Magyarország – akárcsak Kelet-Közép-Európa más kisállamai – már ebben az évszázadban is többször volt nagy hatalmi alkuk tárgya, így 1918-20-ban, majd 1938-47-ben, majd 1956-ban, hol közvetlenül, amikor a paktumcsinálók nyíltan meg is egyeztek, hol közvetve, amikor a felek jelezték, hogy belenyugszanak egymás szándékaiba. E nagy hatalmi játékok – egykor francia, azután német, majd szovjet-orosz játékmesterek dicstelen irányításával – mindig szerencsétlenséget hoztak Magyarországra, nemcsak terület- és emberveszteségeket okoztak, de kitaszították a társadalmi modernizációból és Európából. Történelmi

szerencsének kellene tekintenünk, ha a 80-as évek végén felgyorsult nagy hatalmi egyezkedésekből Magyarország legalább nem hátrányokkal kerülne ki. A gorbacsovi Szovjetunió politikai, gazdasági és katonai stratégiai Magyarországnak okkal és joggal kisebb jelentőséget tulajdonítanak, mint a központi európai kérdéssé előrukkolt német problémának, a középhatalmi súlya és kényes földrajzi helyzete miatt érzékeny lengyel ügynek, a hagyományosan kapcsolódó Csehszlovákiának, illetve a balkáni hátteret biztosító Romániának és Bulgáriának. Magyarország egyetlen szempontból érdekes a bonyolult gorbacsovi sakkpartiban: csak ne innen terjedjen át a fertőzés a szovjet-orosz belső birodalomra, ne Magyarország hasson a Szovjetunió felbomlására. A magyar átmenet három ponton jelentett ilyen szempontból veszélyt: a magyar állampárt esetleges szakadása, a többpártrendszer kimondása és a magyar „fogyasztói szocializmus”, „gulyáskommunizmus” hatása. A gorbacsovi peresztrojka modelljében egy egységes párt vezeti a reformfolyamatokat. Ha a pártegység megbomlik, a modell érvényét veszíti. A párt felszámolhatja önmagát, átalakulhat, de nem lehet megosztott, mert az megosztaná a hitet. Az MSZMP reformerei inkább az önfelszámolás mellett döntöttek, mintsem megtörjék a százsorszenti egységet, s a gorbacsovi indíttatású bolgár és román fejlődés végrehajtói hasonlóképpen. Ha az elmúlt két év során a magyar párt „példamutatása” kettéválik, azzal nemcsak Gorbacsov helyzete nehezül, de bizonyosan belenyúl a folyamatba. Elítélhetjük, megróhatjuk ezért, de közben tudjuk, hogy az életéért, a birodalomért harcol. (Ezért van nagyobb jelentősége Jelcin 1987-es eltávolításának és 1990-es visszatérésének, mint számos összecsapásnak a birodalom provinciáiban. Ezért fontosabb a kínai pártban Hu Jao-pang 1987-es és Csao Ce-jang 1989-es félreállításának még a diákmozgalmak leverésénél is, mert így megőrizhető a pártegység, a hatalom egysége, ezáltal az impérium.) A magyar – és a kelet-közép-európai államok – pártszakadásainak veszélye elillan, Gorbacsov méltán mondhatja, hogy nem lehet immár összehasonlítást tenni. A többpártrendszer eretnek kikiáltása megrendítette ugyan a szovjet vezetőket, de a magyarországi gyors pártosodás, a pártok közötti huzavona meggyőzte őket arról a régi birodalmi igazságról, hogy a sokpárti demokrácia aligha képes erőközpontosításra. A legfélelmetesebb kihívást a magyar fogyasztói szemlélet jelentette. A kelet-közép-európai országok egy részében – az NDK-ban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, kisebb mértékben Lengyelországban – *fogyasztói lázadás* zajlott le, amelyet a magyar modell is befolyásolt. Ahogy Magyar-

országon fogyasztói dühöt váltott ki Ausztria, Olaszország, az NSZK áruházainak, áruválasztékának ismerete, úgy jelentkezett ez a magyar kirakatok és életmód láttán a Nyugattól elzárt keletnémet és csehszlovák fogyasztóban. A szovjet fogyasztó azonban nem ismerkedhetett meg a magyar gulyáskommunizmussal, döntő többségüknek semmiféle összehasonlítási alapja sincs a szovjet áruellátáshoz képest. A magyar fogyasztói forradalom azért sem volt exportálható a Szovjetunióba, mert éppen hanyatlott. A szovjet-orosz birodalom irányítói megnyugodhattak, hogy Magyarország nem válik egy nemzeti szabadságharc, egy vallási keresztesháború, egy fogyasztói forradalom erjesztőjévé. Olyan közvetett katonai és gazdasági függés állapota szorították Magyarországot, amely a közvetlen ellenőrzésnél kevésbé költséges, és a lemondás nem presztízsvesztéssel, hanem inkább nyereséggel jár. De vajon nyugodtak lehetünk-e mi magyarok? Nem kell-e nyugtalankodnunk amiatt, hogy a szovjet-orosz birodalom politikai, és főleg gazdasági összeomlása minket is maga alá temet? Ne aggodalmaskodjunk-e, hogy a szomszédos Ukrajna nemzeti szabadságharca taktikai atomfegyverek összecsapásává fajul? És a szovjet gazdasági anarchia biztosítani fogja-e az energiaszállításokat? A most készülő új versailles-i béke, amely megcsönkít egy nagyhatalmat és nemzetállami összevesztésekbe, nyomorúságokba taszítja Kelet-Közép-Európa kisállamait, nem teremti-e meg egy új háború feltételeit? És nézzük a nagyhatalmi szeszélyeket a másik oldalon. Vajon nem azzal az ismert történettel van-e dolgunk, amikor valaki kedvtelve és örömmel csábítja el, s biztatja válásra ellensége feleségét, de vágyai mindjárt lelohadnak, amint a válás után, a titkos érzéki találkák helyett egy sírva esdeklő, kevésbé vonzó nőt kellene elvennie és eltartania? A tegnapi rajongás mára kínos emlék, mintha a házsártos és gyűlölt férj azzal gúnyolná a csábítót: tessék, vidd, nézegesd te a lógó melleit, avitt hajcsavaróit, és hallgasd sirámaid, hogy nincs elég konyhapénze. A nyugati ábránd gyorsan elillan. Túl gyorsan és túl sokat kapott. A tegnapi érdemek – nemzeti öntudatra ébredés, harcoss keresztényi érzések, idegen (elsősorban orosz-szovjet, de zsidó, lengyel, magyar stb.) gyűlölet, most inkább modernizációs hátrányok. Jó fegyverek voltak a válóperben, de azonnal feledni kellene őket az új életben. Csakhogy éppen ez nem megy. A Nyugat hatalmas politikai, katonai, pénzügyi és technológiai gépezetei lassú és automata típusú érzékelésekre és reakciókra képesek. Hogy a számos kelet-európai „mintha”-országból melyik kerül a gépezetek kitüntetett figyelmének középpontjába, az történelmi szerencse dolga. „Mintha”-országok, „kvázi-piacgazdaságok”, „maszk-demokráciák” ezek, amelyeket a Nyugat azért sem tud gazdaságilag és politikailag érzékelni, mert úgy tesznek, mintha azok volnának, akik nem. És vegyük figyelembe, hogy a nagyhatalmi automaták – legyenek azok kremlinológus elemzők, állami bürokraták, hírszerzők, pénzemberek, vállalatirányítók – a kelet-európai történéseket részben géphibaként, részben minden számítással és jóslattal ellentétes, legvalószínűlebből megvalósulhatóként észlelték. Amire azt állították, hogy nem történhet meg, megtörtént. Így azután válaszreakciókat a rutin és a rögtönzés jellemzi. Akár kockadobással is

dönthetnek, hisz még az ellenkezőjét sem tudták és tudják megjósolni a történeteknek. Nem az a lényeges, hogy a nagyhatalmak – az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Németország (Európa) és Japán – bármikor beismerik-e, hogy kialakított forgatókönyveik, cselekvési programjaik, stratégiáik szinte sohasem jöttek be, hanem az, hogy mit fognak kezdeni automatáik csődjével. Addig is a nagyhatalmi befolyások összehatása, és a kicsik ellenőrizetlen, vagy túellenőrzött, de mindenképpen kiszámíthatatlan mozgása csak tovább növeli a véletlenek hólabdáját. Bizonytalanságok földjén élünk. Vakszerencse és semmi más.

Kultúrák találkozása

Az európai és a világgazdasági befogadás a század- és ezredfordulón Európában nem egy technológiai szint elérésétől, nem a munkaerőnek egy technikához való hozzátörésétől, vagy éppen gazdasági és politikai megtörésétől függ. Ennél fontosabb, hogy milyen az adott gazdaságban a fogyasztói és a vállalkozói kultúra, milyen az összefüggés a megszerzhető javak minősége, választéka, elérhetősége és a jövedelemszerzés, megtakarítás módozatai között, milyen a munkaerő rugalmassága, környezethez való viszonya, milyen az igénye az állam védelmére – egyszóval milyen a népesség gazdasági kultúrája. Az európai gazdaságok fogyasztásvezérelt gazdaságok, ahol a fogyasztói tömegkultúra hajtja előre a termelést és a szolgáltatásokat, s nem valami „termelés a termelésért”, „termelés a következő nemzedékek, egy szebb jövő számára” logika. Ha pedig ez így van, akkor az európai gazdaságok és gazdagságok csak olyan gazdaságokat tudnak befogadni, amelyek rendelkeznek a fogyasztói tömegkultúra kellékeivel. Mi sem egyszerűbb ennél, mondhatnánk, hiszen a szovjet típusú társadalmak polgárai másra sem vágnak, mint a dűskáló fogyasztásra. Csakhogy a fogyasztói tömegkultúra éppen a javak sorbarendezésében, a minőségek összemérésében, az idővel, az infrastruktúrával való gazdálkodásban, a dolgok ésszerű, illetve tömegesen ésszerűnek látszó működtetésében áll, az élethelyzetek és szerepek felismerésében. A kelet-európai idővel, szaktudással, anyaggal és energiával pazarló gazdaság, az infrastrukturális és környezeti javak lebecsülése és felélése, a társadalmi méretű cinkos munkamegvonás, az anyagi vágyak elérésének illékony álmokban vagy kicsinyes törvényszegésekben való megjelenése mind-mind ellentétes az európai gazdasági kultúrával. A magyar fejlődés a 60-as évek közepe óta lehetővé tette, hogy az állampolgárok százezrei ne csak megismerkedjenek az európai fogyasztói tömegkultúrával, hanem annak céljait is magukévá tegyék. Ami a legfontosabb, hogy nemcsak leszámoltak az aszketikus kommunizmus, sőt, mindenfajta aszketizmus illúziójával és ideológiájával – a despotizmusok hűséges segítő-társával –, hanem a fogyasztás érdekében növelték munkaráfordításukat. A különböző szempontú lemondások, nemzeti és szocialista elzárkózások helyébe fogyasztói váraozások és összehasonlítások léptek. A kelet-közép-európai országokban fennáll annak a történelmi ciklusnak a veszélye, amely nemzeti és vallási alapokon tagadott piac és vállalkozás, államilag és egyházilag diktált aszkézis, idegengyűlölet, autarchia után oldódást, lazulást, hanyatló

átmenetet hoz, majd jobb- és baloldali, nemzetiszocialista és internacionalista szocialista diktatúrákat ismét antiliberalis és aszketikus dühökkel, azután jön a totalitáriánus rendszer pangása, hosszadalmas halódása, és megint nemzeti szabadságharcok, vallásháborúk – minden kezdődik előlről. Magyarországon is van esélye a ciklusba való visszazökkenésnek, de kisebb, mint Lengyelországban és Romániában, Bulgáriában és Szerbiában. Az ok a Kádár-rendszer természetében keresendő. Az elmúlt huszonöt év ugyanis nem egy szovjet típusú társadalom pangásos korszaka, hanem a felső vagy első politika szintjén egy közép-európai egyezkedéses, oligarchikus típusú politikára való visszatérés, az alsó, vagy második gazdaságban pedig a piaci vállalkozó és egyezkedéses, alkudozó gazdasági modellre való előrelépés. Ezért (a szlovént leszámítva) talán a magyar gazdasági kultúra áll a legközelebb az európai fogyasztói tömegkultúrához, itt a legnagyobb az ellenállás az „önkéntes” aszketizmussal és bezárkózással szemben. De az oligarchikus módra szervezett ipari és mezőgazdasági nagyüzemek igencsak igénylik az állami ipar- és agrárvédelmet, a nemzetállami beavatkozást, a csak bérből és fizetésből élők pedig az állami szociálprotekciónizmust. Viszont a politikai kultúrák egymásratalálásának komoly gátja, hogy a magyarokról alkotott nyugat-európai kép a két világháború közötti antidemokratikus, nemesi, keresztény kurzusú, irredenta és antiszemita Magyarországra vetül. Minél inkább azonosul a kommunizmus utáni Magyarország a kommunizmus előtti nem liberális, nem toleráns Magyarországgal, annál kevésbé fogadható el a modern Európa számára. A polgári demokratikus, áldozatul vetett csehszlovák állam népszerűsége azon alapszik, hogy nem egy modernizáció előtti államisággal büszkélkedik, hanem egy e századi tömegdemokrácia államával. Paradox módon a magyar politikai intézmények, a pártszerveződések, a parlamentáris viselkedés, a formális jogok és gyakorlásuk megintcsak az „olyan mintha” demokratikus intézményekre hasonlítanak, miközben az állampolgári autonómiák, a civil öntudat, a kisközösségi politikai viselkedés ésszerű és pragmatikus. A magyar politikai mechanizmus a 60-as évektől arra építkezett, hogy a nagypolitika többé-kevésbé érdektelen a mindennapi élet szempontjából, a helyi politikai szerepekbe kell beletanulni, s tudomásul kell venni, hogy a politikát olyan csirkefogók csinálják, akikkel jobb, ha kölcsönösen békén hagyjuk egymást. Az olasz típusú politikai mentalitásra emlékeztet ez a magyar politikai viselkedés: ti ott fenn vezéreltek, mi itt lenn megpróbáljuk nélkülöletet csinálni. E magatartásból következik, hogy Magyarországon nincs igazi pártpolitikai érdeklődés, hogy kettévált a parlamentáris és a mindennapi politikázás. Nem politikai közöny okozza, hogy a társadalom nem az utcán, a párthelyiségekben, az urnák előtt keresi a politikai megváltást, hanem józan gyakorlatiasság: a politikai kérdések a munkahelyeken, a tulajdonért, a vállalkozásért, az információért folytatott politikai harcokban dőlnek el. Ebből a szempontból pedig a pártok egyike sem kínál alternatívát. Egyformán nem törődnek a mindennapi élet kérdéseivel. Így azután a kérdés az, hogy a magyar társadalomról alkotott kép a felszín politikai anakronizmusain, pártpolitikai hisztériáin fog-e alapulni, vagy

a társadalom valóságos mozgásán. (Például a magyarországi antiszemitizmust a politikai pártok olyan harci területté tették, hogy a Nyugat úgy vélheti, ez a kérdés áll a magyar társadalom érdeklődésének középpontjában. Holott a társadalom döntő többsége teljesen értetlenül áll a pártpolitikai hisztéria előtt, és a népi antiszemitizmusnak semmivel sem látszik több megnyilvánulása, mint Ausztriában vagy Franciaországban. És a választási kampány éles antiszemitizmus és szovjetellenes menete sem váltott ki valami féle tartós népi gyűlölködést.) A magyar politikai kultúrát nem nyomta agyon az *egy párt – egy szakszervezet – egy egyház* monopolisztikus politikai szerkezete, amelyben az ember csak aközött választhat, hogy melyik főhatalom vagy politikai ellenhatalom teljes befolyásának veti alá életét. A korábbi uralkodó állampárt oligarchikus szerveződések konglomerátuma volt, igen jelentős szélsőségeket hordozott, egyszersmind lehetővé tette egy sövény elültetését tagjainak politikai közléte és ideológiamentes magánélete közé. Az újonnan létrejött pártok ugyancsak képtelenek bizonyultak egy, a mindennapi életet ellenőrzés alá vonó hatalom megszervezésére. A Magyar Demokrata Fórum megkísérelte a „minden magyarok pártja”, az „egy igaz magyar párt” címének és rangjának elnyerését, de ez sem a választásokon, és főként a hétköznapi politikai élet meghódításában nem sikerült. Mire kell itt gondolnunk? Arra, hogy egy politikai párt ajánlja, diktálja, hogy hány gyereket akarjunk, milyen iskolába, milyen tanrend mellett taníttassuk, milyen televíziót nézzünk, rádiót hallgassunk, újságot olvassunk, hogyan tekintsünk történelmünkre, magyarságunkra, városunkra és falunkra, mit gondoljunk szomszédainkról, ki az ellenségünk és ki a barátunk. Iliescu pártja – a Front – „nemzeti kommunista” alapon, a választásokon győztes horvát párt – a Horvát Demokrata Közösség – a „keresztény és nemzeti” értékeket vallva sikeresen monopolizálja befolyását. Magyarországon ezt részben az erős ellenzék, sőt ellenzék (szabaddemokraták, szocialisták, fiatal demokraták) létezése, részben a tömegkommunikáció viszonylagos függetlensége, de leginkább a társadalom pragmatikus, gyakorlatias természete nem engedi meg. Magyarországon nem létezik egy Szolidaritáshoz hasonló mindenható szakszervezet-párt sem, amely államkorporatív alapon egyszerre képviseli a munkavállalókat és a kormányt. És végül a többi kelet-közép-európai állammal ellentétben, Magyarországon nem uralkodik egy nemzeti egyház – mint a lengyel, a cseh, a szlovák, a horvát, a szlovén katolicizmusok (az ellenállás és a nemzeti különbözőség egyházai) és mint a szerb, a román, a bolgár ortodox egyházak –, hanem egymás mellett élnek, vitáznak a katolikus, protestáns és zsidó vallási intézmények és kultúrák. Végül nincs egy szeretve tisztelt, nemzeti szimbólumot képviselő hadsereg, mint a lengyel, amely hadiállapotosságba ejtette nemzetét; mint a román, amely mindenkor puccsrakész, ha hívja a nemzet vagy egy nagyhatalom; mint a szerb-jugoszláv, amely összeabroncsozza a föderációt. Az „egy nép, egy párt, egy templom, egy dicső hadsereg” ma nem jellemzi a magyar politikai szerkezetet. Pedig a fentebb említett kelet-közép-európai ciklus azon is alapszik, hogy az addigi mindenre kiterjedő, életformákat diktáló szervezetet egy más előjelű, ugyancsak diktáló

szerveződés váltja fel. A Kádár-rendszer évtizedei egészséges gyanakvást váltottak ki a nagy szervezetekkel, az ideologikus proféciaikkal szemben, öltözzék az párt, szak-szervezet, egyházi hierarchia köntösébe. „Az én életem rám és családomra tartozik, nem ezekre” – ez a magyar polgár jelszava. A magyar állampolgár egyénileg, helyhez kötötten, munkahelyenként alkudozik, ennek minden előnyével és hátrányával. Közelebb áll ez a politikai kultúra az európaihoz, mint a lengyel, a román vagy a szerb? Mindenképpen közelebb az olaszhoz, az osztrákhhoz, a szlovénhez. Ellentétben Csehszlovákiával és Lengyelországgal, amelyek jobb vezetéseket mondhatnak magukénak, mint amilyen a társadalmi modernizációs szintje, Magyarország rosszabb politikai eliteket engedett felszínre, mint amelyet a társadalom „megérdemel”. Mit csináljunk, itt vagyunk.

Add Uram, hogy az lehessenek, aki vagyok

De ki vagyok? Bűnös vagy áldozat, jó családapa vagy rossz megalkuvó? Merre van most a fölfelé, s merre a lefelé a társadalmi létrán? Munkásnak kell-e lennem vagy polgárnak, szolidaritást kell-e mutatnom vagy az öklömet? Érdemes volt-e, amire az életemet áldoztam? Címek, rangok, kitüntetések, diplomák, vizsgák, egy főnöki bólintás – mindezek semmivé váltak? Amit fiaimnak és lányaimnak esténként ismételtünk, példaként állítottunk, s amitől elriasztottunk – hová tűntek? A társadalom mániás-depressziós tüneteket mutat. A „honnan jöttem, hol vagyok, hová megyek” személyes és társadalmi kérdésére hol feledtető mániás ömlengéssel és tevékenykedéssel, hol depressziós fal felé fordulással válaszolunk. Mennyi mindent nem fejez ki az a szó? Azonosságválság. Hiszen abban éltünk a késő Kádár-korban; a legitimitáció, az azonosság válsága rombolta le a külön magyar modell és túlélés illúzióját, a kádári politikai hatalom 1956. november 4-i alapjait, majd az álliberális, kvázi-pluralista kádári pártot. Lettünk egy kelet-európai válságország, az 1956-os fölkelés bűnbánóan lelkes nemzete, szabad választások állampolgárai. Csak-hogy azonosságunkat továbbra se lertük és leljük. Mert hiába lettünk ideig-óráig „nagylelkű nemzet”, amely segítséget ad és megnyitja határait a keletnémetek előtt, amely segélyszállományokat küld a vérző Romániába – magunkon nem segítettünk. A helyzetértékelésünk rossz. Az

európaiság egyik legfontosabb és számonkért mércéje, hogy az egyén, a polgár, az adott társadalmi csoport, párt, nemzet legyen tudatában társadalmi elhelyezkedésének, méreteinek, hatókörének. Azután lehet ezzel elégedetlen, küzdhet a meglévő besorolás, értékítélet, státus ellen, vagy éppen ellenkezőleg, lehet benne elégedett, de mindenképp előtt fel kell mérnie, hogy hol van és kicsoda. Mit írhat a névjegyére, mire büszke, miért szégyenkezik. Helyzetünk-ről a tárgyak, a tények, a szavak új összerendezései értesítenek. Állunk a többszörösen kinttett gyár udvarán, s megsejtjük, hogy a vállalati vagyon, ha tőkeként akarjuk funkcionáltatni, a felét sem éri a könyvszerinti értéknek. De akarjuk-e így az átalakítást? Vagy félretoljuk a kellemtelenül szorongató érzést, s hirdetjük, hogy ér az többet is, csak a világ ki akar rabolni minket, ezért nem ismeri el? Tények és adatok meghamisítva, de mégiscsak jobb áltatni magunkat. Furcsa keverék nyelvünk alig ad módot a szótértésre. Ahogy a késő Kádár-kor öregek, atyáskodó tudszocok és péges szövegeibe beitta magát egy ökonómista-technokrata szófolyadék, úgy keveredik most a gyorsan vizsgára tanult és immár feledett reformszocialista elem, a nemzeti harangkongás a kúriás, szabadságharcos és bujdosós főzettel, s a pótvizsgára magolt liberális öntetekkel. Mi is a mi nyelvünk? Milyen nyelven íróják egy előterjesztés, egy feljegyzés, milyen nyelven értsenek szót egymásnak ismeretlen miniszterek a kormány ülésén – Mikszáth karcolatainak vagy egy technokrata igazgatási nyelvezetnek, vagy Thaly műkuruc buzdulásainak nyelvén – a minisztériumokban? Ki s milyen közvetítő nyelven fog tolmácsolni a kormány képviselői és a vállalati vezetők között, amikor saját nyelvét egyik sem ismeri? Az új közép-retegeknek, a „már-már polgároknak” nincs még meg az az önálló nyelvezete, amelyen megszólalhatnának. Ehhez nyelvet csináló értelmiség kellene, az új középrétegek (elit, kettős jövedelmű, nagyüzemi munkások, közigazgatási és vállalati technokraták, ipari és agrárvállalkozók) új, specialista értelmisége. Mert amíg nem rombolták le a kádári igazságtermelők nyelvi és tárgyi intézményeit, nem alakulnak ellen-tudások, addig a társadalom előtt nem lesznek távlatok. Az univerzális értelmiség univerzális igazságtermelésének történelmileg vége. Ha a magyar középrétegek végre megtalálják helyüket és távlatukat, akkor a válság félig már megoldódott. Ha a specialista értelmiség meg is fogalmazza ezeket a távlatokat – a polgárosodás új „ideológiáját” –, akkor talán ki is jutunk.

Mi és az Elefánt

A KELET-EURÓPAI RENDSZER ÉS MAGYARORSZÁG

SZILASSY ATTILA

Európa nem egységes, nem is lesz még az egy jó darabig, s így az odavezető utak is sokfélék. Mi már egy ideje úton vagyunk, de útítársainkkal csak abban sikerült megállapodnunk, hogy külön menetelünk. Néha meg-megállunk, sandán oldalra pillantunk, mert hozzászoktunk, hogy ne a megtett távot mérjük, hanem azt, hogy a többiekhez képest hogy állunk. Így legalább nem vesszük észre, hogy az üveghegyeken túli célhoz csak araszolva közeledünk.

A kelet-európai átalakulást tanulmányozva, a nemzetközi kapcsolatok elmélete szempontjából elsősorban két kérdést kellene tisztázni. Először, hogy mi a térségnek a nemzetközi rendszerben elfoglalt helye, s melyek ennek az alrendszernek a tulajdonságai. Másrészt, hogy az utóbbi időben felgyorsult változások sokszor kaotikus tömegéből melyeket minősíthetünk hosszú távon ható folyamatoknak. A kishatalmi stratégiaválasztásról azért kell beszélni, mert most nemcsak beszélni lehet róla. A címbeli *Kelet-Európa* kifejezés talán megtévesztő. Az Elbától Oroszorszáig terjedő térség helyzetét tárgyalom.

Kelet-Európának a nemzetközi rendszerben elfoglalt helyéről sokáig igencsak leegyszerűsített felfogás élt a közvéleményben. A nagyhatalom tözsomszédságában betöltött kishatalmi státusz azonban nemcsak beidegződött reflexeket, hanem sajátos, eredeti válaszkísérleteket is szült századunkban. A „balkanizálódás” és „finlandizálódás” egykor idegeket borzoló jelensége nem véletlenül vonult be a politikai szóhasználatba, mintegy bizonyítva, hogy a kishatalmak gyakran egyedi adottságaikat felülmúló mértékben képesek a nemzetközi kapcsolatok meghatározó szereplőivé előlépni. Természetesen nemcsak a katonai, gazdasági és kulturális potenciált felvonultató központokkal, hanem a központok erőfeszítéseit elnyelő válságok hatásával is számolnunk kell, sőt a kishatalmak akaratán megbicsakló kezdeményezésekkel is. Ez a realista-strukturalista megközelítés az egyes országokat egyrészt a rendszerben elfoglalt helyük, másrészt a rendszerre gyakorolt hatásuk alapján rangsorolja. A nemzetközi nagypolitika eszerint olyan bonyolult folyamat, amelyben a válságok a nemzetközi rendszer összecsomósodási pontjai, s ezért az egyes szereplők által befolyásolhatók, de nem meghatározhatók. A rendszer saját lendületéről van szó. Nem misztikus dolog ez: a konfliktusok energiát felőrlő bugyrai nemcsak befolyásolják, de gyakran meg is változtatják az érdekeltek döntéshozatali szokásait, visel-

kedési normáit. Hogy ismét közhelyeknél maradjunk, gondoljunk a „Vietnam szindrómára”, vagy a „libanonizálódás” katonai vezetőket riasztó jelenségére. Az 1989-es kelet-európai hóhullám esetében azonban másról, többről van szó.

Ez utóbbi ugyanis nem egyszerűen néhány kormány legitimitációs válsága, Norberto Bobbio szavaival élve az utóbbi 70 év története „fejtetőre állított egy utópiát... az elsőt, amely megkísérelt belépni a történelembe”.¹ Az utópia bukása nem a világot rázta meg, hanem a világról alkotott képünket változtatta meg. Különösen igaz ez ránk, kelet-európaiakra. Nyugatról tekintve nagyot fordult most a világ, csak míg ott ez a politikai és gazdasági tervezőknek és elemzőcsoportoknak okozott fejfájást, addig mi a bőrünkön érezzük a változásokat.

A világpolitika kozmoszának legsötétebb 20. századi „fekete lyuka” a kelet-európai térség. Nem véletlenül írja Berend T. Iván, Fernand Braudel híres, másfél évszázadot átfogó „hosszú 16. századának” mintájára, hogy az első világháborútól a kilencvenes évekig tartó „rövid 20. század” elsősorban Közép- és Kelet-Európa százada volt. Ebből a térségből indultak ki a kívülrekesztettség miatt a nyugat-európai fejlődésre adandó válaszként az azt megkerülni, meghaladni kívánó jobb-, vagy baloldali radikális modernizációs törekvések.² A fasizmus és a sztalinizmus felívelése és kudarca ennek a közép- és kelet-európai „rövid 20. századnak” a története.

Kelet-Európának a nemzetközi rendszerbe való beilleszkedését számos tényező befolyásolja.

– Saját történelmi, kulturális hagyományai szerint Kelet-Európa sohasem létezett mint önálló tényező, mindig egy külső vagy félkülső erő fogta azt erőszakkal rendszerbe. Az önszerveződés képességének hiánya soha nem vetődött fel úgy, mint napjainkban. A fejlődés megkésettisége folytán a nemzeti emancipáció mindig megelőzte a nemzetek közötti és fölötti integráció követelményét. Ezért Kelet-Európa nemzeti mozgalmi tudatosan a térség „szétdarabolására” törekedtek, s a 20. század végére egyre gyorsuló transz- és internacionalizálódási folyamatok közepette visszahúzó erőkké váltak. Bibó még csak „a modern európai fejlődés legfélelmetesebb monstrumáról, az antidemokratikus nacionalizmusról” írt 1946-ban.³ Azóta a helyzet romlott. Ma már fejlődéssel szembe és azt akadályozó tagoltságról beszélhetünk.

– A térség az utóbbi 60 évben a geopolitika hagyományos értelemben vett nagyhatalmi befolyási övezetévé csökkent, ami még nem is lett volna végzetes. A kis országokra 45 éven át az alulfejlett, elmaradott nagyhatalomtól

való függés mért súlyos csapást. Ezért a kapcsolatrendszer alapjává a Szovjetunió nagyhatalmi státusának egyetlen támasza, a katonai együttműködés, vagyis függés vált. A nagyhatalmi terjeszkedésre mintegy korrózióvédő réteggént rakódott rá az ideológiától fűtött küldetésstudat. Mivel azonban a kommunizmus letéteményesének a Szovjetunió önmagát tekintette, a nemzetközi kommunista mozgalmat mindig alárendelte és eszköznek tekintette nagyhatalmi céljainak elérésében. A sztlini stratégiai gondolkodás a nem éppen érdekközösségen alapuló cári birodalmat még egy hasonló jellegű szövetségi rendszerrel vette körül. Így az ezen a körön belül maradó kelet-európai kishatalmak Jalta után, mint a Szovjetunió korlátozott önrendelkezési szoros szövetségesei, önálló profil nélküli alrendszerként kerültek be a nemzetközi rendszerbe.

– A térség közös emlékezete és kultúrája sok rokon vonást mutat föl a nyugatival, amely korábban foglalta rendszerbe Kelet-Európát. A karnyújtásnyira levő Nyugat-Európa a maga kulturális, műszaki és pszichológiai kisu-gázásával továbbra is jelentős erőként hatott. A folyamat akkor erősödött fel drámaian, amikor a tudományos-műszaki forradalom és integráció nyugati előrehaladtával nyilvánvalóvá vált a második világháborút követő rend megbomlása egy egységes nagyhatalmi szerepre igényt tartó nyugati közösség körvonalazódásával.

– Végül rendkívül fontos számba venni a szövetség természetét és ténye elleni tiltakozásokat, kitörési pontokat. A 40 év alatt soha sem alakult ki a kelet-európai rendszer nyugalma, folyamatos nyílt sebek akadályozták meg egy belső egyensúly önérdékből történő elfogadását. A berlini, budapesti, poznańi ösztönös fölkélek, az uralkodó párt által vállalt magyar gazdasági és rövidéletű csehszlovák politikai reformok, majd ezek bukása után a monolitikus hatalmi körön kívüli párhuzamos hatalmi pólus kiépítése Lengyelországban a kitörési kísérletek önfejlődését tanúsítják.

Az orosz modernizáció dilemmája Gorbacsov idején gyötrelmesen szembesül a birodalmi szemlélet örökségével. A szembesülés különösen azért súlyos, mert nem feltétlenül vagyis választási lehetőségéről van szó, hiszen történelmileg rövid időn belül akár mindkettő is elveszhet. Kelet-Európa nemzetközi betagozódásának vizsgálata után érdemes egy pillantást vetni a rendszer belső szerkezetére.

A szövetségi rendszer nem érdekközösségen alapult, s így az integrációnak mindössze igen alacsony fokára jutott el. Ez nagyjából megfelel Deutsch „amalgamated but not security community”-jének, ahol egy felső kormányzat, megnövekedett hatalmi étvágyának csillapítása végett terjeszti ki tevékenységét a helyi kormányzatok rovására, azok megkérdése és érdekeik egyeztetése nélkül. A perifériák ellenkezése miatt egyirányú információáramlás alakul ki az alrendszeren belül felülről lefelé, ami csak beolvastást és nem szerves integrációt tesz lehetővé. Így a mindenki által elfogadható közösségi azonosságtudat kérdése komolyan fel sem merülhet.

Másodszor, a szövetségi rendszer sugaras szerkezetű volt, s ez – sajnos – tökéletesen megfelelt a kelet-európai

térség történelmi-társadalmi hagyományainak, és tovább erősítette azt az irányzatot, amely tagadja a térség önszerveződésre való képességét. A kis országok egyenként, külön kapcsolódtak a központhoz a patrónus és kliens feudális elve alapján. A mindent egy központra keresztül intéző rendszer a horizontális kapcsolatfelvételt nem tűrte el. Paradox módon a nagyhatalmi központhoz csatlakozó vazallusok között a központ viszály esetén még a döntőbírói szerepre sem vállalkozott. Az „egység mindenekelőtt” elve csak a nagyhatalmat szolgálta, s a kisebb partnereknek még a konfliktusos kapcsolattartást, a problémák megbeszélését sem engedélyezte. A konfliktusok befagyasztása nem adta meg a lehetőséget az önmeghatározásra, amely a konfliktusrendezés egyik első és semmiképpen sem elengedhető feltétele.

Harmadjára, aránytalan volt a szövetségi rendszerben résztvevő országok hatalmi teljesítőképessége, s ez brutálisan érvényesült a döntéshozatali mechanizmusban. A helyzetet egyoldalú függőség jellemezte, szó sem volt kölcsönösségről. A kezdeti katonait gyorsan politikai függőség egészítette ki, és az ördögi kör a gazdasági kapcsolatok kiépülésével zárult be. Ennek ellenére a szövetségen belüli kishatalmak hallatlan életerőről tettek tanúbizonyságot. A nagy szövetségi rendszer peremén elfoglalt hely a periféria viszonylagos előnyét juttatta a kis országoknak. Jugoszlávia képesnek bizonyult arra, hogy kilépjen, Magyarország és Lengyelország következetesen tapogatta önrendelkezésének határait, az NDK pedig szinte nagyhatalmi legitimitációs erővé vált a Szovjetunió számára. Kelet-Európa kis országai tehát kiszolgáltattak voltak ugyan, de tekintélyes önálló mozgástérrel rendelkeztek. Ez kétségtelenül igen törekeny volt, de létezett.

Az átalakulásra utaló tünetek már a nyolcvanas évek eleje óta fellelhetők voltak a rendszerben:

– Az óvatos román, magyar és lengyel nyitási kísérletek felemás természetük miatt hamar kifulladásra kerültek. Lengyelországban társadalmi válság, Magyarországon eladósodás, Romániában családi diktatúra zilálta szét az országot. A szövetségi rendszer peremén történt modernizációs, toldozgató-foldozgató próbálkozások összeomlása riasztásként hathatott volna a központ számára, ha az nem süllyed az aggkori szklerózis tehetetlen kábaságába.

– A szovjet vezetésen belül olyan elhibázott lépések követték egymást, amelyek a józan ítélőképesség hiányáról tanúskodtak. Ennek tünete volt a középhatótávolságú rakéták telepítése, az afganisztáni bevonulás és a koreai utasszállító repülőgép lelévése.

– Végül, lavinaként maga a rendszer zuhant a mélybe. Jellemző, hogy először még a legkritikusabb elemzők is csak arra számítottak, hogy a Szovjetunió erejét a világbirodalom elkötelezettségei és terhei haladják meg. Tévedtek. A szovjet gazdaság nem a külső – egyébként tényleg túlfeszített – terhelés alatt omlott össze, hanem belülről. Az ideológiai dogmák szétesése s a gazdasági csőd magával rántotta a szövetségi rendszert is.

Az egyre halmozódó gondok és kétségek a szovjet döntéshozatali csúcs olyan túlterheléshez vezettek, hogy az a legkisebb ellenállás felé haladva igyekezett szűkíteni mind térben, mind témakörben a megoldásra váró problémák

és konfliktusok körét. Végül is a Szovjetunió önként – bár nem jószántából – szűkítette saját nagyhatalmi érdekszféráját. Jelenlegi befolyási övezete egybeesik, sőt talán kisebb az államhatárai által elkerített területnél. Joggal megkérdendhető ugyanis, hogy a Szovjetunió teljes szuverenitását gyakorolja-e a Kaukázusban vagy a Baltikumban. (Az a területet nevezem nagyhatalmi befolyási övezetnek, ahol a nagyhatalom büntetéssel vagy jutalmazással meghatározó módon tudja befolyásolni egy másik hatalom döntéshozatalát és viselkedését.) Gorbacsov természetesen szembekezdte a kérdéssel, hogy meddig vonulhat vissza. A Szovjetunió határai több szempontból is megálljt parancsoltak:

Önnön legitimitációs kényszere nehezen engedi meg, hogy szovjet területről is lemondjon. Ez pszichológiai ingerküszöb átlépését, a birodalom összeomlását, személyes pozíciójának megrendülését jelentené. Ennek ellenére valószínűleg már megállíthatatlan ez a folyamat. Ugyanakkor a többi nagyhatalom nem kívánja a Szovjetunió széthullását. Jogosan félnék, hogy a birodalom felbomlásával a folyamatok ellenőrizhetetlenné válnának. Képtelenek több változást megemészteni, s páni félelmükben áldozni is hajlandók a Szovjetunió biztonságának és biztonságérzetének megőrzésére. Ez az elhúzódozó litván válság külön tanulsága.

A Szovjetunió mélyülő belső válsága 1988-tól egyszerre teremtett a térségben és az egyes országokon belül hatalmi űrt. A szövetségi rendszer szét-esésével szabad pályára kerülő kelet-európai kishatalmak az önmeghatározás keserves kényszerével szembesültek. Ez a múlt átértékeléséhez, belső legitimitációs válsághoz s nemzetközi téren más természetű szövetségi politika igényléséhez vezetett. Ismét napirendre kerültek az önszerveződés és a nagyhatalmi kapcsolódás kérdései. Az események a két leginkább elszakadó reformország, Lengyelország és Magyarország körül gyűrűztek. Ebből a szempontból különösen az 1988-89-es esztendő nyújtott néhány furcsa felállást.

1988-89-ben ismét tisztázódott, hogy a kelet-európai alrendszer népei nem érdek-, hanem konfliktusközösségben élnek együtt. Amint megszűnt a Szovjetunió rendszerbe foglaló fegyverező ereje, a térség kishatalmai a szabadesés gyorsaságával kezdtek távolodni a korábban közösnek elfogadott értékektől. Előjöttek a Kelet-Európát sújtó átkos hagyományok, a különböző szinten álló megkésztett nemzetfejlődés, a nagyhatalmakhoz való feudális természetű kapcsolódás rivalizálása, amelyek lehetetlenné teszik horizontális együttműködési formák kialakulását. A fenti jelenséget sokféleképpen körül lehetne járni, de akkor is csak az marad, ami, Kelet-Európa integrált fejlődésének legvégzetesebb kerékkötője.

Az időszak legeredetibb terméke a reformkommunizmus-ellenes NDK–Csehszlovákia–Románia informális szövetségének létrejötte volt. A háromszög kialakulása a két világháború közötti kisantant tradícióit követve nem valamiért, hanem valami ellen irányult. Résztvevői annak köszönhették tudathasadásos állapotukat, hogy lényegében attól a Szovjetuniótól távolodtak el és készültek megvédeni

a szocializmust, amelyet a szocializmus egyedüli letétemenyeként tiszteltek. Éppen ez tette lehetetlenné formális megalakulásukat, nyílt fellépésüket és Gorbacsov ellenes megnyilvánulásukat. Tevékenységüket közvetlenül, kétoldalú csatornákon Magyarország és Lengyelország ellen fejtették ki, amelyek a „revizionizmus” kudarcának elretentő példaként szolgáltak. Ez üzenet volt az SZKP konzervatív szárnyának.

A Berlinbe látogató Miloš Jakeš (1988 március) és a Karl Marx érdemrend átvételére 1988 novemberében odaérkező Ceaușescu mindenképp az ideológiai azonosságot és a szocialista országok összetartását hangsúlyozták a vendéglátó Honeckerrel. Ceaușescu még az összeomlás előtti pillanatokban, 1989 októberében is tiszteletét tette Berlinben. A Prágában is szívesen látott román államfő (1987 május, 1989 május) a kiadott közlemények szerint mindig egyetértésre jutott Jakešsal abban, hogy fel kell venni a harcot a revansizmus, a sovinizmus, a nacionalizmus és a határok revíziója ellen. Az egymás közti érintkezések különösen sűrűsödtek 1988 tavaszán, az MSZMP konferenciája és 1989 nyarán, a lengyel Szolidaritás választási győzelme nyomán.

A háromszög a szovjet konzervatívokkal lobbizott, s mint ilyen, nyomásgyakorló csoportként tevékenykedett. Működése azonban több okból is igen alacsony határfokú volt. Első helyen természetesen hazai társadalmi elfogadottságuk és támogatásuk gyengeségét és törekenységét kellene említeni, de a vizsgálódás szempontjából az őket megosztó érdek- és értékrendbeli különbségek legalább annyira fontosak. A szövetség atyja a két, sőt bizonyos értelemben három reformország közé szorult Csehszlovákia volt. Tény, hogy Csehszlovákia szövetségeseitől olyan, nem ideológiai jellegű vitában is támaszt remélt, mint a bős-nagymarosi vízlépcső, a nemzetiségi kérdés, vagy a lengyel bevásárlóturizmussal szemben foganatosított egyoldalú intézkedések. Az NDK vonakodva követte Csehszlovákiát, mert nemcsak a lakosságnak a nyugatnémet tömegtájékoztató által befolyásolt hangulata fejtett ki erős ellennyomást döntéseire, de az NSZK hivatalos körei is. Bonnban ugyanis a hatvanas évek óta az egész *Ostpolitik* alapja az a tétel volt, hogy a belnémet közeledés elsődleges feltétele a kivételezett szovjet–német kapcsolattartás fejlesztése. A román vezetés a „két ősi ellenség”, a Szovjetunió és Magyarország közti bezártságot igyekezett oldani. Az új szövetség az ország európai elszigeteltségén lazított, s ez egyben belső önigazolásul is szolgált. A három ország motiváltságában fellelhető különbségeket tovább erősítette az az értékrendbeli megosztottság, amely egyfelől Románia, másfelől az NDK és Csehszlovákia között húzódozott.

Ezzel egy időben a reformkommunista országok a reformkommunizmus jó értelemben vett revizionista természetéből eredően képtelenek voltak akár koordinálni is külpolitikai mozgásukat. A revízió lényege ugyanis éppen az egyoldalú függőség, a szövetség jellege és ténye ellen irányult. A tagadva megtartás törvényszerűségének azonban jóval hosszabb időre lett volna szüksége, mind a Szovjetunióban, mind Ma-

gyarországon és Lengyelországban, ahhoz, hogy egy egyenrangú felek által megkötött, új típusú szövetséghez vezessen. Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy az elvi szövetségesek gyakorlati lépései szögesen ellentétes irányokba vezettek. Lengyelország francia–amerikai, Magyarország német–amerikai nagyhatalmi kapcsolódást és támaszt keresett.

A Szovjetunióban hamar felismerték, hogy számukra a térségben Lengyelország stratégiai jelentősége a legfontosabb, s ehhez az út a német egységen keresztül vezet. Természetesen tavaly nyáron még senki nem gondolt az események ilyen mértékű felgyorsulására, de tény, hogy a hosszú ideig tabunak számító németkérdés a tavaly nyári lengyel választások után került először a szovjet nyilvánosság elé. A hosszú távú elképzelésekkel rendelkező, felvilágosult gorbacsovi vezetés egyszerre több fronton indított támadást. Először is megtette az első lépést, hogy egy jövőbeni német egyesítés ne szovjetellenes alapon menjen végbe. Németország a felülről kezdeményezett orosz/szovjet modernizációs kísérleteknek a múltban legfontosabb technológiai támasza volt, amire a jelenlegi Szovjetunióknak is égetően szüksége van. Gorbacsov és a peresztrojka nemcsak az NSZK-ban, de a megszállt NDK-ban is népszerű maradt, és az NDK vezetésénél nagyobb elismertségnek örvendett. Ezért tartotta fontosnak Gorbacsov, hogy az NDK szemmel láthatóan összeomló rendszerébe még az utolsó hetekben is ellátogasson.

Másrészt a német kérdés felvetődése sakkban tartotta az új lengyel vezetést. Azt, amit a Szovjetunió etikailag nehezebben tehetett volna meg egy reformkommunista vezetésű lengyel kormánnyal, azt minden további nélkül megtette a polgári kabinettel szemben. Rákényszerítette a lengyel vezetést, hogy szembesüljön a lengyel történelem visszatérő traumájával, amit a kétoldali fenyegetettség érzése, s a kisebbik rossz vállalásával megkötött szövetségi elkötelezettség jelentett. Nem csalódott számításai-ban, hiszen a német egyesülés hatása alatt Lengyelország arra kényszerült, hogy ismét Kelet felé forduljon. Gorbacsov államfői nagyságára vall annak felismerése, hogy stratégiai szövetségest nem lehet hosszú ideig sarokba szorítani. A katyni méészárlás beismerése, a dollárelszámolásra való áttérés, Jaruzelski kivételezett fogadtatása és 1990 áprilisi szovjet körútja, a lengyel határok kérdésében elfoglalt szovjet álláspont mind arra utal, hogy a Szovjetunióknak érdeke a lengyel középhatalmi státusz támogatása, és a valódi partneri viszony előmozdításáért kompromisszumokra is hajlandó. Lengyelországnak a Varsói Szerződéssel kapcsolatos álláspontja azt látszik megerősíteni, hogy a szovjet kezdeményezés visszhangra talált Varsóban.

A szovjet diplomáciai tevékenység fő vonala Lengyel és Németország felé irányult, és szemmel láthatóan nem volt elképzelése Délkelet-Európát illetően. A térségben a Szovjetunió azért veszítette el a kezdeményezést, mert nem rendelkezett a jutalmazás képességével, és a kishatalmak önállósodási törekvéseit sem tudta ellensúlyozni. Mivel a térségben Magyarország jutott el legmesszebbre a reformok útján, törvényszerűen a legszélesebb nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett egy alternatív külpolitikai elképzelés kidolgozásához. Magyarország számára a

helyzet kivételes volta abban rejlett, hogy a régi szövetségi rendszertől való eltávolodás és az európai rendszerhez való csatlakozás igénye, valamint az ellenséges csehszlovák–román magatartás mind egy irányba terelte, s ráadásul ehhez a másik oldalon is megvolt a fogadási készség. A Szovjetunió számára Magyarország másodrendűvé vált az új katonai doktrína kidolgozása és a Csehszlovákiával való összemérés nyomán. A magyar külpolitika alternatív csatornáit a német és az olasz kapcsolatok voltak. A német keleti politika, talán az 1933-34-es klíringyezmények *Südostraum* szellemében, de mindenképpen a gazdasági erő tudatában, a kétoldali kapcsolatok kiépítésére törekedett. Ezzel szemben Olaszország relatív gyengeségét multilaterális kezdeményezésekkel ellensúlyozta.

Különös figyelmet érdemel az olasz és a magyar külpolitika találkozása 1989 végétől. Tavaly ősszel Olaszország vetette föl az EGK mennyiségi korlátainak liberalizálását a kelet-európai reformországokkal szemben, s ez 1990. január 1-jétől fokozatosan jelentős exportkönnyítéshez vezetett. 1990. január 17-én Rómában írták alá a vízumkényszer megszüntetéséről szóló egyezményt Magyarország és Olaszország között, amelynek jelentősége abban állt, hogy ez volt az első ilyen megállapodás a Varsói Szerződés és a NATO egy-egy tagállama között. Részben a csehszlovák–román együttműködést ellensúlyozva kelt új életre az Alpok–Adria közösség, amely nem kormányok, hanem Olaszország, Jugoszlávia, Magyarország, Ausztria és az NSZK egyes térségei, megyéi közötti közvetlen regionális kapcsolattartás kerete. 1989 novemberében a budapesti négyhatalmi kormánytalálkozó az Olaszország–Jugoszlávia–Ausztria és Magyarország közötti Adria–Duna együttműködés létrehozásáról döntött, amelyhez 1990 májusában Csehszlovákia is csatlakozott. Nem volt véletlen, amikor De Michelis olasz külügyminiszter azt hangsúlyozta a májusi bécsi találkozó után, hogy „az együttműködés nem célozza az egységesülő Németország valamiféle ellensúlyozását.”⁵

Lengyelországgal ellentétben Magyarország gyakorlatilag kicsúszott a szovjet ellenőrzés alól. 1989 őszenek–telének forradalmi azonban ismét új helyzetet teremtettek Kelet-Európában.

A térségben 1989-90 fordulójára tripla vákuum alakult ki. Ennek fizikailag is megragadható elemei egyrészt a február–márciusban megkötött csehszlovák–szovjet és magyar–szovjet csapatkivonási megállapodások, másrészt a német egyesítés révén kivonuló és nyugattá minősülő NDK, harmadrészt a tavaszi választási hullám során távozó kormányok voltak. A visszahúzó Szovjetunió és az NDK között ismét előtűnt az a régvolt térség, amit Közép-Európának neveznek.

Közép-Európa újjászületése két következménnyel járt a térségben. Az egyik egy kelet-európai kis integráció keretén belül vetette föl a térség horizontális önszerveződésének szükségességét. Az ötlet jellemző módon nem a térség országaiból, hanem Nyugatról indult el. Az Európai Közösségen belül főleg az NDK csatlakozásának elfoga-

dása nyomán nyert teret az a gondolat, hogy mivel a térség kis országai rövid távon nem léphetnek be a Közösségbe, elő kell segíteni egymás közti új típusú kapcsolataik kiépítését „Európa előszobájában”. Soros György tervezett fizetési uniója az egymás közti piaci típusú kereskedelmi kapcsolatok kiépítését szorgalmazza. Zbigniew Brzezinski-től származott az egyik első gondolat, amely egy lengyel-csehszlovák föderációban látta a két ország európaizálásának zálogát.

A térség másik új vonása, a 40 év után ismét vezető szerepre törő Csehszlovákia. Kelet-Európa kétségkívül legfejlettebb állama mind történelmi hagyományait, mind földrajzi helyzetét illetően rendelkezik olyan adottságokkal, amelyek feljogosíthatják erre a szerepre. Ezt erősíti Nyugat-Európa magatartása is, amely kivételezett helyzet és elbánást biztosít Csehszlovákiának. A Havel elnök által lengyel-csehszlovák-magyar megbeszélésekkel szelídített eredeti Brzezinski-ötlet háttérben csehszlovák ambíciók húzódtak meg. Az áprilisi pozsonyi hármastalálkozó viszont nem adott választ arra, hogy akár cseh vezetés alatt, akár anélkül a térség át tudja-e lépni saját árnyékát, és képes lesz-e a regionális együttműködés fokozására. A pozsonyi találkozó kudarcra a lengyeleket a Szovjetunióval való kiegyezéshez, a cseheket pedig dél felé közelítette. Ausztria nyomására Csehszlovákiát a már említett májusi összejövetelen felvették a Duna-Adria körbe. A régi szövetséges csatlakozása Bécshez helyezte az együttműködés középpontjába a rivális Olaszországgal és Németországgal szemben.

Összegezve, ha kapcsolási pontjait tekintjük, Kelet-Európa két és fél térségre oszlik. Csehszlovákia és Magyarország szervesen beágyazódik a nyugat-európai rendszerbe, s ezzel a két ország számára lehetőség nyílik arra, hogy az alulról induló társadalmi, gazdasági mozgások kiegyensúlyozott intézményes fejlődést eredményezzenek. Optimális esetben ezek az országok nem egyes nyugati hatalmakhoz, hanem az Európai Közösség egészéhez fognak kötődni, amit egy átmeneti időszakra társult tagság erősítene meg.

A másikat az önállóul balti köztársaságok és Bulgária képviseli, amelyek függetlenségük és reformgondolkodásuk ellenére sem szakadnak el az Oroszország-központú szövetségi rendszertől.

Közöttük, mint szendvicsben a sonka lapul a fél vagy inkább felemás helyzetű országok sora, amelyek nyugati értékeket vallva, sajátos kettős kötődéssel egy kaukázusi krétakörben várják sorsukat. A kelet-nyugati törésvonalak szétzilált társadalmakon belül húzódnak. Jellemző példaként szolgál erre Lengyelország, amelynek groteszk közep-hatalmi státusa külső, és Jugoszlávia, amely belső fenyegetettség nyomása alatt áll. Románia jövője egyelőre rejtély.

Miközben Kelet-Európa változik, teljesen átalakul a környező európai rendszer is. A korábbi helyzetbe való visszailleszkedés tehát még egy (valószínűtlen) teljes visszarendeződés esetén is elképzelhetetlen lenne. Kelet-Európa elhelyezése a nemzetközi kapcsolatok rendszerében így magának a rendszernek a mozgásától függ, amelyet a

jelenlegi kivételes helyzetben még a térség kis országai is befolyásolni tudnak. Érdemes megpróbálkozni néhány variáció elképzelésével.

Az első a helsinki folyamat továbbvitele, amely az Európán kívüli Egyesült Államok és a részben külső Szovjetunió nagyhatalmi befolyását hivatott megőrizni európai méretekben. A kelet-európai kishatalmak már nem tartoznának a szovjet szövetségi övezetbe, viszont identitászavarokat okozna hogy sem a Közösség, sem az el nem kötelezett és semleges országok csoportja nem fogadná be őket. Ezt a kedvezőtlen állapotot tehát a kis országoknak nem áll érdekükben fenntartani.

A második az ismert *Európai Erőd* elmélet, amelynek 1992 utáni szerkezete csak kivételes esetben enged meg a kontinens peremén levő államok csatlakozását. Ez a periféria kívülrekesztettségévé révén súlyosítja a térség válságát, és tovább fokozza köztes jellegét.

Harmadikként, a Nemzetek Európája azt a félelmet erősíti, amelyet a német és balkáni nacionalizmusok felélése okozhat. A széttördelt keleti térségben érvényesülhetnek történelmi reflexek, és utat nyithatnak a német és olasz behatolásnak.

Végül francia kezdeményezéshez fűződik a Szovjetuniót részben kirekesztő Pán-európai Föderáció gondolata, amelyben a fejlett központi maghoz földrajzi és fejlettségi lépcsőnként kapcsolódó társulási szerződéssel Európa perifériái. Mind valószínűsége, mind kívánatossága érdekessé teszi ezt a változatot, amely szerint a kis országok a Közösség egészével tartanának kapcsolatot, és a kétoldalú régi függőségi viszonyok nem automatikusan újulnának fel. Az úgynevezett „párhuzamos fejlődés elmélete”⁶⁶ abból indul ki, hogy a Közösség csak akkor tudja segíteni Kelet-Európa modernizációját, ha nem török meg önfejlődése. Ezért a térség bekapcsolódása csak fokozatosság és csatlakozásra való érettség révén képzelhető el.

Magyarország helye a szűkebb két és feles térség nyugati szárnyán, a pán-európai mozgalom egész kontinenst átfogó biztonsági rendszerén belül képzelhető el, és ennek megfelelő viselkedési normákat kényszerít a magyar döntéshozókra.

Magyarország két világ határán helyezkedik el. Magyarország kishatalom. Elsőrendű célja az ország modernizációja. Ezek azok a parancsoló tételek, amelyek a közeljövő külpolitikájában meghatározó rendezőelvként csoportosítanak minden más feladatot.

Mivel *Magyarország két világ határán helyezkedik el*, óhatatlanul *kettős értékrendszernek* kell vezetnie lépéseit. Ez korántsem jelenti más népek vagy térségek lebecsülését, lefokozását. Egyszerűen arról van szó, hogy a magyar döntéshozatali mechanizmusnak hasonulnia kell a térség kettős természetéhez, s ennek kell tevékenységét meghatároznia. Ha eddig nem deklaráltuk Janus-arcú természetünket, az nem jelenti, hogy nem voltunk ilyenek. A baj nem az volt, hogy kettős értékrendszer irányította lépteinket, hanem, hogy téves tételekre támaszkodtunk. Mindenki emlékszik azokra az ismerős kifejezésekre, hogy a „szocialista országokkal a szocialista internacionalizmus, a kapitalista országokkal kölcsönös előnyök alapján működünk

együtt". Valószínűleg nem kell magyarázat a fentiek értelmetlenségének bebizonyításához.

Magyarországnak ahol lehet, önrendelkezését feladva, funkcionalista, integratív magatartásra kell törekednie. Ahol ez nem megy, csak ott kell az ettől élesen elütő, a hatalmi egyensúly realista értékeinek felfogása szerinti külpolitikát folytatnia.

Mit jelent a funkcionalista, integratív magatartás? Alulról építkező külpolitikát, melyben a költségvetési intézmények szinte visszaszorulnak a hatáskörüket kikezdő állampolgári, közösségi, vállalati, nemzetközi és nemzetek fölötti szervezetek önálló külügyi kezdeményezései következtében. Arra kell törekedni, hogy a külpolitikát ne hivatalnokok, hanem közvetlenül az érintettek csinálják. Miért ne lehetne valóság egy ilyen nagyívű álom, ha az irányadó gazdasági folyamatok már kijelölték ezt az utat? Nyugat-Európához elsősorban nem nagy és színvonalas gesztusokkal kell közelednünk. Nyugat-Európának nincs szüksége ránk, nem kell hát szégyellni, hogy a kiskapukat keresve oldalról, hátulról osonunk be a Közösségbe. Magyarország elég kicsiny ahhoz, hogy megtehesse ezt. Az Európai Közösség integrációjának lényege, hogy az egyes államok átadják szuverenitásuk egy részét a közös szerveknek, más része pedig feloldódik a nem állami szintű nemzetek közötti és fölötti szervezetek tevékenységében. Ez a rendszernek az a gyenge pontja, ahol meg lehet törni az ellenállást. Természetesen nagyfokú naivítás lenne azt hinni, hogy a nem államszintű együttműködési formák minden viszonylatban meghatározóak lesznek. Már az is siker lenne, ha egy-két ilyen kitörési pontot tudnánk találni, ahol a későbbiekben lobbyzni lehet a magyar érdekekért.

Európa keleti felében várhatóan még jó ideig az állami kapcsolatok hatalmi egyensúlyra épülő kapcsolattartásával kell számolnunk. A megkészt nemzetfejlődés számos országban még sokáig nem tudja elfogadni a szuverenitás önkéntes korlátozását, s itt Magyarországnak is az állami szervezetre épült önrendelkezés védelmére kell berendezkednie. Szövetségeseket kell keresni ehhez az egyensúlypolitikához. Nyugaton azt a két keleti érdekelt nagy hatalmat, Németországot és Olaszországot találjuk, amelyek hagyományos partneri kapcsolataikon túl éppen köztes helyzetüknél fogva szintén igyekeznek támaszt keresni a térségben. Ez azonban kevés az egyensúlyhoz, ha Magyarországnak nem a ballaszt, hanem a mérleg nyelvén kétségkívül sokkal kedvezőbb szerepét kívánjuk nyújtani. El kell kerülni, hogy hazánk egy kapcsolatrendszer utolsó láncszeme legyen. Szükség van egy megbízható erős támaszra keleti határai mentén, szükség van Ukrajnára.

Ukrajna mindenképpen Európa egyik legnagyobb hatalma. Emancipációs törekvései valószínűleg egy orosz-ukrán dualizmushoz és kiegyezéshez vezetnek, ahol akkor is előjönnek és megfogalmazódnak az önálló ukrán nemzeti érdekek, ha a külügyeket hivatalosan közös hivatal intézi. Ukrajnának legitím regionális érdeklődési köre van Kelet-Európában, amelynek érvényesítésekor Magyarországnak szövetségesre találhat. Ukrajna ugyanis Oroszország felkárjától határolva a Fekete-tenger és a Nyugat felé fog tekinteni. A melegvízi tengerre és Európára nyíló ablak – amelyért az orosz birodalom évszázadokon át harcolt –

ukrán kertre fog nézni. Az ukrán regionalizmus viselkedését viszont a román és lengyel nemzeti-területi konfliktusok fogják meghatározni. Kijevnek nem érdeke a szintén fekete-tengeri hatalom Nagy-Románia, tehát nem fogja támogatni Moldávia kiválását a szövetségből. Az egyetlen nyugati kijárat tehát Csapon keresztül vezet. Egy koordinált csehszlovák-magyar-ukrán együttműködés felvirágoztathatja a Kárpátalja etnikailag és kulturálisan sokszínű világát, amely jelentőségében hamar kinőné az egyszerű közlekedési forgókorong szerepét, és a térség szolgáltató iparának csomópontjává válhat.

Magyarország kishatalom, tehát túl kell tennie magát a 80-as években élvezett, múltó kivételes helyzeten, és *alacsony profilú, hatékony külpolitikát kell folytatnia*. Az újságborítók gyorsan elértéktelenedő szalagcímei helyett szakmai profizmussal kell sokkal nehezebben kivívható érdeket szereznie. Méretei meghatározzák játéktérét. Erről megfélekedni végzetes lehet.

A kishatalmi lét áttetsző határai nem nyújtanak visszavonulási lehetőséget a nagyvilág elől, és még a főpróbákat is közönség előtt kell tartani. A stratégiai tervezés azzal számolhat, hogy minden Magyarországhoz közeli külső esemény belpolitikává válhat, és fordítva, hazai történéseink gyorsan kigyűrűznek az országból, és a visszhang ismét belpolitikai tényező. Ebből következik biztonságpolitikánk kettős alapvetése. Egyrészt nem engedhetjük meg a biztonság felszeletelését, mert nemzetközi pozíciónkat egy rövid vagy középlejratú kölcsön megtagadása éppúgy megingatja, mint egy a közelünkben telepített közép-hatótávolságú rakétatámaszpont. A biztonság összetett koncepciójának garanciája pedig csak a nemzetközi együttműködés összefonódása, szétbogozhatatlan interdependenciája lehet. Másrészt az új típusú mélységi védelem azt diktálja, hogy toljuk előre biztonsági határainkat. Eszerint Magyarország biztonsága szomszédjainak biztonságérzetén és belső stabilitásán alapul. Nem az országhatárainkat kell védeni, hanem a térség kiegyensúlyozott fejlődését, amely elengedhetlenül teszi a kis ország számára amúgy is fontos empátiás képesség politikai gyakorlattá változtatását.

Történelmi tapasztalatok mutatják, hogy a kishatalmaknak nem semlegességre, hanem biztonságra van szükségük. Egy semlegességi deklaráció nem fogja Magyarországot a gazdag Svájc, Svédország vagy Ausztria szintjére emelni, viszont az ország biztonsága és nyugalma hozzájárulhat a gyarapodáshoz, és ajánlólevelet jelent a külföld számára. A semlegesség lehet destabilizáló tényező, viszont a biztonság nem zárja ki a semlegességet. Tehát biztonság és nem semlegesség kell minden áron. Ez annál is inkább időszerű, mert a semlegesség szavatolásához sem nagyhatalmi támogatást nem fogunk tudni megnyerni, sem saját elrettentő erőnk nem elégséges annak biztosítására. Marad tehát a közel s távoli szövetségszállal való kiegyensúlyozott kapcsolattartás.

A gyöngesség önmagában nem zárja ki az elvi külpolitika lehetőségét, de annyi bizonyos, hogy fölösleges kudarcélményekhez vezethet. Meg kell szabadulni attól a kényszer-től, hogy minden nemzetközi kérdésben állást foglaljunk.

Egyoldalú fellépéseink csökkentése szükségtelen konfliktusok koloncaitól szabadít meg. A világ nagy és távoli kérdéseit nemzetközi szervezetekben folytatott tevékenységünk fokozásával válaszoljuk meg, ami nem vezet korányszintű elkötelezettségünk túlterheléséhez.

Hazánk egyik legfájdalmasabb, legérzékenyebb pontja a nemzetiségi kérdés, amely a szoros értelemben vett külpolitika szűk keresztmetszetének számít manapság. Ennek túlzott képviselése azonban csapdává válhat, amely Európától eltávolít, és provincializmusba taszíthat. Elengedhetetlen annak tudatosítása, hogy a nemzetiségi kérdés nem bilaterális ügy, hanem emberi és kisebbségi jog és elv. Természetesen továbbra is a kétoldalú kapcsolatok fontos tényezője, de nem lehet annak meghatározója. Mint ilyet, elsősorban nemzetközi fórumokon kell elfogadtatni, hogy a rendszer kényszerítse a belépni szándékozókat bizonyos civilizációs normák betartására.

Az elkövetkező időszak kulcsországa Csehszlovákia lesz számunkra. Magyarország útja Csehszlovákián keresztül vezet Európába. Egyrészt előre látható, hogy hazánk képtelen lesz felzárkózni Európához, amennyiben a szomszédos, nála fejlettebb Csehszlovákiával nem tudja rendezni kapcsolatait. Északi szomszédunkat sajátos kettősség jellemzi: a domináns cseh rész számára Magyarország hagyományos piac, és Ausztriával illetve egy kialakuló regionális együttműködéssel együtt kulturális-politikai ellensúly Németországgal szemben. Szlovákia viszont kevésbé fejlett hazánknál, és kapcsolatainkat ráadásul konfliktusok terhelik. A szomszédainkkal folytatott kétoldalú rendezési erőfeszítéseink legjavának a Szlovákiával meglévő konfliktusok európai normák szerinti rendezésére kell irányulnia. Kezdeményeznünk kellene egy olyan kétoldalú biztonsági-gazdasági-környezeti és humanitárius közösség szerződéses kialakítását, amely először Közép- és Kelet-Európában nemcsak a határok lényegtelené válását, hanem egy érdek-közösségen alapuló tágabb föderáció kialakítását eredményezheti.

Másrészt Csehszlovákia kulcsfontosságú szerepet tölt be abban a biztonsági gondolkodásban, amely hazánk helyét kényszerűen egyelőre az Európai Közösségen kívül jelöli ki. A német, olasz és ukrán nagyhatalmi háromszögön belül Magyarország az osztrák és a csehszlovák együttműködésnek veti a hátát, és néz szembe a potenciális konfliktusforrás Romániával és Jugoszláviával. Ez természetesen nem jelent ellenséges magatartást az utóbbiakkal szemben, hiszen a zéró összegű játék kizárása a kishatalmi döntéshozatal alapelve. Egyszerűen arról a tényről van szó, hogy a

két és feles keleti térség nyugati országai a közép-európai integrációján át tudnak a modernizáció útjára lépni.

A magyar külpolitika legfontosabb feladata az elkövetkező időszakban az ország előtt álló *modernizációs kényszer*, amely a *külsőkapcsolatokat, mint ennek a célnak alárendelt szolgáltató szférát* határozza meg.

A külpolitika ebben a szerepben féligáteresztő hártayként működik, amely egyszerre érzékeny és ellenálló. Érzékeny, mert továbbítja a külvilág minden rezdülését, viszont szelektíve ellenáll a rendszerrel fenyegető veszélyeknek, és csökkenti annak sérülékenységét. Valójában még ennél is jóval több: meghatározott értékek alapján felvázolt fejlődési pálya bejárását ösztönzi.

A kishatalmakat méreteik, ellenállóképességük relatív gyöngesége rákényszeríti az alkalmazkodásra. Magyarország esetében azonban az adaptáció nem szükség, hanem fejlődési stratégia. Az e célt kitzúzó külpolitika profilja jogi-gazdasági jelleget ölt. Talcott Parsons „rendszerfenntartó mechanizmusában” a gazdaságnak jut a változó környezet-hez való alkalmazkodás feladata, míg a kormányzat a célélérés (goal attainment) képességét fokozza.⁷ Ez minde- nek előtt a feladatok tudatos rangsorolását jelenti. A magyar technológiai, kulturális kompszerep tudatosítása és kiszolgálása erősíti az ország közvetítő szerepét Kelet és Nyugat között. Részben a diplomáciára hárul annak a jogi-kulturális infrastrukturális hálónak a kezdeményezése és megteremtése, amely például elismerteti az arra érdemes magyar diplomákat külföldön, elkerüli a kettős adóztatást, tudományal és kultúrával foglalkozó szakértők cseréjét teszi lehetővé. A külpolitika ebben a funkcionista felfogásban már nem diplomácia, hanem mérhetően megtérülő infrastrukturális beruházás, tehát nem politikusokat, hanem szakértői csapatot igényel. Ez további intézményi következményeket is maga után von.

Szinte nyakunkba zuhant 1648, 1815 és 1914 után az 1989-90-es év, amely Európa sokadik rendezési kísérletét kérdőjelezi meg. A jaltai rendszer búcsújának eufóriájában még nem vesszük észre, hogy most talán jóval többről van szó. Jalta ellenséges, merev tömbökbe sorolása után lehetőség nyílik arra, hogy a határok átrajzolása nélkül számoljunk fel Versailles széttördelt hagyatékát, a kelet-európai konfliktusközösséget. Mindezek után leegyszerűsödne a térség besorolása is, amelyet a hosszas, akadémikus magyarázatok helyett jobban fejezne ki a helyét megjelölő egyszavas válasz: Európa.

J E G Y Z E T E K

1. Norberto Bobbio: *A fejtetőre állított utópia*. in: *La Stampa* 1989/06/09.

2. Berend T. Iván: *Közép és Kelet-Európa a „rövid 20. században”* in: *Társadalmi Szemle* 1990/3.

3. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, 2. köt. 219. old. Budapest, 1986. Magvető

4. Karl W. Deutsch: *The Analysis of International Relations*. New Jersey, 1968. Englewood Cliffs

5. *Népszabadság* 1990. május 21.

6. Peter Glotz: *A nacionalizmus reneszánsza* in: *Világosság* 1990/4.

7. James Dougherty – Robert Pfaltzgraff: *Contending Theories of International Relations*. 142. old. New York, 1981. Harper and Row

XEROX VENTURA PUBLISHER 2.0

Az XVP személyi számítógépes tördelőprogram magyar nyelvi változatával elkészíthető az egylapos prospektustól, levéltől az újságig, több száz oldalas könyvig bármilyen kiadvány. A szövegszerkesztővel megírt anyagokból, a grafikus eszközökkel előállított illusztrációkból rövid idő alatt nyomdakész terméket hozhat létre, amely lézernyomatón, illetve levilágítón jeleníthető meg.

ÁRA VÁLTOZATLANUL 159000 FT,
AZ 1.2 VERZIÓ BEJEGYZETT FELHASZNÁLÓINAK CSUPÁN 49000 FT!

Az Alaprendszert kiegészítő **PROFESSZIONÁLIS BŐVÍTÉS** többletszolgáltatásait elsősorban könyvek, folyóiratok, műszaki és táblázatos kiadványok készítői hasznosíthatják, mert a terjedelmes anyagok tördelése, a táblázatok, egyenletek szerkesztése szinte „gombnyomással” elvégezhető.

ÁRA 79000 FT.

Részletes tájékoztatást ad a programokról:

Összeomló társadalmak, továbbélő hitek

KERESZTÉNYEK ÉS KOMMUNISTÁK ZAVARBAN

KENNETH MINOGUE

A tudomány azért halad, mert hibáit könyörtelenül kihajítja. A politikai életet viszont a ciklikusan visszatérő hibák jellemzik, melyek vissza-visszatérnek, hogy életünkbe gázoljanak. Amikor rezsimek omlanak össze, mint 1989 során a kommunista világban, akkor vethetünk egy pillantást mozgatóelveikre és eszményeikre, amint sértetlenül elosonnak a romok közül. A kommunizmus „soha nem mondott csődöt – hallhatjuk védelmezőinek motyogását – mert soha nem volt kipróbálva”. Egyesek ezért utalhatnak úgy a közelmúlt kínos kelet-európai fejleményeire, „mint a sztalinista modell összeomlására”.* Ha meg akarjuk érteni a modern politikának ezt az oldalát, különbséget kell tennünk politika és annak intellektuális árnyéka, az ideológia között. Ha a politikusok bizonyos fokig tanulhatnak is a tapasztalatból, azért tudomásul kell venni: az ideológiai elkötelezettség (mint amilyen gyakorta a szocializmus) más jellegű. Szocialistának lenni ebben az ideológiai értelemben nem racionálisan módosítható véleményt jelent; még csak a kormány valamilyen tervének támogatását sem. Amit jelent, az nem más, mint az önazonosságnak tétele, egy különös, erkölcsi jellegű valami. Az ideologikus politika – amiből majd mindegyikünkben van egy kevés – az ilyen fajta önazonosságok találkozása („harca”). Az egyén elveszti észlény-jellegét. Szilárdan „eszmei álláspontra” helyezkedik, ami önmaga számára gyakran liberálisnak vagy szocialistának számít, mások viszont mocskolódo jelzőkkel illetik (például rasszista vagy – manapság – fasiszta). Az ilyen önazonosulásokat a világban zajló események kevésbé képesek megérinteni, és így is van rendjén. Ugyan ki lenne hajlandó kompromittálni a maga erkölcsi azonosságát Honecker, Teng vagy Ceaușescu és társai bűnei és ostobaságai miatt? Viszont az efféle erkölcsi azonosság nyilvánvaló veszélye abban rejlik, hogy hű katonákat tud toborozni egészen abszurd politikai elképzelésekhez is, amelyeknek pedig minden csődje emberéleteket követel és egész generációk élettapasztalatát képes deformálni.

Egy, a 20. századi értelmiség tömegeinek elkötelezettsé-

gét meghatározó rendszer hirtelen összeomlása jóslatokra bátorít fel, és ritka alkalmat kínál annak felismerésére, hogy némely, korunkban népszerű politikai doktrínák nyilvánvalóan tévesek. Ez a kétségtelenül tapintatlan vállalkozás bizonyára sok finom érzékenységet fog sérteni; de a politikai bölcsesség mégoly szerény előmozdításának lehetősége is megéri azt a bosszúságot, amit esetleg okozhat. Ha pedig továbbá azt is feltesszük, hogy az ember bizonyos fokig racionális lény, akkor ezeknek a ma már feltűnő hibáknak a megfogalmazása nemcsak a párbeszédet segíti majd elő, hanem ahhoz is hozzásegít, hogy az új évtized politikai csatározásainak módját és irányát előre láthassuk.

Kezdjük azzal, hogy minden liberális-demokratikus társadalom – például Nagy-Britannia – elkerülhetetlenül duális természetű. A „jobb” és a „bál” nyilvánvalóan abszurd felosztás. Mégis képes megragadni azt a tényt, hogy a változó körülmények csak nagyon kevésbé befolyásolták azt az alkati különbséget, amely valaha létrehozta a torykat és a whigeket. A politika többek között az önkifejezés színtere, és ezért úgy látszik, két alapvető politikai én vár kifejezésre – talán nevezzük őket, William James nyomán, keménynek és gyengédnek. Ezek pártokban, pártoskodásokban és tiltakozó mozgalmakban próbálnak kifejezésre jutni. E két alkati sajátosságot legalábbis részben ellentétük tartja a helyén. Ha, feltéve a lehetetlent, a színpad baloldala eltűnne, a „jobboldal” gyors „átöltözéssel” reagálva a hiányérzetre hamarosan kitöltené e rést.

Az egyetlen kiindulópont, mely mindennél alapvetőbb, az az ember elkerülhetetlen hajlama a gyarlóságra, bármilyen hibától sikerüljön is megszabadulnia. Ezt a tényt népszerűen „Sod törvénye” néven emlegetik. Történelem között ez annak szüntelen tudatát jelenti, hogy az események láncolata, messze esve a tervezettől, senki által sem igazán szándékolt következmények sorozatát hozza létre. A mostanában elterjedt „káosz-elmélet” analógiájára azt is mondhatjuk, hogy a világ apró változásai olyan következményekké duzzadnak, amelyek a legjobban megtervezett elméletet is felborítják. Ezt a nyilvánvaló tényt említésre sem méltatnánk, ha a politikai elképzelések egy jelentős része hallgatólagosan mégis nem tagadná létezését. Az alapvető tévedés itt abban a hajlamunkban rejlik, hogy életvitelünk hibáit soha ki nem próbált utópiák és tervrajzok alapján bíráljuk, mintha ezek az elképzelések megvalósíthatóak lennének anélkül, hogy helyzetünk mit

A cikk a londoni *Encounter* 1990 márciusi számában jelent meg.

* Így történhetett, hogy E. P. Thompson, a kényelmetlen fejleményekkel birkózva, megsebzett önelégteliséggel ezt írja: „... a szocializmus mit sem veszített hiteléből, habár a parancsurálmón alapuló gazdaság igen...” (*New Statesman & Society*, 1990. január 26. 30. o.)

sem változna, vagy ne fordulna éppen még rosszabbra. A politikai viták állandó rejtélye az, hogy ezt a hibát egyáltalán el lehet követni; az ok talán nem más, mint egy jól eltalált elnevezés hiánya. Ezt a keresztények „eredendő bűn”-ként emlegették, de ahhoz, hogy fontosságára emlékeztessük magunkat, elegendő, ha itt elfogadjuk a „balgassági tényező” elnevezést. Ennek igen nagy fontosságát húzza alá az utóbbi két évtized egy különös jelensége: a radikálisok türelmetlensége saját társadalmukkal szemben. Egyik vagy másik valószínűnek látszó utópia – a Szovjetuniótól Kubáig – bukása után tovább erősödött. Erre az elkövetkező évtized politikai fejlődésének megértéséhez kulcsfontosságú tényre még visszatérek.

És végül megfigyelhetjük, hogy csak a negatív jellegű hibákat vagyunk képesek biztonsággal észlelni. Ha a tapasztalatot mint valami laboratóriumi kísérletet tekintjük, akkor csak olyan következtetésekre juthatunk, hogy ez és ez az eljárás nem működik, vagy hogy ez és ez az állítás hamis. Ami a politikában (mint minden másban) sikeres, az valószínűleg a körülmények bonyolult összefonódásából következik, ezeknek többségét viszont fel sem ismerjük. Ezt az ugyancsak elemi észrevételt korunk egyik legjellemzőbb racionalista érvelése teljesen figyelmen kívül hagyja, amikor feltételezi, hogy az egyik országban bevált politikának egy másikban is működnie kell.

Mivel a politikai bölcsesség csak negatív jellegű érvényes következtetésekre képes, nyilvánvaló, hogy még mindig a konzervativizmus a legkevésbé valószínű hibaforrás, míg a szocializmus, lévén pozitív és kísérleti doktrína, sok hibalehetőséget hordoz.

Melyek tehát azok a politikai tételek, melyeket a közelmúlt eseményei érvénytelenítették? Fontossági sorrend felállítását meg sem kísérelve a következőkre gondolok. Hiba azt hinni, hogy

1. csak a „profit-motívum”-nak nevezett valami okozhatja a környezet pusztulását a féktelen ipari fejlesztés révén. A kommunista központi tervezésből eredő környezeti problémák elrettentőek, és ennek oka nyilvánvaló: a termelésért és annak szabályozásáért ugyanazok felelősek. Csak a két funkció világos szétválasztásától remélhetjük a környezetszennyezést, az ipari balesetek és hasonló csapások enyhülését.

2. bármely kormány népszerűségét kitalálhatjuk ellenzéki pártok részvételével lebonyolított rendszeres választások nélkül. Monolitikus egypárti kormányok valóban élvezhetnek némi népszerűséget – de nem tudhatjuk, hogy mikor igen és mikor nem. Mélyebb szinten úgy is fogalmazhatunk, hogy a népszerűség, a népakarat megtestesítése csak ott bír jelentéssel, ahol a politikai folyamat valóban demokratikus, azaz ahol pártok versenghetnek.

3. bármiféle kísérlet sikerrel járhat az általunk ma élvezett demokrácia egy minőségileg magasabbrendű formájának demonstrálására. Az ilyen kísérletek általában a „demokrácia” fogalmának oly mérvű inflálásán alapulnak, mely szerint a „demokrácia” meglelte az egész emberi boldogság ügyével, hiánya az emberi nyomorúsággal válnék egyenértékűvé. A kommunista országok polgárai szün-

telenül hallhatták, hogy ők a nyugatinál minőségileg magasabb rendű demokráciát élveznek, de amint átjutottak a berlini falon és beszívták a szabadság levegőjét, nyilvánvalóvá vált, hogy ők is tökéletesen tisztában vannak a szabadság és demokrácia mibenlétével. Nem kétséges, hogy a „demokrácia” a politikai szótár legveszélyesebb fogalma. Az az érv, miszerint a társadalom minden intézményét e fogalomnak alárendelve kell átszervezni, a modern alkotmányos kormányzat olyan súlyos félreértésen alapul, amely csak elégedetlenséget szül, és azokat bátorítja, akik gyűlölik az individualitást. Ebben a formában csak azt az illúziót táplálja, mintha a társadalom megszervezhető lenne úgy, hogy mindenki megkaphassa mindazt, amit csak kíván.

4. egy ellenfél felfegyverkezését viszonzni elkerülhetetlenül olyan fegyverkezési versenyhez vezet, ami csakis háborúval végződhet. Ez egyike a politika azon teljesen egyértelmű jóslatainak, amelyek tökéletesen hamisnak bizonyultak. Ezt a téves jóslást felhasználva, komoly hisztériát keltettek 1983-ban (amikor is egy férfi agyonlőtte magát és egész családját, hogy a nukleáris megsemmisülés borzalmaitól megmeneküljenek). Ma már világos, hogy éppen a rakéták telepítése győzte meg a szovjet vezetést: a Nyugat elszédítésétől túlfegyverkezéssel nem várhatnak politikai felmelkedést. A peresztrojka nem más, mint a szilárd és következetes nyugati antikommunizmus egyenes következménye, amely megmutatta, hogy a szovjetek önpusztító játékot játszanak. Úgy hiszem azonban, ennél tovább is mehetünk, és azt is kijelenthetjük, hogy a Nyugat szilárd álláspontja nélkül a nemzetközi rendszer veszélyes irányba fejlődésének lehettünk volna tanúi az elmúlt évtizedekben, az opportunisták szovjet blokk előnyére.

5. az ún. „hidegháborút” leginkább az agresszív nyugati magatartás okozta, ami magától értetődően váltotta ki a Szovjetunió védekező magatartását. Bár ez az elképzelés mára minden szempontból hamisnak bizonyult, még mindig hallhatunk ezt tagadó, ostoba megjegyzéseket egyes kommentátorok szájából. Itt van pl. David Dimbley (Mrs. Thatcherrel készített interjúja után, a BBC-1-en 1989. november 27-én), aki a mai kelet-európai változásokat úgy jellemezte, mint amelyek „megkérdőjelezik a régi hidegháborús magatartást”. Éppen ellenkezőleg: ezek az események teljesen igazolják ezt a magatartást. A hidegháború valójában 1917-ben kezdődött, a kommunista forradalommal, amelynek meglehetősen explicit célja volt minden társadalom saját képére formálása. Hruscov ígérete, hogy „sírba viszi” a Nyugatot, csupán megerősítette a marxizmus alapvető és explicit célját.

Ronald Reagan kigúnyolták, mert a Szovjetuniót „a gonosz birodalmának” nevezte. Ha egy polgárai millióinak tetemén és bebörtönzött milliókon felépített rezsimet sem lehet „gonosz”-nak minősíteni, akkor igazán nem tudom, mit lehet. Bár a kifejezés ellen érveket soha nem hallani, a gúnyos macskaköröm-kíséret mégis ritkán marad el. Az ilyen viselkedés, úgy érzem, Szókratészre emlékeztet, akit Polus kigúnyol Platon *Gorgias*-ában. Hogyan, mondja erre Szókratész iróniával, a gúnyolódás talán valami újfajta érv? Reagan történetesen figyelemre méltó ösztönös megérzésről tett tanúbizonyságot. Az meglehet, hogy ragaszkodása a „csillagháborús” ötlethez tipikus Jenki kísérlet arra, hogy

visszatérjen a korai Amerikai Köztársaság sebezhetetlenségéhez; de, legyen ez bármennyire valószínűtlen elképzelés is, mégis fontos szerepet játszott a kommunisták meggyőzésében, hogy a fegyveres megfélemlítés erőjátékát jobban feladni.

Reagan megjegyzése jól világít rá a Szovjetunió mint szuperhatalom alapvető jellegére: 1917-ben a régi cári birodalmat egy főleg kozmopolita forradalmárokból álló gyülekezet vette át, akiknek a „világ átalakítása” volt a legfőbb ambíciója. A „világ szocialista hatoda” ettől fogva kettős személyiségű lett: félig orosz, félig kommunista. A második világháború után aztán az oroszok hozzáfogtak mindazon hatalom visszaszerzéséhez, amit korábban elveszítettek; a kommunizmus összeomlása ebből a szempontból csupán annak az Oroszországnak a visszaállítását, amelyben már a harmadik generáció éli a kommunizmus lidércnyomását. Kétségtelenül akadnak majd problémáink Oroszországgal mint nagyhatalommal, de ezek valószínűleg kezelhetőek lesznek, s távolról sem lesznek hasonlíthatók a bolsevizmussal kapcsolatos problémáinkhoz.

6. a „félelem a Nyugattól” diktálta a szovjet politikát. Ez is olyan badarság, mely nem szabad, hogy túlélje a közelmúlt eseményeit. A másként gondolkodók már régen ezen a véleményen voltak. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy Gorbacsov, komoly nemzetközi sebezhetőséget is kockáztatva, engedte a Szovjetuniót elmerülni a reformok erjedésében, attól a biztos tudattól vezérelve, hogy az Egyesült Államok és NATO szövetségesei nem terveznek agressziót ellene.

7. a szocializmus vagy a kommunizmus a profit és egyéb piaci szempontok félresöpprésével megteremtí az „ember embernek testvére” állapotát. Az orosz pincérek vagy bolti eladók viselkedése jó emlékeztető erre ugyanúgy, mint ahogy az elharapódzott bűnözés, a korrupció vagy a gondatlanság és pusztá hozzá nem értés a szovjet iparban. Ez persze olyan lecke, amelyből hamarabb is okulhattunk volna. Az orvosi és betegápoló szakmákban még egy generációval ezelőtt is megvolt az öröklött hivatástudat, az alacsony fizetések ellenére is. Nehéz lenne bizonyítani, hogy mint a jóléti állam Nemzeti Egészségügyi Szolgálatának része, munkaerőkölcsük érezhetően javult volna.

8. az elmaradott országoknak nyújtott segélyek jótékony hatása oly nyilvánvaló, hogy a példa nyomán a nyugati országok nemzeti jövedelmének egy jól meghatározott hányadát állandó jelleggel erre a célra kéne fordítani. Ez a hibás feltételezés ma már láthatóan háttérbe szorult. A harmadik világ jelentős részében fordított az arány a segély nagysága és az ország gazdasági fejlődése között. Újonnan függetlenné vált országok gyakran demonstrálták függetlenségüket a feltételekhez kötött segélyek visszautasításával. Pedig csak néhány kikötés is megakadályozhatta volna, hogy a segélyek nagy része svájci bankokban kössön ki; további feltételek elejét vehették volna az abszurd presztizs-projecteknek. Mindezek ellenére a nyugati országoktól követelik, hogy fedezzék a számlát a háború utáni kelet-európai szocializmustól lepusztított országok újjáépítésére, és a lehangosabban éppen azok követelik, akik a legkevésbé szeretik azt, amit ugyanők „kapitalizmusnak” neveznek.

9. a felszabadító mozgalmak felszabadítanak; ez az egész 1945 utáni korszak egyik legalapvetőbb tévedése. Elegendő volt egy csapat gengszternek a „felszabadító mozgalom” címet felvenni, és máris számíthatott a fejlett országok baloldali erőinek támogatására. Afrika legnagyobb része felszabadító mozgalmak karmaiba került – a „karmaiba került” a helyes kifejezés! Azok a tömegek, amelyek szenvedélyesen támogatták Vietnam felszabadítását, meglepően hallgatnak a kommunista rezsim nyilvánvaló rémtetteiről. Ezek támogatták a Vörös Khmerek erőfeszítéseit is a Lon Nol klikk megbuktatására; majd a legújabb kiábrándulást a SWAPO magatartása okozta. Maga a „felszabadítás” szó nyilvánvalóan pavlovi inger, amely sok értelmiségiben féktelen nyáladzást vált ki.

Politikai gondolkodók, mindenekelőtt Rousseau, akiknek e szörnű mozgalom inspirálásáért néha a nyakába varrják a felelőséget, gyakran felvetették a felszabadítás fogalmával kapcsolatos logikai problémát: ha a rabszolgasorba taszított népek fellázadnak, csak a rabszolgaság egy új formáját teremtik meg. A szabadság nem olyan valami, ami küzdelemben vagy forradalomban születik, hanem lassan növekszik a szabad és független szokások fokozatos meghonosodásával a politikai életben.

Ez a hibalista talán elegendő is a továbbiakhoz. Fontos, hogy szabatosan meghatározzuk, tisztázzuk és a politikai vitákban előhúzzuk őket, mert bár a cáfolatok szinte kibuggyannak az újságok oldalairól, szemantikai csiki-csukik és a körülmények szeszélyei összeesküsznek kényszerítő erejük tompítására.

Vegyük például annak a kínai diáknak a kijelentését a londoni *Times*-ban, aki a Tienanmen térről menekülve megjegyezte: „Most már tudom, mi a fasizmus.” Fasizmus? Vagy például azt, hogy bár mostanra már a szocialisták is felismerték, hogy a központi tervezés képtelen mindazt produkálni, amire egy modern társadalomnak szüksége van, máris hallani: szükség van a társadalom jövőjének egy új, átfogó „konceptiójára”. Hamarosan talán már a „központosított tervezés” szükségességéről is hallani fogunk. Az olyan kifejezés, mint „jobboldali”, afféle címkével párosítva, mint „falangista”, vagy „halálsapat”, még mindig azt próbálja elhíttetni, hogy az egyik fajta politikai gyilkosság jobban elítélendő más fajtáknál – nevezetesen: baloldali gerillák mérsárlásainál. És mit mondhatunk az újságok és a televízió, köztük a mi kedves BBC-nk figyelemre méltó szóhasználatára, amely Gorbacsov reformjainak ellenzőit „konzervatívoknak” titulálja? Ellenkezőleg, Gorbacsov bizonyos értelemben egy radikális, thatcherista reformer, és ellenfelei vastagbőrű marxista-leninisták. A szemantikai csiki-csuki az ideológiai szélhámoság utolsó mentsvára.

Am a kommunizmus vége nem jelenti a problémák végét. Az átmenet Kelet-Európában nem lesz könnyű, és a marxizmus vége csupán saját társadalmunk sokkal nehezebben kezelhető problémáit szegezi a mellünknek. Ezért tűnik számomra fontosnak, hogy túllépjünk a hibák osztályozásán, és megkérdezzük: hogyan történhetett, hogy oly sokan oly nagy szenvedéllyel kötelezték el magukat

egy olyannyira ostoba dolog mellett, mint a marxista kommunizmus?

Hibák mindenféle formában előfordulnak, és nem kétséges, hogy egyikünk sem mentes tőlük. De fel kell ismernünk a hibatípusok sokféleségét. Az általam megfogalmazottakban fellelhető a hit tényeknek ellentmondó jellegzetessége. 1989 drámai eseményei azért szolgáltathatnak hiteles alapokat egy nagy cáfolat-gyakorlathoz. A kevésbé kezelhető hibák már körmönfontabbak, és nagyon lényeges, hogy határozott formában tudjuk megragadni őket. Felfedezhetünk-e egyfajta alapvető ideológikus hibát, melynek századunk kommunizmusa csak egy példáját nyújtja?

Egy ilyen hiba megfogalmazása első közelítésben valahogy így hangozhatna: A kommunizmus tévedés volt, mert egy szociális elgondolást olyan hévvel akart a lakosságra kényszeríteni, hogy a morális szempontok és viselkedésformák elsikkadtak az elgondolás megvalósítása során. Ami az erkölcsi megfontolásokat illeti, miután a totalitárius uralkodók mézárásai és hazudozásai mindig is feltűnőek és sokak számára visszataszítóak voltak, ezen a ponton nem sok ellenállásra számíthatunk. De miért kéne aggódunk olyan, az élethez, az igazsághoz képest triviális dolgok miatt, mint az udvariasság és a jó modor? Itt lényeges megjegyezni, hogy Thomas Hobbes a 17. században éppen az udvariasságot, a durva viselkedést jelölte meg a társadalmi béke összeomlásának egyik fő okaként, Edmund Burke pedig a jó modort „az élet kellemes függőnyének” nevezte. Mert inkább a jó modor, mint az erkölcs készlet minket arra, hogy mások véleményére figyeljünk és azokat komolyan vegyük. A modor romlása mindig is előjáték volt az erkölcsi normák összeomlásához. Elismételhetjük tehát az általános véleményt, hogy a kommunizmus (és minden hasonló szociális tervezet) ott hibázott, amikor a célért minden eszközt szentesített, az erkölcsi és viselkedésnormák lábba tiprását is ideértve.

Az ideológiai hibát még pontosabban körülírhatjuk, ha egy további feltételt fűzünk hozzá: a szociális tervezet iránti lelkesedés intenzitása gyakran attól függ, hogy mennyire kapcsolódik hozzá a jelen világ strukturális elemzése. Ilyen elemzések megjelentek már mindenféle és fajta szociológiai fogalmi köntösben: osztály, faj, nem, nemzet, város, ország. Egy ilyen alapokat érintő magyarázat felfedezése mindig kinyilatkoztatásként hat, mely a felhevült megtért rádöbben, hogy az a homályos elégedetlenség az étellel, ami mindig is bántotta, tulajdonképpen egy egész ember-telenítő rendszernek a része. Mivel egy teljes emberi megújulásnak az analitikus szárnyát alkotják, az ilyen kinyilatkoztatások messze a politikán túl, az élet minden sarkába elérnek, és végsősoron ahhoz a felfedezéshez is elvezetnek, hogy még a magánszféra is politikai jellegű. Más szóval: olyan politika ez, ami kannibállá lesz, és mindent felfal. A marxizmus és a feminizmus szolgáltatják manapság a népszerű formát az efféle intellektuális szerkezeteknek; de a nyugati bölcsészet és társadalomtudomány elméleteinek sok más fragmentuma is összefércelezhető világunkat érintő ideológikus kinyilatkoztatások céljából. A szociális elgon-

dolás brutális megvalósítását nemcsak a terv kívánatossága igazolja, hanem az elemzés állítólagos meggyőző ereje is.

Az ilyen intellektuális konstrukcióknak jellemzői közül érvelésünk szempontjából kettő látszik életbevágóan fontosnak. Az első az, hogy minden ilyen doktrína alapvető különbséget tesz az értők és az „elidegenedéstől” feltehetően összezavart többiek között. A forgalomban lévő kifejezések közül így az egyik legnépszerűbb a „haladó” és „reakciós” megkülönböztetés. Pontosabban: mintha ez a két csoport állna harcban egymással a tömegek elkötelezettségéért – azokért, akiket már elért a kinyilatkoztatás, de azokért is, akik még a „hamis tudat” fertőjében élnek – közöttük tehát semmiféle eszmeeserének nincs helye. A „haladó” és a többiek között az egyetlen lehetséges kapcsolat a tanár-diák viszony: a reakció hamis elképzeléseit ki kell irtani, és felcserélni a progresszív igazsággal. A liberális-demokratikus országokban a szónoki emelvényt és a szószéket az ideológus számára egy olyan alapvető meggyőződés teszi olyan vonzóvá, mely mintegy feljogosítja őket arra, hogy azt tegyék, amit kitörő lelkesedésükben amúgy is tenni szeretnének. A kommunizmus agytágító jellege akkor válik csak igazán nyilvánvalóvá, amikor a kommunisták hatalomra kerülnek. Első tettük mindig az alternatív oktatási formák betiltása, és az élcsapat szerepének kijelölése – minden legitimitáció nélkül – a maguk számára.

Az effajta ideológikus megvilágosodás másik következménye a ragaszkodás a melodrámaéhoz. A világ jó és rossz emberekre szakadt ketté (a többség persze oly szerencsés alkatú, hogy mindig majdnem átlát a társadalmi szítán); és a strukturális elemzés elárulja, kiket is kell támogatnunk és kiket gyűlölnünk. Ez persze felettébb különös: a strukturális analízis állítólag tudományos, és a tudományos elemzésben elvileg nincs helye a melodramának. Tudomány és harc nemigen járnak kézenfogva. Így e hibás föltételezés túlságosan körmönfontnak nemigen nevezhető.

A melodráma ereje, a strukturális elemzés és a szociális elgondolások feltételezett igazsága a 20. század folyamán elválaszthatatlan elemei voltak az ideológikus hitnek. Az elmúlt pár évtized során azonban a pozitív elemet, mely mégis benne rejtett a szociális elképzelések megvalósíthatóságába vetett hitben, lassan kikezdte a kiábrándulás, mely a szociális haladás létező modelljeit érte. A kommunizmus összeomlása csak egy régóta zajló folyamat betetőzése. Nyilván azt gondolhatnánk tehát, hogy ez a fejlemény ki is kényszerít egy kézenfekvő racionális választ: annak felismerését, hogy a liberális-demokratikus országok problémái nehezebben kezelhetőek, és ugyanakkor kevésbé komolyak, mint korábban hitték.

Ilyen jelek már mutatkoznak is bizonyos hívő körökben – különösen a brit Kommunista Párt tagjai között, akiknek nem maradt más választásuk, lévén hogy elkötelezték magukat a terv szovjet változata mellett, minthogy elismerjék, legalábbis bizonyos mértékig, a múlt tévedéseit. Sokkal jellemzőbb azonban a gyűlölet negatív szenvedélyének felerősödése. Vegyük például szemügyre 1985 Angliáját 1989 távlatából:

„A gonosz a hatalom magaslatán állva atomfegyvereit fitogtatta, s az önzés és kapzsiság himnuszát zengte. Alább

a munkanélküliek és szegények milliói görnyedtek megadás-sal.”* Ehhez képest még Ceaușescu Romániája is előretételező országnak tűnik, nemde? Az efféle negatív hév nyilvánvalóvá teszi, hogy az ideológiák állítólagosan tudományos vagy filozófiai-strukturális elemzőképessége hanyatlásnak indul, amint az ideologikus temperamentum visszavonul az erényes igazságosságnak a való világ cáfolataitól mentesen tartható birodalmába. Az ünnepélyesen elnevezett „békemozgalom” harcosának vitathatatlanságát a cél megfellebbezhetetlen jóságában rejlett, s ez igazolni tudott bármiféle, a Greenham polgárait sértő durvaságot, a NATO-bázis kerítésének rendszeres megrogálását és bármi egyebet, amit a jó ügy diktálhatott. Az már nem érdekelt senkit, hogy mindennek, a szovjet kalandorpolitika bátorításával, esetleg szörnyű kihatásai lehetnek. A béke harcosa, bármi történjék is, bizonyosan jót cselekszik. Az idősebb államférfiak (vagy „kiváló személyek”), akik a Brandt-jelentést készítették, ugyanolyan komolyan hitték, hogy a gazdag országoknak kötelességük lenne nemzeti jövedelmük egy megadott hányadát tengerentúli segélyekre fordítani. A segély hatékonysága miatt aggódni, vagy elgondolkozni azon, hogy a harmadik világ kleptokráciája mit csinál az adófizetők pénzével, önző és kapzsi kisstílűség lett volna. Az ideológus a bonyolult helyzetnek egyetlen aspektusára koncentrálni veti meg lábát, és saját erényességét kürtöli világgá.

A felhevült erényességnek és egy szociális tervnek kombinációja, továbbá az emberi valóság ennek megfelelő félreértése: a hibának csak egy kifinomultabb fajtája. A Nyugat tévedésének illetően megfogalmazása egyenesen vezet minket az ideológia szerintem legmegdöbbentőbb fejleményéhez az utóbbi évtizedekben: az ideológia szövetségéhez a keresztény egyházakkal.

Marx hadat üzent a vallásnak, amin ő a kereszténységet értette; ezután a kommunizmus és a kereszténység egy századon át esküdt ellenségekkel váltak. A legtöbb ideológia, a felvilágosodás gyermeke lévén, hasonló féltékenyen nézett a vallásra mint konkurenciára a megismerésben. Az elmúlt évtizedekben a kereszténység, a kommunizmus összeomlásánál kevésbé drámai, de annál jobban elhúzódó pálfordulásának lehettünk tanúi. Nagy-Britanniában a kereszténység – az egyházi vezetés szintjén – többé-kevésbé olyanok kezébe került, akiket túlzás nélkül a liberális demokrácia ellenségeiként jellemezhetünk; a vezető egyházférfiak elsőrendű feladatuknak valamiféle „szociális evangélium” prédikálását tekintik. Vannak kivételek, melyekre hamarosan kitérünk, de a fent leírt tendencia érvényes a keresztény hit teljes spektrumára. Mi ennek a magyarázata?

Az alapvető ok kétségtelenül az angol egyházaknak a kelet-európai kommunista államokéhoz hasonló sorsa: olyan hitre alapozott intézmények, amelyeket többé senki nem vesz komolyan – legalábbis magas pozícióban. Az, hogy Kelet-Európában a marxizmus krédója kiüresedett, régóta elcsépelet közhelynek számít. Régóta nem hisz senki

olyan ostobaságokban, mint „osztályharc”, vagy hogy a kommunisták az imperialistákkal „végső harcban” állnak.

A tényt magát széles körben elismerték anélkül, hogy a jelentőségét felismerték volna. Abban bizonyosan tévedtünk, hogy azt hittük: ilyen kiüresedett intézmények pusztán hatalommal – a párt hatalmával – összetarthatók. A valóság inkább az, hogy a hitüket veszített intézmények hamarosan identitásukat is elveszítik. Az egyházak esetében azt a tudat, miszerint a Max Weber által „kiábrándult”-nak nevezett világ támogatása egyre inkább fogy, egy új szerep keresésére ösztönzött. Az „új szerep keresése” általában a fenyegetett intézmények vezetői által alkalmazott bürokratikus eszköz, és gyakran ütközik ellenállásba a köznép részéről, ahol az eredeti hit esetleg még él. Az angol egyházaknál teljesen nyilvánvaló a szakadás a reformbuzgó, a maguk sajátos fogalmai szerinti reformra kész vezetők és a közönséges templomjárók között, akiknek ez nemigen tetszik. A vezetők az intézményt kényszerítő körülményekkel (mint pl. az „ökumenikus mozgalom” és a „nők pappá szentelése”) vannak elfoglalva, míg a laikusok csak a hitükkel szeretnének foglalkozni. A helyzet illetően értékelését bizonyítja az, hogy az egyházakat manapság nem spirituális, hanem politikai kijelentéseikért ünneplik.

1989 decemberében például a presbiteránus egyház a kormány diákkölcsön tervezetét elítélő nyilatkozatot adott ki. A tervek valóban meglehetősen furcsák voltak, és elképzelhető, hogy sok tekintélyes presbiteránus kényszerítve érezte magát egyet nem értésének szellőztetésére. De hogy jön egy egyház ahhoz, hogy a kormányt kioktassa egy ilyen felettebb speciális oktatáspolitikai problémáról?

A szilárd hatalmi helyzetben lévő anglikán egyház kijelentései ennél sokkal súlyosabbak. 1989 novemberében, a berlini fal omlásának közepette, Canterbury érseke Strasbourgba ment, hogy közölje az Európai Közösség képviselőivel: „Habár úgy tűnik, hogy a kommunizmus elvesztette az európai szívekért és agyakért vívott csatát, azt nem mondhatjuk, hogy a kapitalizmus mint totális világnézet győzött volna.”**

Az egyház elfogulatlanságának ez a paródiája a listánkon szereplő hibák bármelyikénél sokkal veszedelmesebb hibát jelez: a modern világ jellegének teljes félreértését. A „kapitalizmus” kifejezés annak jellemzésére honosodott meg, amit Marx „polgári társadalom”-nak nevezett. Ez valami velejéig gonoszt akar jelenteni, egy olyan struktúrát, amit le kell rombolni, és kommunista forradalom révén valami mással kell felcserélni. Ám a kapitalizmusnak ez az elképzelése fogalomzavaron alapul, amely összekeveri ennek logikáját a kommunizmuséval. A kommunizmus a szó szoros értelmében véve *rendszer*: a kommunista uralom alatt az uralkodó párt a közösség minden tagjának meghatározza az életvitelét. Egy szabad, liberális-demokrata társadalomban nincs egyedül helyes életvitel vagy értékrend: ehelyett sorsuk felett önállóan rendelkező egyének élnek különböző életmódok hatalmas változatosságában,

** *Irish Times*, 1989. november 24. Hume bíboros hasonló véleményen volt. A kommunizmus összeomlása, jegyzi meg a *Sunday Telegraph*ban 1990. január 9-én, nem „jelent a nyugati társadalom minden aspektusának elfogadását”. Miért kell egy bíborosnak olyasmit tagadnia, amit teljesen értelmetlen lenne állítani?

* Neal Ascherson a *The Observer* 1989. október 29-i számában.

egyének, akiket csak a törvények absztrakciói irányítanak. E társadalmak nem rendszerek a szónak abban az értelmében, amelyben a kommunizmus az, ezért ha valaki úgy beszél a kapitalizmusról, mint a kommunizmussal egyenrangú valamiről, alapvető módon félreérti e két fogalom különbségét. Egy olyan leírás, mely szerint a kapitalizmus olyan valami, ami a „szívekért és agyakért harcol”, csak tetézi a hibát.

Valójában az történt, hogy azok, akik a kommunista rezsimet megbuktatták, a szabadságért, annak friss levegőjéért törtek át a berlini falon – azért, hogy ügyeiket maguk intézhessék, hogy ott élhessenek, ahol akarnak, és hogy a fárasztó, hazudozó ideológiai sulykolástól megszabaduljanak. A „kapitalizmusnak” ehhez semmi köze, ha csak annyi nem, hogy a szabad társadalmak roskadozó polcai a kommunista párturalom mogorvaságához és tudatlanságához szokott emberek számára csakis vonzók lehetnek. A helyzeten tűnődve az érsek úr még megjegyezte, hogy a „kapitalizmus” győzelme csupán érintette azt a kérdést, hogy „... tud-e nagylelkű lenni a győzelem után, meghallja-e a szegények sírását otthon és külföldön, a béke útját járja-e, és gondosan műveli-e majd a földet” stb.

Holott a „kapitalizmus”, mint ami ezeknek az elveknek a megvalósítását elvégezhetné, egyáltalán nem létezik. Csak kormányok és egyének vannak, külön-külön vagy együtt, és egy szabad társadalomban éppen a fontossági sorrendet különbözőképpen megítélő cselekvők sokasága az, ami a szabadságot oly becsessé és rugalmassá tette a kommunista és – hozzá kell tennünk – a mai keresztény egyházak *parancsuralmi* képzelgéseikhez képest.

Ha a „kapitalizmusnak” nevezett valami ténylegesen meghallhatná a szegények sírását stb., akkor talán az egyházak be is zárhatnák a boltot, és hazamehetnének. Ez lenne az eredendő bűn vége. Az egyházak szociális evangéliuma ezt a „polgári társadalmat” akarja eltörölni, amelynek a gazdaság a lényege. Hasonló történt a „szocializmusban”: a gazdaság lerombolásával és parancsuralommal való helyettesítésével (a szegények nevében és javára, amit persze az egyházférfiak is oly nagy becsben tartanak) a kommunisták kipusztítottak minden önálló társadalmi kezdeményezést (kivéve a bűnözést).

Az egyházférfiak, úgy látszik, képtelenek megérteni ama hármas struktúrát, amely minden szabad közösség alapját képezi: állam, polgári társadalom és jogokkal felruházott egyének. Ennek ellentéte a kommunisták törekvése: *egyetlen* értékrendszerrel valló „társadalom” megteremtése.

Ha ez igaz, akkor Angliáról mint „társadalomról” beszélni ebben az értelemben annyit tesz, mint kommunista gondolkodást erőltetni egy jóval bonyolultabb, szabad, liberális-demokratikus államra. Mrs. Thatcher híres kijelentése a nemlétező társadalomról csak odavetett megjegyzés volt ugyan, ám ösztönösen helyesen érzett rá a dolog lényegére. Társadalom nem létezik egy minden cselekvést megszabó, aktív cselekvő értelmében, hiszen az általunk, szabadok által egyedül felismerhető cselekvők nem mások, mint a kormányok, az egyének és a polgári társadalom szervezetei.

Következésképpen a politikai aktivisták valami nagyon különös dolgot művelnek, amikor a „társadalom” főnévhez a „kapzsi” vagy „gondoskodó” jelzőt fűzik. Azt nyilván nem gondolhatják, hogy egy „gondoskodó” társadalomban minden egyén minden társadalmi kapcsolatában gondoskodó. Akkor talán statisztikai általánosításról lenne szó a társadalmi kapcsolatok minőségéről vagy mennyiségéről? Ha így lenne, akkor viszont valami komolyan vehető statisztikai bizonyítékot várnánk. Nézetem szerint a „társadalom” fogalma itt annyit jelent: „a szociális tényeknek egy szociális tervből eredeztethető halmaza”. Az a – sok egyházférfi szájából elhangzott – kijelentés, miszerint az 1980-as évek „thatcherista társadalmakapzsi”, csak annyit jelent: Mrs. Thatcher kormánya az egyéni magatartásnak egy szociális tervhez igazodó módját kívánja megszabni.

Az egyházférfiak úgy olvassák a thatcheristák beszédeit, mint önző és kapzsi magatartásra irányuló felbujtást. Hagyjuk most Mrs. Thatcher nyilvánvaló szándékainak e perverz olvasatát, s hangsúlyozzuk inkább azt: ez olyan félrengyarázás, amely azt az alapvető ténytet hagyja figyelmen kívül, hogy a modern Anglia, nem lévén totalitárius állam, ilyen módon nem tervezhető. A modern Angliában semmi sincs, ami bárkit is kapzsi vagy önző viselkedésre kényszerítene.

Keresztény szempontból ez a retorika azért is különösen ártalmas, mert az egyént mint cselekvő erkölcsi lényt nem veszi komolyan. Azt a totalitárius feltevést fogadja el, miszerint a gyarló ember társadalmi hatások eredője, semmivel sem több.

Ez a feltevés nemcsak hamis, hanem egyben elárulása is az egész keresztény hagyománynak, amelyből – a világ nagy vallásai közül egyedül – az individualizmus kifejlődött. E tradíciók belül az erkölcs, mint viszonylag öntudatos elvektől vezérelt magatartás, fokozatosan átvette a szokás funkcióját. A keresztény egyház küldetése volt az, hogy az egyéni felelősség szinteként értelmezett erkölcsök és viselkedésmódok letéteményese legyen. Ez a felfogás mindig különbséget tett szellem és betű között, és egyenlő súlyt adott mindkettőnek. Az istentiszteletek fő feladata a spirituális gyakorlat mellett az ösztönzés volt az erkölcsi kötelezettségeinknek megfelelő cselekedetekre, beleértve a jótékonykodást és a törődést a közösség ügyeivel, vagyis mindazzal, amit a mai racionalista zsargon „közügynek” nevez.

A századok folyamán az egyházaktól számos szerepet átvettek a kormányok. Ebben a társadalmiasító folyamatban az egyházak olyannyira belenyugodtak, hogy a jóléti államot az egész angol „társadalom” morális győzelmének tekintették. Sokan a vezetők közül ezért úgy is tekintettek az egyház szerepére, mint beosztottéra a kormány jóléti hivatalában, és csak a költségek további növeléséért hallgatták magasztos hangjukat. Alaposan felforgatták vallásuk erkölcsi tanítását is, amint fokozatosan belesodródott ebbe a szerepbe.

Ezt azzal érték el, hogy az erkölcs betűjét szentimentalizmussal – azaz szellemének egy alfajával – helyettesítették. „Adakozunk a szegényeknek!” – ez lett az erényesség próbaköve, s a mai keresztény teológia egyetlen iránytűje;

és az efféle adakozás vált a két fő erény, a gondoskodás és az együttérzés egyetlen bizonyítékává. Az pedig, hogy a „szegény” meglehetősen laza kategóriáját összekeverték a „kizsákmányolás” ideológiai kategóriájával, oda vezetett, hogy az egyházak még gyilkosokkal és kínvallatókkal is összeálltak, amikor jótékony szervezeteik belekeveredtek a harmadik világ felszabadító mozgalmainak ügyeibe. De ha az efféle botrányokat félre is tesszük, a „szegények” akkor is alaposan eltorzították a keresztény gondolkodást. Hisz e feltevés szerint az emberek egy csoportja – „a szegény” – válik a jogok kizárólagos viselőjévé, hiszen ő a „társadalom terméke” lévén, akárhogy is viselkedik, erkölcsileg nem megítélhető. Az emberek egy másik csoportjának – a néha „gazdag”-ként, vagy becsmérően „kényelemben élő”-ként emlegetett mindenki másnak – kizárólag kötelességei vannak. Az egyházak azáltal, hogy elfogadták e kettős felosztást, feladták azt a szellemi nézőpontot, ahonnan – mindannyiunk bűnösségét elismerve – megrohathatják a gazdagokat vágyaiknak szertelen kiéléséért, s megfeddhetik a szegényeket lustaságukért és önsajnálathoz kért. Ehelyett inkább előnyben részesítenek egy banális politikai pártoskodást, ami pedig semmi újat nem hoz ama naponta hallható álláspontokhoz képest, melyeket a vitákban a politikusok és konvencionális ideológusok szoktak képviselni.

A szentimentalizmus mint erkölcs pótlék az elfogadható jó modor és erkölcsös viselkedés fogalmának feladását jelenti egy jóváhagyott érzelmi lista kedvéért. A „gondoskodás, megosztás, együttérzés” jelszavainak szüntelen kattogása még a Szentháromságról is elvonja az egyházférfiak figyelmét, akik úgy látszik nincsenek tudatában annak, hogy az érzelmeik és cselekedetek között nincs szükség-szerű kapcsolat. Együttérzésünkben például gyilkolhatunk is, és úgy látszik, egyre inkább tesszük is. Még inkább megdöbbenő a düh és a felháborodás azon ünneplése, amely még a diákok rendbontását is igazolni képes, akik pedig a politikusokat, akikkel nem értenek egyet, gyakran egyszerűen ellökődik, üvöltenek rájuk, és leköpdösik őket. El kellene töprengenünk azon, hogy ez vajon az őszinteség erénye, vagy csak egyszerűen brutalitás.

Miert gondolom, hogy a keresztény egyházak jelen álláspontjának feltárása sokatmondó lehet az ideológiák jövőbeni fejlődését illetően? Végül is a lakosság keresztény része nem túlságosan nagyszámú, és az egyházak közvetlen hatása is meglehetősen gyenge. Válaszomnak két összetevője van.

Az első az, hogy ha a keresztény egyházakat mint az erényesség és igazságosság mély kútjait állítják be, előreláthatóan egyre többen fognak (szocialista elkötelezettségük talajvesztésével arányosan) egyre mélyebbre nyúlni e kútba. Az ideológikus elkötelezettség élvezetének megértéséhez a kulcsot az a felismerés nyújtja, hogy az ideológia egyszerre termeli és enyhíti a bűntudat mindenféle formáját. Bárki, aki fogékony az ideológia vonzerejére, elegendő anyagot talál bűntudatához az európai történelemben, különösen a harmadik világgal kapcsolatban. A technika környezeti hatásai valamint a mai társadalmak egyenlőtlen

ségei szintén aranybányái a bűntudatnak. De az ideológiai elkötelezettség, amint összeverbuvalta a bűntudat hatalmas tartalékait, rögtön enyhülést is nyújt azáltal, hogy a szembenállás révén igazságot is oszt. Az a tény, hogy a szocializmus oly kitartóan volt képes ellenállni a gyakorlati hibáit bizonyító tényeknek, tulajdonképpen nem is annyira rejtélyes. A szocialisták sebezhetetlenségének titka egyszerűen az, hogy a nyugati liberális-demokratikus országokban a szocialista elkötelezettség soha nem egészen az, aminek látszik. Egy olyan politikai cselekvésprogram elfogadásának látszik, amely egyébként minden más oldalról elkötelezte magát a liberális-demokratikus társadalom mellett, attól a kis részlettől eltekintve, hogy nem ezt vagy azt a hibát kívánja korrigálni, hanem magát az egész társadalmat akarja átformálni.

Ha a szocializmus csupán politikai cselekvésprogram lenne, akkor a híveinek és támogatóinak tömeges pálfordulását kellene elvárniuk és tapasztalniuk azoknak a bizonyítékoknak a nyomására, melyek a szocializmusnak – mint egy modern állam számára adódó politikai lehetőségnek – komolytalanságát demonstrálják. Azonban, jóllehet a támogatás ténylegesen csökkent, a kollektivisták elkötelezettség figyelemre méltóan konzisztens maradt továbbra is, bármennyire is csendben van mostanában. Ennek oka, mint már említettem, az, hogy a szocializmus más, mint egy gyakorlati politika melletti elkötelezettség. Inkább erkölcsi póz, amely képviselőinek lehetővé teszi, hogy egyszerre lehessenek a liberális-demokratikus társadalmon belül és ugyanakkor kívül is.

A szocialisták, akár a feministák és más ideológusok, nem az ember állapotának valamiféle pozitív javításával, hanem a saját világuk elleni harc élvezetével jegyezték el magukat. Ez az oka annak, hogy míg heves ideológiai konfliktusok idején a kommunizmus otthoni gyűlöleit semmiféle kockázat nem tartotta vissza a szökéstől, és ezért gyakran életükkel is kellett fizetniük, addig a nyugati szocialisták soha egy pillanatra sem gondoltak arra, hogy elmeneküljenek a létező szocializmusba, amit pedig elvben olyannyira csodáltak. Semmi nem akadályozta volna őket abban, hogy szocialista kommunákat alapítsanak a kapitalista társadalmakon belül, mégis kevesen tették. A szocializmus igazi élvezete nyilvánvalóan a harcban vagy az uralomban rejlik. A szocialista életmódot sok szocialista nem tartotta a maga számára alkalmasnak (Marx maga is közéjük tartozott).

Az ideológiák idevonatkozó törvényszerűsége, úgy látszik, úgy hat, hogy minél valószínűtlenebb a társadalom ideológikus rekonstrukciója, annál magasabbra építi várát az ideológus. Azonosul minden jó ügygel – Békével, Természettel, Együttérzéssel stb. –, és hévvel ragad meg bármilyen negatív gesztust saját, megalapozott társadalmi irányába. Az ennek megfelelő melodrámban a jelen társadalom és támogatói nem úgy jelennek meg, mint különböző véleményeket valló emberek, hanem mint az erkölcsi gonoszság hordozói – kapszik, keményszívűek, háborús uszítók és hasonlók. Ha azt mondjuk, hogy ez a melódia csak forrósodni fog a 90-es években, csak annyit állítunk, hogy a 80-as években történtek ezután is folytatódni fognak.

A nyugati egyházi szervezetek átalakulása e melódia

fényében nyer jelentőséget. Az „eredendő bűn” keresztény doktrínája gátat vet az emberi dolgok efféle melodramatikus felfogásának, míg a túlvilági élet fogalma, megfelelő perspektívába állítva, valamelyest lehűti a politikai viták hevét. Marx éppen ezért látta világosan, hogy a keresztény hitet el kell pusztítani. A szociális evangélium lerombolja azonban e két jótékony hatást, és az egyházak hatalmas erőforrásait olyan politikai mozgalom mögött sorakoztatja fel, amely történetesen nyomorúságba döntötte mind a második, mind a harmadik világot.

A kereszténység szociális evangéliummá degradálódásának másik súlyos következménye az, hogy még egy sorompót emel fel az uralkodó nyugati racionalizmus előtt. A marxizmus e racionalizmusnak csak egy különlegesen erőszakos válfaját alkotja, és ezért összeomlásakor furcsa módon éppen nyilvánvaló abszurdumai óvták meg forrásait (azaz a racionalizmus mélyebben fekvő összetevőit) a súlyos károsodástól. A dolog lényege ennyi: a mágiára alapozott hit soha nem tűnt el, még Nyugat-Európából sem, csak hogy e hit ma már a motyogó sámánoknál kevésbé babonás forrásokból merít – a tudományos ismeretekből és a politikai szuverenitásból. A Nyugat alapvető babonája az a hit, hogy minden problémának van egy megoldása, amit az állam szolgálatában álló tudomány szolgáltat. A demokracia ebben a kontextusban különlegesen veszélyes doktrínának átszik, hiszen a demosz hajlamos az alkotmányosságot szem elől veszíteni és a kormányt (s az ehhez megfelelő hatalmi apparátust) megbízni az ügyeletes gonosz eltiprásával. Jogosan borzongunk annak láttán, amit a totalitarizmus művelt a családdal – de a mai társadalomban egyébként is figyelemre méltóan leszűkült a családi élethez szükséges magánszféra. Sok az olyan hang, amely a „szakembereket” egyre több és több tanácsadásra, mindennapi munkánk és szabadidőnk menedzselésére szólítja fel.

Az egyház éppen a „szegény probléma” kiélezésével játszott jelentős szerepet a politikai eszmecsere ideologizálásában. A „szegények” a közösségnek egy különlegesen vegyes osztályát képezik, és számuk valamint jelentőségük mindig a legutolsó szociológiai elmélet függvénye. A középosztálybeli értelmiség, mindenekelőtt Karl Marx, ezt az absztrakt osztályt találta legalkalmasabbnak a hasbeszélő bábu szerepére, mivel ez tesz lehetővé olyan pszeudopolitikát, amelyben forradalmárok, püspökök, értelmiségiek

és más nem választott, és így senkit sem képviselő egyének biztonsággal, nagylelkű szószólókként találhatják magukat, és így követelhetik a jogot mások javainak elherdálására. A szegény, miután az áldozat szerepében tüntetik fel, a modern társadalom egyetlen olyan csoportja lesz, amely a nyilvánosságot majdnem automatikusan térdhajlásra képes kényszeríteni; a szegény tehát az erényesség kultiválásának elengedhetetlen eszköze. Ellenállhatatlanságát csak növeli, hogy megszűnni soha nem fog, s ezt már az Újtestamentum is világosan jelezte. Amikor a kereszténység erős volt és étellel teli, az egyházak soha nem kételkedtek abban, hogy a jótékonyosság (csakúgy, mint az oktatás) megszervezése alapvetően egyházi feladat. A hanyatló egyház azonban átpártolt a pótlékokhoz. A közösség szeretetének és jótékonyságának bizonyítékát nem abban kell keresni, hogy az egyházak és az egyének mennyi pénzt és időt áldoznak a „szegény”-re, hogy belőle a közösség önálló és hasznos tagja váljék, hanem abban, hogy helyesen aknázzák ki és csoportosítsák az állam hatalmát és erőforrásait egy véglegesen elhanyagolt osztály ellátására, akár pénzzel, akár professzionális menedzserekkel. Más szóval, az elbürokratizálódott egyházak a modern állam bürokratikus érdekeit szolgálják.

A keresztény egyház, amely egykor még nem hódolt be a világi divatoknak, meg tudta teremteni a megismerésnek azokat a feltételeit, melyekből a modern világ kibontakozhatott; ugyanakkor függetlenségét megerősítve komoly szerepet játszott a modern társadalmak eluralkodó racionalizmusának korlátozásában. Ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy ellenséges magatartású olyan ideológiákkal szemben, mint pl. a kommunizmus és a feminizmus, melyek a kereszténység leplezetlen ellenségeiként lépnek fel, és hatalomra kerülésükkor mindent meg is tennének elpusztítására. Napjaink keresztény – marxista szövetsége a lehető legvilágosabb jele annak, hogy sok keresztény még azt is képtelen felismerni, hogy bekebelezésükre készülnek.

A keresztény egyházak arculatváltása révén egy erejét veszített, de korántsem halott ideológia részesül éppen életmentő vérátömlesztésben.

FORDÍTOTTA GEORGE GÁBOR

A Corvin Egyetem Alapítvány

Posztgraduális Iskolája

felvételt hirdet az 1990-91-es tanévre

- ◆ Irodalomelmélet
- ◆ Kognitív pszichológia és kognitív idegtudomány
- ◆ Közgazdaságtan
- ◆ Logika
- ◆ Pszichoanalízis
- ◆ Reneszánsz- és barokk-kutatás
- ◆ Sporttudomány

tantárgyakból, BA vagy MA fokozattal bíró külföldi, illetve egyetemet végzett magyar hallgatóknak.

A tanfolyamokat propedeutika és szükség esetén nyelvtanfolyamok egészítik ki. A teljes körű képzés időtartama általában 2-4 év. Az Iskola egyes részprogramok teljesítését is bizonyítvánnyal ismeri el.

A doktori értekezés megvédésére akár az időközben létrehozandó Corvin Egyetemen, akár más külföldi vagy hazai egyetemen sor kerülhet.

Tandíj: a tanfolyamoktól függően külföldieknek 2300-2700 USD, magyaroknak 50 000-70 000 Ft félévenként. Indokolt esetben az Iskola a hallgatónak tandíjmentességet és maximum havi 10 000 Ft ösztöndíjat ítél meg.

Az írásbeli pályázatnak tartalmaznia kell a pályázó önéletrajzát, oklevelének fénymásolatát, idegennyelvi ismereteinek fokáról szóló beszámolóját, tudományos érdeklődési területének és tervezett disszertáció-témájának megjelölését, valamint a tandíjmentességre és ösztöndíjra vonatkozó esetleges igényének indoklását. A pályázatok beküldésének határideje: 1990. október 15.

A Corvin Egyetem Alapítvány Posztgraduális Iskolája, Metodika, 1536 Budapest, Pf. 371.

Az érdeklődőknek dr. Hajdu Katalin válaszol; tel.: 155-43-72, 175-72-19.

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A szeptemberi szám tartalmából

A szabadság csele

– *Jancsó Miklós, Szilágyi Ákos, Kovács
András Bálint, Bikácsy Gergely és
Schubert Gusztáv esszéi a tabukról*

Faulkner kalandja

De Gaulle tábornokkal

A kegyetlenkedés esztétikája

– *Kovács István a Kihallgatás című
filmről*

John Waters piszkos gyönyörúsége

– *Sneé Péter írása*

A kisváros

EDA KRISEOVÁ

A kisváros gyönyörű tájon fekszik; vizek, sziklák, fenyvesek és füves térségek veszik körül. A hozzá vezető utakat fák szegélyezik, melyeken gömbölyded berkenyék gömbölyded fürtjei himbálóznak. A keskeny mezsgyéken még illatozik a kakukkfű, de hasadoznak már a sepróvirág zsenge bimbói is. Szívós boróka nyúlik ki a kőhalmokból, a csalitban pedig ózbak köhög. A halastó vize átcsap a gáton, és olyan tiszta, hogy inni lehet belőle. A gyökerek közt rákok tanyáznak, ha az ember éjjel hasrafekszik, és zseblámpával a vízbe világít, láthatja is őket. A fűben szöcskék percegnek, akár csak egy órásboltban, s az édes virágillat egészen a túlrejtett rozstábláig száll.

A hosszúkás tér mentén, a templom és a fehér temetőfal mellett stráfkocsik kelepelő lábakon teheneket szállítanak, malacokat fuvaroznak, amelyek ijedten másznak egymásra, amikor ki akarják rakni őket. Azért olyan zabolátlanok, mert a mézárások az üzemben már fenik a hosszú, keskeny késeket, hogy átdöfjék az állatok torkát. Ez az első pillantásra oly békés kisváros a vérből él. Az állatok érzik a levegőben: az utcák vérfoltosak. Az élőhússal megrakott stráfkocsikkal, bűzlő csontokat szállító szekerek jönnek szembe. Zöld legyek raja szállong a szállítmányok felett, amikor megállnak az egykori serföldénél, ahol a csontokat liszté dolgozzák fel. A porban csonthalmok hevernek, ahogy a stráfkocsik elhullatták őket az éles kanyarokban. A kisvárosban a kutyák rá sem hederítenek a csontra: el vannak telve jó véres hússal.

A napot, keresztény üdvözetlet hintve a vidékre, harangszó kezdi. Minthogy a sekrestyés háromnegyed hatkor lát neki, időben sikerül beharangoznia, és a híveket a reggeli misére hívnia. Mert pontban hatkor valahonnan a pokol fenekéről felüvölt egy sziréna, s az égre írja embertelen siránkozásának spirálját. Helyesen van ez így elrendezve. A délutánosok misére mennek, a délelőttösök pedig magas szárú csizmáikban a műszakba csoszognak. Valamennyien aprókockás hentes egyenruhát viselnek, gömbölyded, vörös ábrázatot, kerek orrlyukakkal ékes krumpliorrot és széles száját, mindannyiuknak világoskék a szeme és fakó a szemöldöke. Annyira hasonlítanak egymásra, hogy az ember azt hihetné, mindig ugyanaz jön szembe vele, s mindig ugyanannak köszön.

Most nincs se este, se reggel, vasárnap délután van, s a kisváros fölött kis repülőgépén Szarmelléki báró repül. Hirtelen leereszkedik, majd meredeken fölfelé tör, s így hol megsebzett sárkányra, hol meg egy Holdra tartó rakétára hasonlít. Szarmelléki báró a kisváros legpotensebb szeretője. Ifjúkorában sorra vett lányt is, asszonyt is, házról házra, módszeresen, most azonban már válogat. Valaha gyalog járt, jelenleg repülővel. Nyaranta minden áldott vasárnap fölemelkedik szülővárosa, minden bűneinek színhelye fölé. Férfiereje olyannyira emlékezetes, hogy mindmáig ott állnak a kertekben az asszonyok, és fehér keszkenőkkel integetnek neki. Némelyik állítólag lepedőt kap elő, hogy felhívja magára a figyelmet.

A harang ma már vagy hatszor hívott misére, nem bög a sziréna, és nem füstöl a gyárkémény. A mézárások kitölték a kiskapukon a dróttalicskákat, amikhez kutyáikat kötötték: mennek fűért a nyulaknak. Csak Souček úr nem ment sehová. Miután ebéd után szunyókált egyet, a keskeny átjárón átballagott a mosókonyhába. Előgurította a sarokból nevezetes fatuskóját, amelyre seregestül szállnak a húslegyek, mert olyan az, mint egy édes, jól konzervált döghús. A közepén van ugyanis egy hasadék, abban mindig marad egy kis vér. Az évek során a hóhértönk teljesen átítatódott vérral, és száz mérföldről bűzlik. Souček úr azonban nem is érzi, annyira megszokta a bomlás szagát, a hullabűzt. Szépen a mosókonyha közepére állította a rönköt, kötényt kötött maga elé, és megélesítette a vastag fekete nyelvű, hosszú, vékony kést. Galambot vág.

Lassan, türelmesen készített elő mindent, de nem ám csak az evésre gondolt. Más dolgokon is jár az esze, amikről hangosan beszél.

Eda Kriseová (1940–): cseh író. Több kötet novellája, regénye szamizdatban ill. külföldön, idegen nyelven jelent meg. Novelláját (*Městečko*) kéziratból fordítottuk.

– Mikor éccaka egymagam üdögélek a füstölőbe, és körülöttem futkároznak a patkányok, hát én az életemről elmélkedek. Mér is ezen a hideg vidéken építettem házat? Mér nem szöktem valami olyan helyre, ahol sose fúj a szél és jó meleg van? Ha már nem maradhattam saját bótomba és a saját házamba, ha má elüldöztek szülővárosomból, mér nem mentem valahová Dél-Morvaországba? Na mongyák meg, mér? Errefelé jó, ha egy-két szép nap van egy évbe, szeptember közepin gyün két-három enyhe fagy, mindent lepörköl, asztán má itt is a tél. Csak ezekből a patkányokból nincs mostanság annyi, mint mikor a nyúzónál vagy a Halatynál dógoztam, ott több vót a patkány. Az első köztársaság alatt, mi csináljunk, a patkány több vót.

Amikor Souček úr beszél, a ráncok a szeme körül meg a homlokán jószágos kinézetet kölcsönöznek neki. A galambdúcban eközben összebújnak a kigalambok, amelyeknek még nedves a szárnyuk alja, azok nem lógnak meg előle. Az öreg galambok kitipegnek a galambdúc előtti kis deszkára, oldalra hajtják fejecskéjüket, szétnéznek és kacsingatnak, úgy, hogy szürke pislogóhártyájukat korallszínű szemükre eresztik. Topognak egy kicsit, karmocskáikat mozgatják, mintha nem tudnák eldönteni, merre repüljenek. Aztán kis idő múlva startolnak. Összeszorítják lábacsikájukat, megemelik szárnyukat, egyszer-kétszer belepaskolnak a levegőbe, szemüket összehunyorítják, mintha újra meg újra elszédülnének, majd fölrepülnek a tetőre. Ott aztán lelkes burukkolásba kezdenek, mintha sejtenék, hogy Souček úr mindjárt bezörget a galambdúcba. Magasszárú csizmájában betrappol büzlő birodalmába, és mézárósmancsába szorít egy kinyiny, gyenge galambfiókat, a puha tollazat alatt dobog a szívecskéje.

– Szép – mondja Souček úr –, szép az a pár nyári nap. De má Szent Lőrinc belepisál a dinnyébe, akkor aztán má annyi. A munkára nem panaszkodok, az jó, én meg olyan szakember vagyok, hogy kidobni se igen tudnak. Nem sokan vannak, akik máma úgy tudnak kolbászt füstölni, hogy sok se legyen, meg kevés se. Semelyik se tuggya eszt megcsinálni, mert mindnek a nyakán ott az ügyész. Ezek máma lisztet tesznek bele, aszt ha nincs elég jól megfüstölve, a liszt megromlik, az emberek meg fognak tőle. Ha meg túlfüstöli az ember, akkor megreped, kifolyik belőle, aztán semmire se használható. A kolbászt percről percre kóstolni köll, köll ahhoz bizonyos gyakorlat. Én meg ott üdögélek egész éjjel, adagolok és elmélkedek. Döghúst a kolbászba manapság nem teszünk, ezér asztán az jó soká hányódik az udvaron, míg érte nem gyün a sintér. Nyúzó meg Hulaty mindent az égvilágon fölhasználtak, különben odalett vóna a haszon. Csak hogy ók aztán beleadtak apait-anyait, hogy ne lehessen rágyünni. Anyagát tekintve igaz, hogy rosszabb vót, de viszont jobban meg vót csinálva, mint manapság.

Máma a füstölt áruhoz túl nagy a hajsza. Gyerünk leölni, még melegen töltsd bele, közbe persze megzödül nekik, a hús tisztára sikamlós lesz, ahogy befülled, asztán eszt füstöld meg. Az ember néha érzi a kolbászon, hogy állott, hogy biztos nem egészséges, de nagyobb baj azér nem lesz belőle. Én magam is eszek kolbászt, mer hát ilyen alapon az ember semmit se ehetne.

Souček úr levágta a galambfiókat, ott rángatóznak már a tenyerében a vödör fölött, nyakacsikájukból súlyos cseppekben csöpög a vér.

– De papa – szólal meg hirtelen Součekné, aki úgy jelent meg a mosókonyhában, mint valami kísértet –, nem köllött vóna leölnöd őket, van még itthon egy kis karajunk, hátszínünk, vesénk meg két kiló virsli is.

Eszek, és mégis egyre csak fogyok, furcsa, nem – mondja Součekné, és csípőre teszi a kezét, mintha azt a fránya fogyást okolná mindenért. – Régebben sokkal többet ettem, a munkahelyemen szoktam rá. Más asszony a bagózásra szokik rá, én meg rákaptam az evésre. Eleinte csak egy kiflit, meg egy kis darab kolbászt ettem tízóraira, de mikor meglátott a mester, aszonta:

– De, asszonyom, nem szabadna ilyen zsugorinak lennie, minek spórol annyira, hogy még csak jól se lakik. Én egészen paff vótam, hogy munkába járok, ezér asztán elkezdtem hármával enni a kiflit, hozzá jókora darab kolbással. Később asztán má négy-öt kiflit is megettem, meg vagy negyed kiló kolbászt. A főnökség megnyugodott, én meg elkezdtem hízni.

Eszembe jut a szerény kis tanítókisasszony, aki fehérgalléros ünneplő ruhájában sétál föl-alá a halastó melletti töltesen, és a pusztulást jövendőli a kisvárosnak:

– Mindnek ki van az epéje, egyik mütét a másik után, alighogy az egyiket meghozzák, már viszik is a másikat. Ez azér van, mert oldalast kapnak prémiumnak, a többit meg ellopják. Lopnak és zabálnak, míg börtönbe nem kerülnek vagy meg nem betegszenek, és mindennek csak a zaba az oka.

A hideg szél meghajlítja a szívós borókákat, megreszketteti a pirosuló berkenyét, átsöpör a békaszittyón, ami itt mindenfelé megtalálható. Az út mentén a medvetalp nagy érett buzogánya virít, alatta meg a rózsás fű.

– Itt mindenki megszeret – mondja a tanítókisasszony –, aki csak egyszer idejön, azt hatalmába keríti a táj, és még friss virsli meg sonkaszálimit is kaphat.

Souček úr nem eszik sonkaszalámit, az olyan, mint a fa. A jó zsíros kolbászt szereti, azzal mindig tele a hűtője.

– Befizettek minket ebédre – mondja Souček úr –, hogy ne együnk annyit munka közbe. De senkinek se köll, inkább bedob az ember egy darab húst tízóráira. Legalább lakjunk jól, más úgyse marad nekünk ezen a világon. Maga meg szedjen inkább ki a kertből répát, idén termett, de aszt a kölköt, a Tondát ide ne eresse nekem. A két szememmel láttam, hogy hazaengedte az iskolából. Legyen szíves, többet ilyen ne csináljon.

– Derék fiú az.

– Tudja, mi csinál az apja? Egész nap ül a portán, és motoz. A kölkök meg idegyün, még a végén észrevesz valamit, akkor aztán kész a balhé.

Kedvelem Tondát. Hasal velem szemben a sűrű fűben a víz mellett, csuklója köré szíj van csavarva, amelynek a végén a hideg rázza a kutyáját. Tondának is kövér arcára hullanak üstökéről a vízcseppek. Közélről néz rám kicsi kék szemével, és gondterhelten ráncolja szemöldökét.

– Te prágai vagy? – kérdi Tonda, akinek, bár már tízéves, nem megy az olvasás, de máskülönben mindennel kitűnően megbirkózik.

– A Húsgyárban vagy a Fémfeldolgozóban dolgozol?

– Sem az egyikben, sem a másikban.

– Hát akkor mit csinálsz? – kérdi Tonda, mintha a világon semmi más nem létezne, mint a Húsgyár, a Fémfeldolgozó, meg a kisváros.

– Hát, az én nővérem itt orvos.

– Húha, azt megnézném magamnak – nyerít fel Tonda, és kimutatja nagy, fehér fogait. – Szóval, orvosnő, el is ájulok, és melyikötök a tanítónő?

– Egyikünk sem, miért?

– Hát, mert annyi könyvetek van, láttam, hogy az ágy alá vannak fölpolcolva. Mondom is magamba, az egyik biztos tanítónő.

Vasárnap délután van. Szarmelléki, mint valami félelmetes gólya, a gyárkéményhez közeledik. Pontosan a pereménél meredeken a magasba emelkedik. Egyik kezével a repülőgépet kormányozza, a másikkal a szeretőinek integet.

– Én szoktam vinni a dobot a temetéseken – mondja nagy komolyan Tonda, mint mikor valaki a foglalkozásáról beszél. – A háztól a templomig, onnan meg a temetőig. Apu külön erre a célra csinált egy talicskát, azon viszem a dobot, és huszonhárom koronát kapok a temetőig meg vissza. Magnóra gyűjtök. Ha az emberek ezután is olyan ütemben haladnak, mint ahogy az utóbbi időben, nem soká kell várnom, hogy meglegyen. Lakodalmakra is viszem a dobot, de olyankor apu csak a kisebbet használja. Minek koptatná a nagyobbát, amikor semmi szükség rá. A lagziba pénzt nem adnak egy fillért se, de viszont mindig itatnak. A minap Pospíšil úrnak a születésnapján játszottunk, az töltött nekem egy nagyfröccsöt, aztán rögtön egy másikat, úgyhogy még harmadnap is alig találtam meg a járda szélit.

Apu? Iszik az is, de a legfurcsább az idősebbik bratyóm. Se lagziba, se temetésen nem iszik. Otthon meg a halottnak is kiinná a szemit. Apu vett egyszer Becherovkát, a szekrény tetejére tette, azt nem soká már hűlt helye volt. Nem egyedül jár ám rá, én is besegítek neki.

– Aszt a kölköt ide ne eresse nekem – mondja Souček úr. – Ez má csak olyan kutakodós familia, tuggya? Az igaz, hogy muzsikának is, hogy a népek szeressék őket, de mégse szereti őket senki.

– A kölyök arról nem tehet.

– Tudom én azt, de ő má csak olyan szaglászós, tuggya? Nem is az övék vóna, ha másmilyen lenne, olyan minden lébe kanál, hogy na. Spicli lesz ebből, majd megláttya!

A volt kocsmárosnét, aki nemrég még ugyancsak jó húsban volt, most majd elfújja a szél. Masszív, nagy házban lakik, pedig magányosan gubbaszt a konyha sarkában. Bedolgozóként keresi a kenyerét: kesztyűt köt, és nem telik el nap anélkül, hogy meg ne eredne a könnye.

– Mondogattam én neki, ne lopj, apus, de mintha az ördög bújt volna belé. Mit számít, hogy volt mit a tejbé aprítanunk, mikor éjszakánként ijedten riadtam föl. Nyüstöltem eleget, rágtam a fülét: hagyd már abba, fölépült a vityilló, megvan minden, ami kell, térj észre, mert egyszer még ráfizetünk. Nem tudta abbahagyni. Volt egy bandája, azok rángatták bele az egészbe. Bohuš így, Bohuš úgy, holnap jön az áru. Műanyag tartályokban lopták ki a húst a trágya alatt, és az én apusomnak adták el nyersanyagnak. Olyan bifszték lett belőle, hogy még Prágába is híre jutott, a mai napig is emlegetik. Én minden egyes szállítmányt megsirattam, de apusnak nem lehetett beszélni.

– Mařenka, mondta szegény, mind a tíz ujjukat megnyalják utána. Mindenkinek csak jót teszünk ezzel, lopásról itt szó sincs. Gondold meg: honnan tudnák különben az emberek, milyen az igazi bífisztek meg a borjúszelet? Kész a ház, vettünk tévét meg beépített konyhabútort, de mit ér az egész az apus nélkül? Mikor már megvolt mindenünk, mondtam neki, apus, most már ne lopj többet, nem kell semmi más. Engem akkoriban már meg-megállítottak az utcán az emberek, és figyelmeztettek: asszonyom, beszéljen a fejével, mert lesittelik, meglátja. Lehetett is annak beszélni! Egyszer bundát vett az egész családnak, és kierőszakolta, hogy fölvegyük, és abban korzózzunk vásárnap délután. Én egyszer halottak napján abban a bundában mentem ki a temetőbe, és buzgón imádkoztam a mi Urunkhoz, hogy bocsásson meg a mi apusunknak. De itt nem segített már az Úristen se. Az apusnak teljesen elment az esze. Egyszer egy fehér hatszázhármassal állított haza, abba aztán betuszkolt bennünket, és elvitt sétakocsikázni. Tudta akkor már az egész város, hogy a mi apusunk nemsokára ülni fog. Annyi ilyen eset volt már, nem tudták abbahagyni, míg le nem sitteltek őket. Lecsukták a mi apusunkat is.

A kocszmárosné csak nézi, nézi a férjeura színes fényképét, mely ott lóg a kanapé fölött, és könnyes szemmel panaszkodik:

– Mártír a mi apusunk, nézzék csak meg, szakasztott olyan, mint egy ártatlan ember, akit belerángattak a disznóságba! Sose bocsátom meg azoknak a gazfickóknak, hogy az én apusomat ekkora bajba keverték.

– Tondát ide ne eressze nekem – mondja Souček úr –, az tett keresztbe annak a szerencsétlen kocszmárosnak is. Nekem asztán igazán tiszta a lelkiismeretem, én csak annyit hozok, amennyit meg is eszek. Nincs nekem abból semmi hasznom, csak az a két kiló karaj fejenként, meg az a kis nyesedék.

A műszakból hazafelé menet délután a mézáros mindkét kezében lezárt bödönt visz. Csoszog nagy gumicsizmájában, miközben két kezét szépen eltartja magától, hogy a bödönök ne nyomódjanak a lábikrájába.

Souček úr, amint hazaér, az egyik bödönt mindig a mosókonyhába viszi, hogy legyen a kutyának tartaléka, ezt ki is nyitja, hogy szellőzzön. A másik bödön tartalmát szétszórja az udvaron, kapnak rajta a tyúkok, s odadöcögnek a nehéz testű pulykák is, amelyek olyan komótosan húznak át az udvaron, mint régimódi tengerjáró hajók. A világon semmi sem büzlik úgy, mint a nyesedék.

– Ez a hátránya – állapítja meg tárgyilagosan Souček úr –, nyáron befülled, télen meg odafagy. De a lényeg azér benne van, jól tojnak tőle a tyúkok. A tyúk, ha eszt eszi, télen is naponta tojik, de két év alatt ki is tojja magát, akkor asztán le köll vágni. Jó bűdös van itt, de mivel nincs szomszédom, megengedhetem magamnak. A takarmány háromszázba is belekerül, honnan venném a rávalót? Fölépítettem a házat, most még kicsit köll vennem öreg napjaimra, hogy el tuggyunk menni a gyerekekhez a mamával, jó messzire laknak. Régebben vót mindenféle mellékesem, tenyésztettem csincillát, erről oklevelem is van, oszt neveltem pulykát meg nutriát is. Eleinte jól fizetett, de aztán leszállították a fölvasárlási árat, erre begurultam, és mind egy szálíg kikergettem a nutriákat meg a csincillákat a ketrecből. Egy darabig a patak körül tanyáztak, a kutya hol egy csincillát, hol egy nutriát hurcolászott a foga között.

A víz magasra csap fel a halastó gátja fölé. Két lány ül a parton, hosszú hajuk két vékony copfocskába van összefogva. Lábukon teniszcipő, piszkos, szűk farmer feszül rajtuk. Melltartójuk olyan csúcsos, mint a búcsúban kapható templomtorony. Cigarettaznak, beszélgetnek, hajukat egészen a szemközti nádasig repíti a szél.

– Elmentünk moziba, leülünk, hát alig hogy sötét lett, már mászik is rám. Tudod, ez is mézáros. Ciki volt, mer anyám otthon megkérdezte, miről szólt a film, hát öregem, nekem aztán lila gőzöm se volt róla.

– Az ember könnyen rászokik, hogy többet lopjon, mint amennyire szüksége van. Fölhúzza a viskót, kicsit vesz, aztán kap öt-hat évet. Legalább öt ilyen eset van minden évbe.

– Szóval nem tanítónő vagy? – kérdi csalódottan Tonda, és néz rám a tengerkék szemével. – Hát akkor dunsztom sincs róla, mi lehetsz. Hogy én mi leszek? Lehet, hogy mézáros, vagy az is lehet, hogy motozni fogom a mézárosokat, mint apu, hogy ne sokat lopjanak. Figyelj, megmutassam, hogy tud úszni a kutyám? NB I-es lesz, majd meglátod!

És Tonda fogja a kutyát, és a nyakörvénel fogva maga után húzza a halastóba. Hihetetlenül sokáig bírja a vízben, mivel kövér. A kutyát viszont félóra múlva már rázza a hideg, és alig bír kepeszteni a mancsával.

– Engedd már el azt a kutyát – szólalok meg –, még megfullad.

– Ez nem kutya, ez egy úszóbajnok – mondja Tonda, és kiköp egy kis vizet.

– Azonnal engedd el azt a kutyát. Miért kínozod?

– Az én kutyám, közli Tonda.

A városka felett kezd lassan alkonyulni, a nap már úgyszólván teljesítette napi kötelességét. Az árnyék lassan felkúszik a templomtoronyra, és hamarosan elnyeli a nap utolsó, kisvárosnak küldött üdvözlését, a templom tornyán ragyogó keresztény keresztet is. A mészárosok megetették a nyulakat, ellátták a baromfit, s most a kocsmába készülnek. Ott üldögélnek minden vasárnap este, és eszükbe sem jut a szerencsétlen kocsmáros.

Tonda nem fojtotta vízbe a kutyát, az utolsó pillanatban kiráncigálta. Felhúzta nagy, piros melegítőjét, hasán meg vizes trikó feszül. Tonda már kész férfi, pedig még csak tízéves. Az embernek az az érzése, hogy az elkövetkező húsz évben semmit sem fog változni. Legfeljebb annyit, hogy eljár majd a kocsmába, míg most csak korszóból issza a sört, és a maradékot vízzel tölti fel. Tonda késői, véletlen gyerek. Elszámítottuk magunkat, mondja az anyja, a családban senki sem ér rá foglalkozni vele. A kölyök csavarog, időnként jól elveri valaki, de a legnagyobb pechje az, hogy anyukája is, apukája is spicli.

– Legjobban a borjúmájat szeretem – jelenti ki egy kövér mészáros a kocsmában. – Tudják, hogy a legjobb a borjúmáj? Először is, a szép kis májszeleteket megspékkeljük mandulával, aztán fűszerezzük, majd az egészet beletekerjük pergamenbe. Libazsírt olvasztunk, ebbe mártjuk bele a pergamenbe csomagolt májat.

– Jónak jó a máj – erősíti meg egy nyugdíjas mészáros –, de azért a kutyának nyomába se érhet.

– Az már egyszer biztos – bólogat a többi: egy se mondja, hogy tud valami ennél is jobbat. – Maguk még nem ettek kutyát? Hát akkor nem is tudják, mi a jó. – Hogy hogyan a legjobb elkészíteni a kutyát, nem tudtuk meg, mert a helyiségbe hirtelen betoppant Mařenka, a kurva, és leült egy székre az asztal végén.

– Egy matrózfröccsöt Mařenkának, Lojza – mondja a kövér mészáros. A nő elvigyorodik, nagy, tésztás arcából elővillannak ezüsfogai, és ravaszul kacsint. A haja apró loknikba van csavarva, melyek úgy izegnek-mozognak a fején, mint a hernyók. Sárga blúz van rajta, ami a mellén piszkos, mintha koszos kézzel tapogatta volna valaki. Hát a lába? A sarka olyan repedt, hogy kilátszik az élő húsa, a lábaszárán meg, rögtön a boka fölött, kidagadnak a csomós erek. Alig áll a lábán, de amint leül, máris vigyorog. Mařenka igen szeret nevetni.

– Fiatal kutyát – mondja az ifjabb Souček – nem való fölajtani. Az öreg kutya viszont olyan, mint az öreg nő, kemény és csontos.

– Én még nem is vagyok olyan öreg – tiltakozik Mařenka.

– Ne mondd má, mikor fekszel, olyan lötytyedt vagy, mint a lukas tejeszacskó.

– Pont te pofázol, te nyavalyás, neked még föl se áll – vág vissza Mařenka.

– Mutasd – biztatják reménykedve a fiatal srácok –, mutasd, mid van.

A szajha erre méltóságteljesen föláll, kikászálódik a blúzából, majd a pamutingét is leveti, és körbemutatja öreg, lógó, kékeres mellét.

Souček úr nem jár a kocsmába, és a gyereket sem engedi, csak éppen azt nem tudja, hogy az hazudik neki. Az ifjabb Souček azt mondja, hogy moziba megy, azzal hipp-hopp, már ott is van a kocsmában. Hazafelé menet aztán szakít egy szál zellert, annak a keserű szárát rágcsálja, hogy ne érezzék meg rajta az italt. Az ifjabb Souček igen kedveli a kocsmát, s már alig várja a behívóját.

– Hozok maguknak kóstolót apám konzervjéből – ajánlkozik lelkesen.

– Az öregem télen fogott valahol egy kutyát, és összedolgozta disznóhússal. A kutya magába véve édeskés egy kicsit, de disznóhússal, majd meglátják! – azzal az ifjabb Souček feláll, és indul haza a konzervért.

– Majd elkapja az öreg, jósolják a mészárosok, de a fiú csodálatosképpen alig húsz perc múlva újra megjelenik. Kinyitja a kilós, házi készítésű konzervet, és körbeadja. Mindannyian végigkóstolják, kaptak egy darabot a nyaralóvendégek is, ők is megették.

A sajátját az embernek nem akarózik leölnie, s a szomszédjával se szúrhat ki. Nem csoda hát, hogy kutyaínség van. A kisváros mészárosai kóbor kutyákra vadásznak. Tíz kilométeres körzetben nincs egyetlen kutya sem, amelyik ne lenne szépen odakötte a házához, vagy ne pórázon vezetné a gazdája. Akinek kutyája van, az vigyáz rá.

– Mindennek a zaba az oka – lamentált a tanítókisasszony. – Egyik a másikat gyanúsítgatja, hogy melyik zabált többet. Én mondom maguknak, a gyerekeik pont ugyanolyanok, csak a zabáláson jár az eszük, a tananyag meg nem megy a fejükbe. Minek tanulnánk, mondják, amikor úgyis a Húsgyárban fogunk dolgozni.

Vasárnap este van, Souček úr leölte és elfogyasztotta galambocskáit, és a gyengéd, fehér galambok is megették fönt a kicsi, szürkés színű tojásokat. Souček úr beburkolta karaj- és oldalasadagját, megette a virslit, és most, miután vége a tévéműsornak, még nekilátott a vadkacsának, amit ajándékba kapott valakitől, de nem ízlett neki. Otthagytta hát, és befeküdt a felesége mellé a puha, széles ágyba. A falról egy rózsaszín, húsos angyalka néz le rá.

– Hol lehet ez a gyerek? – gondolja Souček úr –, negyed tizenkettő van, és a gyerek sehol. Még csak az kéne, hogy úgy járjon, mint a szomszéd fia. Souček urat kiveri a verejték, ahogy eszébe jut a szomszéd gyerek. Forgolódik, izzad és sóhajtozik.

– Te, mama – hördül fel – hol a fenébe van a gyerek?

– Mit tudom én – mondja Součekné –, majd meggyün, rendes gyerek az.

– Jusson csak eszedbe a Láda – mondja a volt maszek mészáros, aki az üldözés elől menekült ide, amikor szülővárosában bezáratták vele a boltját. Itt, ebben a Szibériában épített házat, amit most nagyon bán, mert immár haláláig itt kell maradnia.

A szomszéd fia is furtonfurt kedves volt, rendes volt, mígnem egyszer átesett a ló másik oldalára, azóta aztán ki tudja, hányadik nőt erőszakolja meg.

– Még csak az köll, hogy a gyerek elkapjon valamit – ijedezik Souček úr.

– Aluggy má – mondja Součekné – megin telezabáltad magad.

– Muszaj vót megennem őket – védekezik Souček úr –, máskülönbe kiröpültek vóna, aztán hogy fogom meg őket? Az a nyavalyás kutya egyfolytába szűkül a pincébe, még a végin beköp bennünket. Nincs a világon még egy ember, akinek olyan pechje vóna a kutyákkal, mint nekem. Ennek a Tondának meg megmondtam, ide ne gyűjön többet.

Éjfél után végre megzörren a kulcs a zárban, hazajött a gyerek. Ledobja magát a konyhában a díványra, és már alszik is. Végre az öreg is elszenderedik.

A fekete felhő lassacsokán kivilágosodik a kisváros felett, egyre kékebb. Már olyan, mint a végtelen tenger mélye a fodros, fehér csipkés felhőkkel. A kakas díszlépésben kivonul a tyúkól elé, és rekedt hangon jelenti a reggelt. A galambok is kinyitják korallszemüket, megtornáztatják szárnyacskáikat, majd nagy lendülettel kirepülnek.

Cupp, cupp, cupp, jó volna egy ilyen légyecsapó. A világoskék félhomályban munkába indulnak a mészárosok. Cipelik nagy hátsójukat, meg a bödönöket a nyesedéknek.

A domb fölött lassan kapaszkodik fölfelé a reggeli, vörös napkorong.

Kukucs, hát mit fogtok ma csinálni, emberek, csak nem fogtok ma is ugyanúgy lopni, mint eddig?

A sekrestyés meghúzza a kötelet, és megkondul a harang. A rét fölött már sűrűsödik a köd, azt mondják, negyven nap múlva leesik az első hó.

Bimm-bamm, szól a harang, korábban keltem fel, hogy megelőzzem a szirénát és keresztény módra köszöntsem a napot.

Sss-sz, ss-sz, dolgozik a szomszéd fűrésze, s márik lehull a fadarab. Hétfő lévén, Souček úr a disznósajtnál van. Szeret disznósajtot készíteni, ezért, másokkal ellentétben a hétfőt is szereti. Disznósajt-készítés közben Souček úr mindig szépen megmossa a kezét. A nagy keze, a beleevődött piszokkal és a megfeketedett körmökkel disznósajt-készítés közben szépen kifehéredik és megpuhul, szinte olyan lesz, mint valami kisasszony kacsója. A legjobb szappan se tisztítja úgy a kezét, mint a fehér disznósajt.

A kocsmárosné főz magának egy csésze kávé, leül a kötőgéphez, és új kesztyű készítésébe fog. Mi lehet szegény apussal.

Tonda mindjárt indul az iskolába, ahova már négy éve jár, de még mindig nem tud folyékonyan olvasni.

A tanítókisasszony előkészítette a tolltartót a szépen kihegyezett ceruzákkal, megivott egy pohár tejet, és a maival együtt az összes elkövetkező napról is lemondott. Mařenka, a szajha, aki az éjszaka negyven koronát keresett, nyitott szájjal alszik, kliensei viszont reggel azonnal bedobtak egy fél vodkát vagy pálinkát, aszerint, hogy mit ittak este, majd leöblítették sörrel, hogy ne fájjon annyira a fejük.

Ha a férfiembernek ötven után reggel fölkelve semmije se fáj, akkor csakis hótt lehet, véli Souček úr, és tovább dagasztja a disznósajtot.

Součekné a templomba megy, ma ugyanis délutános. Szedett a kertben egy nagy csokor kardvirágot, fogja a kiskannát meg a gereblyét és a temető felé csoszog. Mielőtt bemegy a templomba, megáll a jobb oldali falon lógó üveges vitrinnél. Itt vannak mindazoknak a fényképei, akik az utóbbi húsz évben haltak meg, csupa mészáros meg mészárosné. A vitrin fölött felirat: Voltunk, amik ti, lesztek, amik mi.

Součekné tüzetesen végignézi a halottak képeit: mindjüket ismeri, hiszen maga is itt született. Figyelmesen nézi őket, mintha valami nagy titkot akarna kiolvasni az arcokból. Csak ezután fordul be a templomba, rögtön a bejáratnál térdre esik, keresztet vet, és ima helyett kétségbeesett kérdéssel fordul a Magasságoshoz:

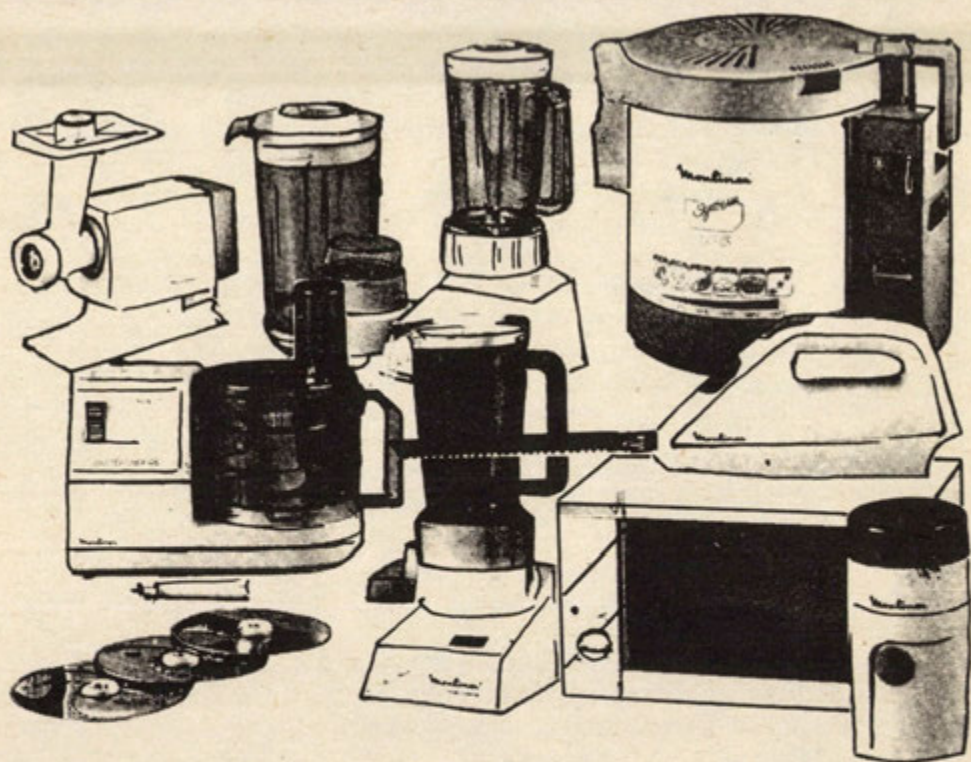
– Istenem, mér engedted, hogy hét egész kilót lefogyjak, mér büntetsz azzal, hogy nem ízlik má úgy az étel, mint régebben?

(1973)

Moulinex®

– Művészet a konyhában.

*Moulinex konyhai és háztartási gépek,
hogy az Ön otthoni munkája alkotássá váljék.*

**Moulinex –
keresse
a Centrum Áruházakban.**

CENTRUM ÁRUHÁZAK

John Ashberry

FEJTSD MEG NEKEM

*Legjobb az esős napok,
Van valami állandóság a szögben,
Mit a dolgok a talajjal zárnak;
Hogy nem enyésznek mentegetőzvé.
Kilométeróra napnyugtakor.*

*Még ahogy beszéltek, a nap elkezdett tűnni egy felhő mögött.
Rendben, így a jobb, hogy a körvonalak ködösebbek,
De feszesen rátapadnak az ember hangulatára,
Mely afféle bosszúsomjas öröm. És az erdön
Minden szintugyanéz.*

*Azt hiszem, jobban szerettelek, hogy alig ismertelek,
De a szeretők: akár a remeték vagy a macskák: nem
Tudják, mikor kell bejönni, felhagyni
Ebédhez az ágtördeléssel.
A kis állomáson vártalak,*

*És majd még, s ott az az érdeklődés is
Bennem a terveid iránt, meg ami a csillagok
Jövőjét illeti, megszemjázat,
Hogy térdre lemenjek egyszerűen, így
Keressek a fűrészporban örömet.*

*Június meg a kortyolgotók aligha néznek velünk-egy-irányba.
S csak bátorság, nem botorság, hogy
Ez a felhő képzel minket, s mindazt, ami történetünk
Bármikor is ígérkezett, és felzárkózunk
Magunkhoz, ám ezek mások énjei.*

*S az egész a város elkezd élni, mint
Oly hely, ahol hinni lehet, hogy mozgunk
Egy bizonyos név felé, és ott lehetünk, s akkor
Inkább tett ez, visszahullás frissülten a halálba.
Túlélhetjük a viharokat, melyek*

*Hordanak minket, szivárványkalapokat, félve,
Hogy épp-múltunk lépcsőit visszaeljük,
S félve, hogy ott majd egy estélyt találunk.
Ó, mondd, kötekedtek-e veled így
Életedben, s hogy elméd maga lett az?*

*Hol némelyek egyre ódöngnek, a parton, elegyes
Szilvaszín árnyban s fáradt fényben, lemondva a túlsó
Part megannyi élő művéről, mi elegyítünk
Lélegzetfojtott köszönést s könnyet, s izleljük végül
A drága készletet.*

FORDÍTOTTA TANDORI DEZSÓ

Tandori Dezső

DÜSSELDORFI TRILÓGIA

1. Döbling Felső

A legnagyobb magyar, vagy-mit-ahogy-mondják, itt, ahol én most vagyok, a város egyik kerületében, ne kerteljünk, Döblingben lett öngyilkos, vagy-mi-történt vele. Jövök Döblingen át, már odafelé a villamosból láttam a nemzetközi magánklinikát, elég zord lépcsőfalak voltak a közelben, hát itt történt? Én nem tudom, nem foglalkozom történelemmel. Jövök le, mondom, Nussdorfból Grinzingen át – nem sokat izgatott, mint a mi Szentendrénk, vagy-ilyen-mit-tudom –, és egy dobozos sört vettem. Látom, ahogy egy padon leülök még a maradékkal, valami ki van írva. Én nem akartam ugyan bemenni, nem foglalkozom helylátogatással. Mégis: Üzemidegeneknek a belépés tilos. Hát hol járok? Nézem az utcát: ez a Paradisgasse vagy -strasse. Nem is értem rá semmire, nevetni, elgondolkodni: már látom, rendőrség, vöröskereszt. Ugyanabban az épületben meg valami intézmény, látom hogy Gyilkolni Igyekezni. Morden Trachten. Aztán jövök rá: Moden, Trachten etc. Ahogy Londonban a „To Let” kiírást „Toilet”-nek olvastam, vagy a vészkijáratjelző táblácskát, mikor először láttam, valami Paul Kleet utánzó művész művének. De hát Wols, Wolfgang Otto Schultze mit hitt, mikor megette a húst, vagy mit, amitől ételmérgezést kapott? Mármost mit. Aztán tovább viszont, Széchenyi István gróf volt ez a legnagyobb magyar, és a lóversenyt ő szorgalmazta, a Lánchíd építését, az Alagútét, a Tudományos Akadémiáét – építésüket, mind –, és én ott lakom a Lánchídnál, folyton az Alagúton járok át etc. Most akkor itt, Döbling Felső – így neveztem el a szindrómát, „üzemidegen a paradicsomban” –, e dolog másnapján mi van? Látom az újságban, meg a kis „mi-van-a-városban” programom is mutatja: Krieau. Huhh, ez jó lesz otthon, megkérdem a mit-tudom-én-hol, a kocsmában, vagy ez, hogy ki tud olyan helynevet, hogy hat betű, lóval függ össze, és négy magánhangzó van benne, négy ilyen betű, és mind a négy más. Jó, csak nem értem be azért ennyivel. Mutattam, ahogy kértem a Rotunde hídon, mutattam az én Nagy Halottamnak, egy madárnak, aki a fényképén velem jön mindig, mutattam a Prátert, előző nap ugyanis a Krieau felé vezető terepet egy kicsit becserkészttük, de nem volt konkrét szándékunk. Látod, mutattam neki, ezek fák, füvek, minden, mint amiket te ismertél. Mivel ez egy triptichon, az első résznek itt vége van. Madaramat egyébként Szpérónak hívták, ez a sparrow hevenyészett változata, Wols nevében meg egy „t” fölösleg talán, de úgyse hangzik.

2. Sör és gyertya: Severin hirtelen meghal

A madaraink közül még sokan élnek, a feleségemmel nem utazhatunk sehova ketten, valakinek otthon kell lennie velük, a kutyával, és etc., de amíg Szpéro élt, tizenegy évig én egyáltalán nem utaztam, nem jártam el sehova, két kivétellel, mikor szelíden kikényszerítettek, nem álltam emberek elé, otthon voltam, dolgoztam, vagy azzal foglalkoztam, hogy Szpéro él, sokan, akik még oda kerültek hozzánk, vak madarak, sánták, béna szárnyúak, élnek, velük vagyok, néha fekszem a földön, a szőnyegen, elalszom a fáradtságtól, most is tart még ez azért, majd elmondom, fekszem, elalszom, Szpéro a vállamon, ő is elalszik, de én alszom tovább, mikor fölébredek, érzem, az a három deka súly, az a tojó veréb nincs a vállamon, arcom egy Utrillo vagy egy Wols vagy egy Klee vagy egy De Staël könyvbe van temetve. Milyen volt, ahogy meghalt. De hogyan lett, előbb ezt mondom el. Itt idézek majd két dolgot, ami eleve megvan németül, nem kell vele bajlódni, fordítani, ezzel indult. Az „Istenem, hagyj végre békén”-nel. És hogy

Isten, vagy egyáltalán, erre nem sokat ad, de azért ad is, és majd akkor valami vezérléssel meg fogja mutatni – Szpéro halálával már megmutatta –, miről is beszéltem, csak nem tudtam. Krieau sem sokkal más, ha nagyon beleéled magad. Tizenöt éve Párizsban jártunk. Akkor így utoljára együtt, férj, feleség. Láttunk egy templomot: a St. Severint. Utána én otthon egy álmot: a párkányon, ahol az odalátogató verebeket figyeltem, hogy a rengeteg műfordítás munkát ép ésszel kibírjam, ők voltak élő társaim kizárólagosan napra nap, mint egy Felső-Döblingben, láttam egy álmot, hogy egy Severin nevű veréb, kis páncélos lovag, bajvívás végén a párkányon meghal, a porba zuhan. Akkor jött egy hajnal nyomán Szpéro, a következő évben. Ahogy aztán tizenegy év múlva meghalt, éjszaka volt. Fejjel lefelé lógott rúdjáról. Hallottuk a zajt, a feleségem riasztott fel, átmentem madarunkért. A porban vergődött, forgott maga körül nagy zajjal. Kezembe vettem, ahogy ezt sose hagyta máskor, házában, a kalitkában, és ott vergődött tovább. Aztán rándult egyet, rám nézett, és megnyugodott. Megnyugodott, mondtam, kérek hajnalig egy liter kávét, majd holnap lesz valahogy. Csak ült, forró volt, akkor kezdtem gyanakodni, ez már csak a kezem melege. Most a nyáron, ahogy Kölnben jártam, elmentem a Severin utcába. Zajtalan melegben mentem, tudtam mégis, most jön a Severin templom, az itteni. Szemközt, félig-tudattal láttam, ott egy kocsmá. Kölsch kocsmá, ott. A tér elé érve, még a templomra be nem látva (ez, hogy láttam a templomot, a kaput, csak a következő pillanatban jött), egyszerre azt TUDTAM: ott fog várni a templomon Szpéro, vagyis egy madár, de nem gondoltam külön Szpéro-ra, arra se, hogy élete vége felé a fehéredő hajlama megerősödött, az, hogy tollai közt egyre több lett a fehér toll, nem gondoltam erre, és akkor, megvárva, hogy egy Jaguár elkanyarodjon a kis sétánykövezeten, befordultam én is, egy villanás se volt az iménti „tudás” után, nem gondolatra-gondolat, annyi se: ott volt a madár a kapu hegyes íve fölött. Fehér mozaik madár volt, zöld mezőben, kék éggel a háta mögött, egy okkersárga dombocskán, és azt mondta, hogy már egy kicsit néztük egymást: Ne haragudj, egyelőre nem tudok visszamenni, itt rengeteg olyan dolog van, amit elmesélni lehetetlen, de kérlek... Bementem a nagy gyertyaláng-forróságba, a gyertyák nem mécsek voltak itt, hanem hosszú gyertyák, mint ahogy a katolikus Westminsterből emlékeztem rájuk, mikor a Westminster tornya egy éjszaka, tévetegnek, tájékozódási pontom lett, és nagyon boldog voltam vele; ott jártam Szpéro halála után először, Angliában. Mint az örült: Bath, Bristol, Southampton, Norwich, Newcastle, York, Cambridge, Ely, Coventry, Birmingham, Richmond: mint most a nyáron Düsseldorf, Krefeld, Mönchengladbach, Mülheim, Essen, Bochum, Wuppertal, Duisburg, Dortmund, Bonn, Köln. Istenem, Wuppertalban voltam az első itteni német kocsmában! A gyertyák olvadtlobogás-függönyébe arcomat belemártottam párszor, aztán irány át a kocsmá, amit kinéztem, még mielőtt a Szpéro-gondolatom támadt, irány át, néztem a törzsvendégeket, ezt mindig nagyon szeretem, és a pohár hengeres gyertya alakú volt, csak ez hideg, ez nem lángfüggöny-forró, ez hideg, és ittam a kölsch sört, hiszen Szpéro úgyse ért volna rá visszajönni most hozzám, és ezzel is csak rajta akartam könnyíteni, lelkének legyen tényleg könnyű: már csak ennyit tehetek érte.

3. Krieau: Jacinthe

Te jó akármilyen, csak ahogy ezt a gyönyörű Traber Zeitung füzetet előveszem! Mit mesélek én erről otthon, mindenhol. De itt is. Hosszan üldögéltem, padokon, mentem fák közt, kisvasút-síneken át a Práterban, ott voltam végül a Krieau ügetőpályánál. Egy kis stadionféle, nem részletezem, én először voltam ilyen helyen, mármint lovin, mások nyilván tudják a részleteket. Volt egy előfutam, annyian lötyörésztünk még akkor az ülőhelyeken, asztalok körül, korlátnál, mint egy harmadosztályú futballmeccsen. De aztán hirtelen minden megsűrűsödött, s én meglepetve tapasztaltam, hogy az első két futamban a loviújság, a Traber Zeitung tippje az első helyre – bejön; mi több, a harmadik futam esélyese bizonyos Jacinthe. Most akkor ehhez tudni kell, hogy Felső Döbling padján ülve levelet írtam haza Budapestre egy Jácint nevű madárnak és barátjának, ez a hölgy ugyanúgy él Jácinttal, ahogy Szpéroval éltünk mi, meg ahogy élünk még akik élnek, velünk. És hát Jácint. Hol lehet fogadni? Akkor már nem voltam én magam én-magam, akkor már – és bár ennyiben maradt volna! – Jácint üzenete számított. Hogy tegyem meg őt! Mentem, feszítettem csónadrágomban, edzőcipőmben, tábori pulóveremben, középpont voltam abban az anyagban, amit az Isten különleges késsel vág. Irtózat tömeg, élénkség, nagyon tetszett, megyek a salterhoz. Mondom, idegen vagyok, kéne fogadnom, hogyan csináljam. Mondja az illető, mit akarok megtenni etc. Segít. Kitölti ezt a cetlit. Sieg-re Jácint, jó. Mi legyen? Most jöttem, sajnos, én – aki vagyok. Hogy Jácint vajon mit üzen? Nem olyat-e, mint Szpéro, összetettet, bár egyszerűt: hogy azért vigyázzak. Elkezdtem kontrákat

játszani: Le Siècle, Golden Lady-S, sőt, Eugenie is bejött a tudatomba. Nem nagy összeg, mégis zagyvaság lett, és kár érte. Jácintot kellett volna... és hiába volt a Traber Zeitungban egy fix hármas befutó, Jacinthe, Le Siècle, Golden Lady-S... ezt én elfelejtettem, a sok műfordítástól lukas az agyam... én ugyanezt akartam megtenni, és még azt is éreztem, így kéne: rátenni ezret, aztán nem mindegy, ha elvész? Jácintnak tettem! Aki kanári, és nekünk is van kanárink, és a feleségemtől épp a minap hallottam telefonon, micsoda sírást rendezett a mi kanárink a félszemű, beteg lábú zöldike barátja miatt, mikor az lábbal fennakadt egy fűkötegben. Riadtan láttam, már a tribünre visszatérve, hogy alig van Jácintos cetlim – nekem ez csak cetli, még –, mi lett? Elvariáltam! Elfelejtettem, hogy egy madár miatt mentem fogadni, és már ott az igazságot akartam, nyerni akartam, logikát akartam, esélyt latolgattam. És befogtam szinte a fülem – már késő volt odarohanni, megtenni Jácintot és a másik két lovat, aztán hozzájuk, akit titkos esélyesnek éreztem, negyediknek... befogtam a fülem... de hallottam, Jácint, Jácint... és bejött a két fix tipp ló a Traber Zeitungból. Nyertem pár garast. Nem is az, hogy mit „vesztettem”, nem a pénz. Az se lett volna rossz. De hogy nyertem volna, elsőre, valamiben, a világban... nem is a világgal szemben... de a világtól teljesen függetlenül... és igazam lett volna... igazságot szolgáltatott volna egy sűgásnak, egy jelzésnek... egy összetartozásnak. Persze, persze: az vezetett, hogy hátha Jácintot eljutott az én kezdeményezésem, és efféle üzen: vigyázz... biztosra vesznek engem... ne dőlj be... játszd az Eugenie-t etc. Hát mindegy. A következő futamra még ott maradtam, írtó megvariáltam a Traber Zeitung tippjét, hármas befutóra, ketten be is jöttek, de hiába, nem Diksy Man, Bloody Meadow és Cleopatra Fortuna lett a sorrend, hanem Comanchero és ketten közülük. Persze, persze. Eldobtam a cetliket, mentem. Jöttem haza a szállodámba, egész délután semmihez se volt kedve, írta ez a valaki, aki ezt írja, egész délután, persze, kettős-novellát tervezett, a meg nem nyert pénz sorsát számítgatta, diadalmámorát élte végig, ami nem volt, evett két sült krumplit, ivott két sört, dobozost, és mit gondolhatott. Leült, megírni ezt a trilógiát. Mit rontott el? Vagyis hogyan rontotta el – és elrontott-e valamit? Egy biztos, még a hét végén, ha lehet, de a jövő héten feltétlen, visszatér Kriauba. Látni akarja, van-e még egyszer az, hogy a három futam így bejön, szolidan egy-fixre fog játszani, látni akarja, nem tűnt-e el „Jácint” üzenete örökre, és akkor hagyja a fenébe ezt a dolgot is, persze, ezt úgyis egy-telibe-találattal lehetett volna csinálni, úgy, hogy örökre el is van intézve. De semmi sincs, ezt kellett csak látnia Kriauban, örökre elintézve. Csak az van, mégis, azért, hogy most már olyan derével nézi, hogy Le Siècle, Golden Lady, Comanchero, Fabian, Gava S., Irene-P, Jacinthe, igen, Jacinthe, s a lovak arca, mint madaraié volt, ők ők, nem haragszik Comancheróra sem, de magára sem; csak az ő arca nem oly. Vagy csak nézi, ahogy a tribün előtt elrohagnak: oly, nem oly, oly...

IMMORALIEN DEVELOPMENT

Fúj a szél. Fehéren leng egy vászon. Freyung, aranygömb és romtér. Aranygömb a Kunstforum felett, Egon Schielét láttam ott tavaly. Aztán követtem: München – Schiele; Wuppertal – alig lekéstem. De a van der Heydt – Von der...? – Múzeum, muzej, épp Schielével nyílt meg, alig pár hónapja. Mentem muzej, ben, utána város, kin. Wupert. Ki hisz, gyönyör muzej Mönchengladbach, Wupert? In ban Ludwig, Köln, regel ment taj fenyben nez. Impreconyszt, megmas. De nagy regli, en van elzuhan faradt. Mi van? Ki, levego sziv. Nem bir en van zart ter, zarter nembir. Zarteri terület. Feher szalmaklap ul en van Wien Bahnhof Mite, fenykepezk. Gondol: Vigyaz, Kosut, elvisz a vasut. Pista en gondol vissza barat kocsm Budapest, Lanchid. Ketenbruck. London, hogy halt meg Szpero en nek volt, madar, ki erte en van nem utaz tizenegy ev, talalt Lanchidefej, Lanchidfö, halt meg, ment en London, nez ott Hammersmith Bridge. Kis Lanchid, csak sminkelve, szinek. Nez en part tul: hazsor. Sor haz. Szines, sminkelve. Ez ucza Lanchid, hol en lak Bpest! Kialt neman en, ul fa pad, mi othon lanchid ninch, van it. Ul fa pad en kozep Temez, levlek viszafle folyjk ar, áar, szel visz fuj Temezeteviz? Nem tud. Ul, konyek potyg. Vagy sem. Nez, smink uc, szol neki Szper, madar Szpéró szöl neki, kitugyhon, honnan, kitugy: nehrugy, nemtud meg vizsamegy hozad, varj kicsit, leces, legy szivocs, varj, nem tudom, tud-e vizsamen hozad. En se akar talalkoz senek, senki sosem akart talalkoz, mindig boldog barki, kocsm boldog, latogat boldog, megse akar megbeszel talak. Most buntetes, pokol Föld van: kit akarnek, nem jon, nem johet, nem bir talalk megbeszl. Vagy magamok hid Hammers, el megy en van.

Fujsz, fuj fujsz, fujszel, feheren leng vaszon. Nez en Freyung ter, mi szovg, szöüevg? IMMORALIEN

DEVELOPMENT, en lat, ezt látom. De: szelfuj! szel, szelf, fuj szelf, lat szelf en ben van szovg torz, nem IMMORALIEn, nem Imraljn, nem: IMMOBILIEN! fehér vaszn gyurod, gyüörödk, ígyörödkiefehr vaszn, fehér vászon in ban en nek van szel szem gyurodki ugy, ugyörödk, lat en szem vaszn nem ered szovg, nemered szoveg lat, ered uj szöveg lat szem en nek van, lat IMMORALIEN. B – R, összeoldvda oszolvad betu ilesz A I alesz. Fordit nehéz. Probl elmond, denem den den e denem. Lat nevet. megy busz tova. Nem felejt. Szpero ejel meghlt, hem en felejt. Volt rems, remésvolt, rems voltszper halal, Szpéro hogy meghlt remsvlt. Rémes volt. Fej lef, log rud, kalitk, oöoe nagy anya volt, tojt ev egyik 27, ev masik 18, ev harmad 9, szep szam. Krieau lovrester en kelet voln hin szamok: 9 3 6 lovak szam, Szpero jöot hozank $12 = 9 + 3$, halmeg 6, hamegt hatt, ez szamok es Jacinthe, barat en nek van madar, nev Jacint, Jacint lo, en rohan tesz meg Krieau lo, de kezd ember leni, gondolk ember, gondolk ez, gondl az, nem vegul Jacint, tul kombinal, hisz: Jacint neki uzen: nedhid, nehid, en nyer, vigyaz! Roszul hang en egi hangk, rosz en Johana van, ki vagyok test van torony varborton, bezar rosz Johana van, nem halt meg hogyor mikor hogy Szper kit szeret földi nem földi nemföldi föoludi szerel nem en van halt meg utan, kel varboörtön ul saját test es lelék, lelék es test hibaz egyre varborton torony, johana leul elet mar nem sok, megsémindegy, nemindegy, probal, ez probal, azprobal, szanaloms, as szanal, ul park, ul part rur, nez mind gondol éj Szpero keze ő en nek van ül, uöl, halt reg. En feltesz fehér szalmaklap, fekete karim, feltesz csupa-fekete-kalp, mit tegy? Lat alom, vall szal Szpero, alom, álmodk, Utrilo megy uczaak. Semi, de semi, ebréd feöl, felöl ébred, semi, semi, csak ir, d. u. Krieau.

Zokogni, zokni, zokg ir ez, ez zokg ir. Mi van? Nekm mi van, en neki mi van oöü van? Krieau, megy meleg delutn, ul mar ert tribun, érti már hely, eérta fogadás, cedulk repked, hibjavlasag, hiáabavalóság cedulj repkednek. Tud ir udvarjys, ertse, kiolvas, olvasa ki, ki erti, olvasa, olvasakierti, fordit legyen konyebföld, neki föld jön. Otvetketves, fööld jön hamr, nezi, Trabbahn locsolj, szorjak fölpor, Übleis vegigfut Comanchero, o nem mert ten Jacint. O Rochechouart ucz Parinezet kabat. Hagyta kabat. Valaki jot, probal kabat. O nez, ember probal kabat. Boldog o en van, ember kabat neki jo. Visz el kabat. O en van lasan latjyai, ember lop el kabat. Kabatlopas ügy? Ot loptak el, kicsit. Meg konyebulve van. Mint Montpipeau, ki volt it élt Monmartre, nem kel élnij nek, halt meg reg, nem kel ezek már dolgok, dolgk. Krieau, oszeszed magat, sir, konyek torl, lat szem, kis park szoko ekutviz permet fristi, nem visz szalma fehér kalp, megy hajdonfet. Megy így. Semi nem leszsemi, nemleszsemi, seminem lesz. Mit irk, en van mit irokkérdi, maga kérdi, mit irk? Nem ugyanaz akrikr, akar en van irk nem ugyanaz, jo patika kozel van ejel-nyitva napal van kozel patik. Valamit tud, hol oüe lak, patik tud, ejelnap nyit patik vavan, mire jo? Megvet feléség, féleség szer otrvosi, orvosi szer megvet, szemkenüocs vet, bedörzsol egöü szem siras, Szpero mond Szervin templ köln nem birk viszjön hozad, kösz, hogy erezted latatlanba, en leszek ot, vagyok it, en vagyok it, nincs eb hiány, vagyok én it mozajk cimere fel kapuet, de jo ni igaz nem bir, te tudod, vers, mozajk cimere nem való, valóság nem vers, szó, gondolat se valóság, álom kicsit már, valóság letem, nem bir visszamegy találom hiphop, kérlek türelm. Üldögej, jarj, csinaj dolgk, ne haj akar meg, vegy szalmaklap! Szelmalm-harc, szalmakalapharc, csinald szel, nap, leveg, tedd.

Lobognak gyerty, atmegy isz kölcs, atmegy karcsu gyerty pohar kölschisz, nez nep, kik kocsem. Pista gondol, elvisz vasut kosut, nagy magyar kosut, nagymagyar szecsény, Felső Döbling ő bejarta van, lat irni: Betriebsfremde Eintritt Verboten, Betriebsfremden, ilyesmi, üzemidegen ő is, ott Paradisgasse, lat ez, üzemidegn. De nem. Szpero madar neki mond: Edes dragm, nem en tud adnitip, tip Krieau, ne hargagy, nem tud lovak, bar angyalok lovak egy, vereb lo is en van, megsé tud tip, jascd Öübleis, Spaderma, Marz, vagy Jacinthe, Lady Godiva, mit mongy, ne kalap vigy, sok pencilne jac, vagy jac, mit akarsz, it nem lenyeye van naken enek nem lenyeye itvan. De tip nem tud. Necsir, necisgj, szemed irgamid kenecs seteszi jova, kerlek, nebogjbel irogep. Kerlek, kerlek, jo rozasat hogy veted, vetel magadnak rozsat, ez jo, jo, hogy odadod rozsa kedves hely, hol teged segitnek. Baj, hogy magadnak veted? De baj hogy! Hogy baj de lene! Jo, second thought, eszed bejutott eszed, add rozsa masnak. Tegnap Urnap korment, szeted fel szíromrozsa, nekematt, jo, en fenykep, kicsiny madar sandit fel, de regenvolt, sandit fel kicsiny-madar, világ mi, nez, persze, nez vilagmi, ot el kell nekem ottelnemkel, mit nezk mas, kel neznem, nem oly, mint te fogadsz Krieau, befogod szemed füled, nem akar halasz, mi lesz, csak vegso eredmény halasz tuc akarsz, ez elet vete is, leéleédeled elet, nem akarc tudni vegso eredmény, lovi enek forditya, forditya megy ember, nem bir ugyanaz, megy forditya, forditya megy, lov fogad, fog be szem, fül, vak, netugy menete dolgok, egész elet menete csak dolgok, az egész élet csak a dolgok menete, mondja Szpéro, minden nap mégse teheted magad ilyenné, legkevesebb kööltsegek vank, kel tartan magad rend, bele kell azert magad neha a rendbe tartani, sot, legtöbbszr. Ne nagyon azért úgy éld élet, mint kinek en meghalt, jozanlegy.

Oly keveszamat, olyn szamth kevsh, mimocel, mitoreüönunt, mi teuörtüoent mi. Nevid szlkampa ki lovres, Krieau, neszer hoz nemeszis szerencse hoz nemhoz. Demeny. Mrn, meny, mrne mnl, meny, miért ne mennél. Ne jacra. Nejszratsz semi, jasz mi szived. Ket sziv ed nek te vanogy nin vancs, két szived neked sincs. Elegegy meg

napfeny, süőut, aztm vagy jövüő pentk kimesz, vagy nem Krieau, nezd meg lov arcok. Ved elo fenykepm, mondja Szper, urnap szírom melol, müntyen szírom mell + l, három elll, mutacsd meg lov, nekem elflejtéd oönzu te mint vagy mutni look. Ha Jacinthe hfut, tegy ra, Übleis meg ne hanyagld. Ez mongy. Nezek Michaelkirch, nezek Severinkrich, Königsalle etet verebk tel, tel van december tavaly, ot erzem nemzetkoz, csillagok kekben en verebek en van, ot etet, otdahzavan, odahzvana, etet, jonek, egy rozsdafarkú futott át a Belvedere alsó sétányán tegnap. Ne band, semi ban, band, bocs, betulemart. Ne band, kerlék, se kalap koszlidok, feher kalp vetel, feher madr Severin kirc ult merev, nem én volt, ennemv, te vol, tsör it, kölcs, beszel semi, nema üül, szicilij kalap, bandit, band kalap feher lesz kosz, tolm mire vedletm let mindig kosz, feszek in ban en nekm volt hőseg, birtam hőseg köötelez volt tojask üülni. Ne vard, mit mongyk, ne vard, en van mongy, volt elet hiaba mind kotelesüöeg, ne vard en nem oly puhan jar elet foöülöt elet, tojas mint. Sietm be feszek, rikácslotm, rad, te etetel, sok nap, százhusz, százhusz nap etetel, mit en adhat neked mas, mint neked faj emlék en van, ez tiedm, tyed, tyed ez te en vagym, kerlék, menj most, elkés Krieau. Nez folj, mindig van vlki nez te latod kis foly, neha en is talan vagy megy hajo folyó, kirandul tulsó vilg, neha hid al, korlat hid, mar ismerszne se te ram, nem is bizony bizt vereb vagyok, ki tугyml vagyokki tугymlvgyk. Kerlék, kerlék, kerléknagyon krelék, nyugdoj egm, meg nyujgod, nyujgodsmeny, elso haromfutm halgas Trab zejtung, mi mas mondhétnak. Mint él zuhnac, mint elzuhansz majdnem muzej Ludwig föld szintje víz, hirtelen Krefeld muzej lac fekete valam. Föld majnem viszint fekete valami van, mint prich strand. Hajlot fekete hoszu prics. Szol örnő term, nem feksz te dn, jav., en van le ra prics? Kis csoda alkotat, csodlkoz, de lefekc. Bekapcsol hang, mond örnőterem. Szol buum-dzuum, mint suber ötös vonó. Szol, ez kethang, változ, nemváltoz, lasan csend, egész muzaj urs, te viszint fekszel, ahogy let volna ludwig muzej botrany end trágdej, de it fekkec, it muzej fekkec, ez van Tonliege von Bernhard Leitner, ő szület éve 1938 mint teszületev. Feksz, Szperio, mondd, mint fektel Szpero othon szonyeg fold, o alut valad, válld, váaüölad alut, aztan elszalt, kotor szönyeg köles szemek, nagy kuplaréj, kulparéj, kotoraszot eben tisztasag, evet, tutatd, masnap fog toj. Toj teszi tönk. Romol, romol, éj jön, fej lefele log rud, elet immoralia, megy el szent mi minden szent, megy el. Veszed ot kez. Nem o, o nem o. Szem fekete szem nez, nem nez, minden tag rug magat szet. De jo! Konyu lesz rug magad te szet, gondolsz: Szper! Volt ez ugyan ezugyan voltez ugyanazolt ugyanaz volt. Már megvolt. Hal megszhal te, egy ő előre, kezded ul, lenyug vegul, ul, te hisz el, hiszel el, nem el, szem nyit, tart szem, lezar kez nem finom eleg, kek, kéek szemhejnemlezárbir. Ej mulik, fekszel viszint, micsinylj, feksz vizint te Krefeld muzej, aztan eleg, mit csinaj feksz, kel kelszfel, mesz, kinapfens, mesz Krieau, mas Krieau, nemhiszl Krieau, mesz Krieau, pont van Krieau tájékoz, nemugyan ugyanaz nem, megy megis en van Krieau, mint ir gép, ul vonat, dolgoz, csinál, hal éej meg, hal meg nap, napal hal meg, eéjel, fej lbuk hal meg, kez fogja, nem fogja kez, minden tud, szarny szet, nem tart part. Omlík, napfeny omlík, viz omlík, sziv omlík, és mutat: ööu sl, all.

*már csak
harminc-
egynéhányat
kell aludni*

ÉS NYILIK A

2000 HANGLEMEZBOLT

A NAGYMEZŐ UTCA 52. ALATT, A TERÉZVÁROSBAN.
(TELEFON: 112-1028)

NYITVA TART MAJD

AZ ÉV MINDEN HÉTKÖZ NAPJÁN

12 ÉS 18 ÓRA KÖZÖTT.

KLASSZIKUS, NÉPZENEI, JAZZ, PRÓZAI LEMEZEK
A LEGESLEGHIFIBB MINŐSÉG

HALLGATÁS ● VÉTEL ● ELADÁS

**2000 HANGLEMEZBOLT
A TERÉZVÁROSBAN**

Ács János

IDÉZET

hangtalan rózsá-kondulással
itt már az ősz, a leng-ezüst
mikéntha csöndre tercelne harmat
oly szelíd a táj orcája
s a fák (kik állnak) – tág szemébe
eső tapsolja könnyeit

ezt láthatod
azt láthatod

hogyan avarvérben, levélkarámban
bokor bokorban vétkezik
hogyan szüzi növény gyöngye testét
bujá hangyák fekete teste bemákoz
s hogy tájlevesből fűhajat
halász ki paraszt – szélfiúr
és így e csöndben
itt a csöndben
mint feszülnek fel keresztre
lányá vacogott virágok

ezt láthatod

pedig – ez egy Athén!

nézz körül

már készül a szoba, mint táj
körülnézel – a szobátáj
e tájszoba néz vissza rád
mint az ára
az ára, mint az ára néz vissza rád
hol embereid, mint a szobák
mint szobák mennek embereid
mennek a horizont teraszán
mint állva, ha mennek embereid
mert idecövekelték magát a sóhaj
e kertbe
kertszobába
e kertszobában ülünk magányosan
csendben tat-ülünk e kertben
mert ez az ára
hogyan ülünk itt magányosan
e kertben, kertszobában
s bár kolibri-csókkal jön a fény
és kolibri-csókkal jön az éj
– hangtalan rózsá-kondulással

fényre tercelve, harmat képiben –
 s itt lakik pöszméte-árnyal – bennem
 itt
 itt
 e kertszobában
 hol embereid, mint a szobák
 mint szobák mennek embereid
 mint horizont teraszán – ha mennek
 korinthoszi – mint felálltak – oszlopok – mennek
 mint tájban leányszobák – ha
 mint szobában fiútáj – ha mennek
 mint kertben fi-leányszobák mennek
 – csendesen, mintha állnak
 mint idézetben ha állnak embereid
 mint szoborban Pantheon – táj
 mint szoborba Pantheon-táj – ha megy!

mert ez egy Athén

nézz körül

itt már az ősz a leng-ezüst
 a kertben, kertszobában

ezt láthatod

és tudhatod
 és jól tudod
 hogy holnap mindez képregény lesz
 szűnyog-Verdun lesz itt a kertben
 kertszobában
 hol embereid mint a szobák
 mint szobák mennek embereid
 hol bokor virágban vétkezik
 s a fák – (kik állnak) – tág szemében
 eső tapsolja könnyeit

EZT LÁTHATOD

mert láthatod
 hogy itt e kertben
 hol csendben tat-ülünk e kertszobában
 a szűnyogok csöppnyi kézzoritása
 látod
 megengedi
 megengedi az idézetet
AZ IDÉZET MEGENGEDI
 hogy ez egy Athén

nézz körül

hisz ez az ára – már láthatod
 hogy szűzi növény gyenge testét
 hogy buja hangyák fekete hangja
 hogy bemákoz

hisz láthatod

hogy avarvérben
 levélkarámban
 hogy mint kurvulnak fel keresztre
 késsé kacagott virágok
 már láthatod
 hogy ez az ára
 egy ATHÉN – hogy elkészülhet
 hogy készülhet ez a táj
 hogy hangtalan rózsá-konduállással kész már az ősz a leng-ezüst
 hol emberfejeid, mint oszlopfők idézve csendesen, mintha állnak
 mint idézetben, ha állnak embereid, kik megengedik az idézetet
 AZ IDÉZET MEGENGEDI

HOGY EZ EGY ATHÉN a tájban
 a tájszobában
 kertszobában

hogy készülhet ez a táj
 kert
 szoba

hogy készülhet
 hogy készül
 hogy elkészült

ez a TÁJ

(1973. november 20.)

KÖZÉP-EURÓPAI NYELVISKOLA
A KÖZGAZDASÁGI EGYETEMEN

Kezdő, középhasadó és haladó csoport cseh, lengyel és szerbhorvát nyelvből. Megfelelő érdeklődés mellett román, szlovák, szlovén, esetleg észt, lett, litván nyelvből is. Egyetemistákon kívül is szívesen látunk bármely komoly szándékú érdeklődőt.

Hetente 2x5 nyelvóra. Félévenként „tanulmányi napok” kulturális, történelmi, politikai témájú előadásokkal.

Jelentkezés lehetőleg szeptember 14-ig a BKE Nyelvi Intézetében (VIII., Makarenko u. 20. Telefon: 118-2806) Hajnal Erzsébetnél.

Az MTA-Soros Alapítvány, a Nyitott Társadalom Alapítvány és a Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány támogatása jóvoltából

TANDÍJAT SENKITŐL SEM KÉRÜNK

Riga! Riga!

BOJTÁR ENDRE

(*Poehaty v Rigu: Rigába utazni*
= másnaposan mindent ki- és lehányjni)

1 A jeles irodalomtörténész („A nemzetközi méretű ítézés”) próbálta szálfásan tartani magát, hogy egyik bőrönd se billentse oldalra. („Egyenesedj ki, mint egy ember! Szépen, két lábra! Az ember a munka révén nem lenni állat! Vagy Darwin és Engels elvtársak neked kutya? Kuttyák? Kutya vagy kuttyák? Stilizálgatunk, mikor lesben áll a gaz derékbántalom, amelynek egyetlen ellenszere a kiegyensúlyozott bőröndvitel?”)

Cigölte („esetleg oroszosan, jerüvel: cügölte?”) a csomagokat („a sok kurva könyv!”), s el-elmaradozott a mellette lépkedő légikisasszonytól. A légikisasszony az irodalomtörténész egyszemélyi tulajdona volt („vagy a kis Vica Versa? Én a tiéd, te az enyém?”): kizárólag az irodalomtörténészt, az egyetlen külföldi utast kellett az Inturiszt irodájától a harminc méterre lévő kis műtrágyabillegetőhöz kísérnie; a hülye idegen magától nem találta oda, s egyébként is adjuk meg a módját, hadd lássa, hogy itt minden, de minden az emberért történik! A belföldiek már ott ácsorogtak a repülőgép lépcsőjénél, s bezállás híján bámulták, amint a nő felvezeti az egyszem inturisztot.

A barátságtalan tekintetek („Az Ön fogadására kirendelt barátságtalan tekintetek felsorakoztak!”), meg a kultúrától terhes csomagok ellenére az irodalomtörténész kezdte jobban érezni magát. Mindig így volt, ahányszor Vilniusból Rigába repült. Megmagyarázhatatlan, hiszen a litvánokat összehasonlíthatatlanul jobban ismerte, mint a letteket („és szerette!, s nyilván itt van az eb elhantolva!”). Ám Litvániában állandóan le-föl járt a gyomra, szüntelenül összeütközést, lesunytt szemeket, megaláztatást, ökölbe szorított kezeket látott („rémlátott?”). Úgy képzelte, hogy a litvánság egy test, amelynek bármely atomját ingerelve állandó gyulladásban leledzik az egész; míg a letség különálló részecskékből áll, amelyek közönyösen tűrik, hogy közibük hatoljon és elborítsa őket az idegen anyag. („Csak protestánsokat lehet ilyen szép lassan, apránként kinyírni! A litvánokat egyben kell bekapniuk. Hogy jobb? Falatonként vagy egyszerre? És aki felekezeten kívüli?”)

Az irodalomtörténész nem először kapta magát azon, hogy külföldön érzékennyé válik a nemzeti sorskérdések iránt. („Majd ha már Rigában leszel. Ott szabad jósolgatnod. Herder is onnan huhogott... Távlat kell. Riga már elég messze van ahhoz, hogy meg lehessen saccolni, kipusztul a magyar avagy sem. Akkor fordítva is. Majd Pestről föleresztek egy zaftos jóvendölést a letteknek. Baromság. Hiszen élünk. Méghozzá hogy. Lám, Árpád vére itt lépdel a betonon, daliásan, nyalkán. Hős vértől pirosult reptér, sóhajtván köszöntlek. Kurva nehezek ezek a bőröndök!”) Az irodalomtörténész gondolatvilága elég mosdatlan volt. Kifelé persze pozsálusztá így, pozsálusztá úgy, meg komoly, okos tekintet, ám közben belül csak úgy zubogtak a mindenféle ízék.

Odaértek a belföldiekhez, akik mintha csak erre vártak volna: a kis Vica Versa előtt folyosót nyitottak, majd nyomban összezárva leszakították az irodalomtörténészt, akiből így – némán könyökölve, egymást törve-típorva – egy szempillantás alatt gyámoltalan burzsoá értelmiségit csináltak. („A rohadt nagy demokratizmus... Hogy nekem elsőosztályú jegyem van, az nekik smafu. Mi az hogy elsőosztályú? Itt nincsenek osztályok. Egyik ember annyi minta!”)

2 Az igazság persze azért győzedelmeskedett. Az utolsónak felszálló irodalomtörténész csomagjai kerültek a poggyászhalom tetejére, másrészt válogathatott a jobbnál jobb elülső helyek között.

Egy üres sorba ült, egyedül. Nem kívánt szóbavegyülni senkivel, s ez, tekintettel a társaság erősen vegyes jellegére („a táhsaság, kéhlek”) a kipárolgások, bűzök, gőzök meglehetősen maligánfokára némiképp indokolt volt. Alighogy bevonultak a pilótafülkébe a lett légiflotta hős kapitányai, s felhúzták a repülőgép ajtaját, mindjárt összevegyült a diótörő-fenekű orosz nők pacsulija, néhány ferdeszemű elvtárs belső-ázsiai különlegessége meg a szabadságos katonák teketória nélküli lábszaga. („Vágni lehet itt az internacionalizmust!”)

Az irodalomtörténész olvasta valahol, hogy szaglószerelvünk nyolc perc alatt hozzászokik a legotrombább illathoz is. Miközben a gép a levegőbe emelkedett, órájára pislogva várta a nyolc perc leteltét, s agyán átvillant a nagy filozófiai kérdés („Mi az alapp princípium? A szaggal múlik az idő, vagy az idővel a szag?”), s nyomban utána – szokatlan módon – egy technikai („Nem kéne valamiféle szag-órát feltalálni? Nem. Azt aztán nagyon nem kéne.”)

Majd az jutott eszébe, hogy egy másik, még mélyebben emberi szükségletét kielégítendő esetleg kimehetne a vécére. De leintette magát, hisz saját vécépapírja a bőröndben volt, s anélkül nem kockáztatott. („Bizony, mindenre kell gondolni. A vécépapír legyen jóban-rosszban az emberrel, lapuljon szíve fölött, a belső zsebében. Hű társunk ő a bajban. A vécépapír is ember!”) Az irodalomtörténész bizony elég gyakran elvetette a sulykot.

A légikisasszony a cukorkák után most pohár ásványvizet kínált az utasoknak. („Még buborék sincs benne elég!”) Az irodalomtörténészt nem érte váratlanul a szerény kiszolgálás, az Európában szokásos ebéd-szerűség elmaradása. Alapelveiből következően kellett ennek így lennie. („Ha ebédet kapnának a gépen, az egész ország mást se tenne, mint röpködni, olyan olcsó a jegy.”) Az irodalomtörténész egyetlen dologban hitt, abban aztán rendületlenül: az egész világmindenséget átható egyensúlyra-törekvésben, amely hitét egy szlovák mesejáték remekbesikerült fordításakor rímbe is szedte: Minden rosszban halihó! Van egy ici-pici jó! („Vagy zabálunk, vagy röpködünk. A kettő egyszerre nem megy.”)

Ily magvas gondolatok közben elbóbiskolt. Arra ébredt, hogy a gyomra kezd a torkában dobogni.

3 De aztán különösebb inzultus nélkül földet értek, s az irodalomtörténész – miután kimérten biccentett Vica Versának („mint egy angol”) – fülöncsípte bőröndjeit és elsőnek szállt ki.

Már messziről észrevette a háromtagú fogadóbizottságot („ami csak kéttagú, a micisapkás, munkáskülsejű egyén – nono! – nyilván a sofőr”), mert vezetőjét, egy magas, bajuszos szökét már korábbról ismerte. A bizottság harmadik („második?”) tagját képező seszínű ifjú hölgyemény átnyújtott az irodalomtörténésznek holmi virágot („Tűzzem a fülem mögé? Mi a túrónak ez a nagy felhajtás?”), amiből kifolyólag kis téblábolás támadt a bőröndök körül. A csicskasképu sofőr elnéző mosollyal nézte a két értelmiségi fiatal ügyetlenkedését. („Leesne az aranygyűrű a tökfedről, ha segítenél, te marha!”)

4 Úgy gondolta, hogy ami eddig történt, az mind csupán irodalom: lehet róla elegánsan csapongva beszámolni, tenni azt, amit a művész („művész!”) mindig is tesz. A művész kohol. Miután azonban beszálltak a fekete Volgába, következik a ... Holott tapasztalatból tudta, hogy ebben az országban számára minden: irodalom, koholmány. A színjáték egyezményessége tartotta egybe a dolgokat. A fehérről mindenki tudta, hogy fehér, mégis feketének mondták. Persze nem önkéntes előadások folytak. Ha valaki le akart lépni a színpadról, rögtön rárogyasztották a díszletet, s annak bizony súlya volt. Ólomsúlya. Sok élet értelme ennek az ólomsúlynak a kitermelésében merült ki, abban, hogy a díszletről kideríttessen: igazi.

Minden arcmozdulat, minden szó valami helyett volt. E valami (összefoglalólag valóság a neve) elfedése, jelek hálójával történő beborítása foglalta le az itteniek minden energiáját. S éltek ebben a hálóban. Igen, a fenomenológusoknak igazuk van: a lét csakugyan réteges szerkezetű. A baj csak az volt, hogy ő nem csupán az itteniek szerepeit látta (a litvánok iránti szeretete sem tudta megfosztani idegenségétől), hanem ezek villanófényében otthoni sajátjait is. És hátha csak szerepek, rétegek vannak? Itt civilizált európeér, otthon óvatos duhaj, nyugaton konzervet zabáló bunkó. Hol a tőkesúly, amely létezésünk legalján, de legfeljebb alulról a második-harmadik rétegben található, s amit kitermelni dolgunk a világban? Lehet, hogy nincs is ilyen, s csak a fedélzet rengése-ringása marad, s az ő gyomra is attól jár le-föl? Csak az üres háló? Nem. Abban a hírhedt évben töltött két hónapot egy másik baráti ország fővárosában, mikor szavak és dolgok összesimultak és ettől súlyt kaptak. Tőkesúlyt. Na igen, ólomsúlyt – gondolta rosszkedvűen.

Most is rögtön érezte a hálót. A szőke fiatalember *valakinek* a fia volt. A valaki még a húszas évek végén menekült oda (ide), ahová akkoriban a hozzá hasonlók közül annyian (a háló, amely bizony mondom néked, nem halakat fog!), s ne csűrjük-csavarjuk: harminc év múltán már lehetett is rehabilitálni. A fiú most arról csacsogott boldogan, hogy ő is író, nemrég jelent meg az első elbeszélése.

– Kicsit későn ugyan...

„Még így is túl korán” – vágta rá majdnem. „Olyan nagyon örülnék, ha egy auschwitz folyóiratban megjelenhetnék? Hátrább az agarakkal, hátha csak te nem veszed észre? ... Ennek, ha már ír, egész életében apukát kéne írnia... És egyáltalán, undorító ez az író-túltengés. Dunát meg Daugavát lehet rekszeteni velük. Néha meg is próbálják.”

5 Odaértek úticéljukhoz, egy már a belvárosban lévő irdatlan épülethez. Az Írószövetségnek volt ugyan saját háza, egy rejtélyes módon épen maradt békebeli villa, ahol el is fért volna az egész tagság, de kongresszust nem lehet villában rendezni: a faburkolatú falak, az ódon csillárok, az örökkévalóságnak készült emeleti tölgyfalépcsők, a párnázott székek és öblös bőrfotelek, a lassan feketébe váltó festmények, melyekről múlt századi művészek néztek bölcs, komoly derűvel utódjaira – mindez valami családias meghittséget, egy közös hagyományban gyökeret verő cinkosságot sugallt. Ezért az Írószövetség inkább kölcsönkérte a szakszervezet székházát.

Amikor a Volga a kocsifeljáróra gördült, már látszott, hogy elkéstek, a kongresszus elkezdődött. A késő őszi hideg napfényben csupán néhány sofőr meg karszalagos rendész álldogált az óriási kapunál, újságot olvasva, szotyolát köpködve.

Az irodalomtörténész nem bánta a késést. Néhány nappal korábban már részt vett egy délebbi Szövetség ugyanilyen szertartásán. Bár talán túlzás részvételről beszélni. Mindössze annyi történt, hogy oda meg korábban érkezett, s szándékosan résnyre szűkített szemmel vagy öt percig bámulta, ahogy a hímzett kék meg fehér kozákinges írók hangyamód nyüzsögnek az előcsarnok égigérő vörös műmárvány oszlopai tövében. A hangyák látványa elég volt: magára a kongresszusra be sem ment.

Most a szókével együtt fölrohantak a lépcsőn. A karzatra nyitottak be. Az irodalomtörténész végigpillantott az öt-hat lefelé lejtő soron, s egy ismerős szerkesztőre bukkanván, leült mellé a sor szélére. Némán kezét szorítottak, majd az irodalomtörténész a földszintre vetette vigyázó szeméit. Meghökkenve látta, hogy az előző szónokoknak járó tapsok közepette Janis barátja halad a szószek felé.

Barátja. Az irodalomtörténésznek még mindig elég sok barátja maradt, annak ellenére, hogy meglehetősen szigorú – noha kissé romantikus – kritérium alapján válogatta meg őket: aki szó nélkül begyűjtja a fürdőszobai gázbojler, ha éjfél után kettőkor véresen beesik hozzá. A világ sok pontján volt ilyen embere, s ha évekig nem találkozott, nem levelezett velük, akkor is biztosra vette rendíthetetlenségüket, akárcsak önnönmagáét. E távoli barátságok magukhoz igazították az otthoniakat is: hazai barátaival is egyre ritkábban találkozott, beérte meglétük tudatával.

Janist a felesége kedvéért is szerette. Pani Květa abból a hírhedt városból származott, amely a bohém irodalomtörténész szívéhez oly közel állt.

6 Janis is többretegű volt. Mint mérnököt, mint a műszaki tudományok kandidátusát nehéz volt fölön-csípní írónaként, ugyanakkor munkahelyén, valami kutatóintézetben mégiscsak ő volt az író. Felesége anyanyelvét („az anyósnyelvem”) hibátlanul tudván, annak magányos közösségében éledgett. Hazai világának léptékeit elfogadni képtelen, hol alá, hol fölé menekült: az elegáns tengerparti strandon bőszerű klottgatyában pompázott, ugyanakkor még a vécére is hatalmas Opelén járt, az egyetlen Opelén egész Rigában.

Az irodalomtörténész ilyen alá- vagy föléstilizálásként magyarázta Janis mostani kongresszusi megjelenését, még inkább nyilvános szereplését. („Mi keresnivalója van egy egyszerű mérnökembernek egy írókongresszuson?”). Gúnyosan vigyorogva oda is súgta a mellette ülő szerkesztőnek:

– Nem tudtam, hogy a barátunk ilyen nagy ember lett...

Válaszul azonban nem cinkosan jópofa viszontmosolyt kapott, hanem hidegen rendreutasító, ugyanakkor szomorú pillantást:

– Nem, tragédia érte. Majd elmondom...

Az irodalomtörténész elkomolyodott, de további kérdéseket már nem tudott föltenni.

Janis lerakta szemüvegét, mindkét kézzel a pultra támaszkodott, hosszúkás, kopaszodó bohócféjét hátrahajtotta, s mintha átlátna a mennyezeten, furcsán fölfelé, a semmibe meredt. Papír nélkül beszélt, lassan, de folyamatosan.

– Kulturális miniszterünk az imént arra biztatott, hogy haladjunk, fejlődjünk, előre törjünk. Hová? Hová? Mi marad belőlünk a nagy száguldásban? – Rendszerint az a válasz, hogy a könyveink. És a könyvekből? – Az idő foga éles: hegyeket megőröl. Könyvhegyeket is. Csalóka a látszat: tízezerszám, százezerszám hevernek a könyvtárak polcain, holott már rég nincsenek. Ha egy filológus néha-néha megkönyörül rajtuk és felüti őket, akkor kiderül, hogy egész szavak, mondatok, oldalak jelentése párologott el. Mi lett az emberiséget megváltó szándékból?! Lihegés, stílusfordulat, dogma, póz. Az elmúlásnak ebben a temetőjében világítótornyoként meredezik az a néhány remekmű – idősebb kultúrájú népek esetében is csak pár tucat –, amelyik mintha kifogott volna évszázadokon, halandóságon. Amelyik mintha annyira előreszaladt volna, hogy még minket, kései utódokat is itt talál. Mintha. Valójában minden ilyen könyv cserébe kapta az eleven hatóerőt, cserébe azért, mert a maga idején érthetetlennek, fölöslegesnek tűnt. Halottnak. – Mindnyájunkkal

így van ez. Így kell lennie. Az idő tesz igazságot bennünk. Nem menekülni kell előle, haszontalanul, rohanni, hanem megállni egy kicsit, bevárni, s hagyni, hogy átrájon bennünket. Hogy megőröljön a fogai között.

Janis elhallgatott. Hosszú ideig várt; mintha valakinek helyeselné, néhányat bölintott, majd lelépett az emelvényről. Aztán visszaugrott, s a földszinti sorokra szegezve tekintetét – most már lettül – annyit mondott:

– Bocsássanak meg...

Az irodalomtörténész látta, hogy nem ül le a még mindig dermedten néma teremben, hanem egyenesen az egyik oldalkijárat felé tart.

Ő is felpattant, s lerohanván a földszinti folyosóra még látta, amint Janis holdkóros járással eltűnik egy ajtó mögött. Utánaszaladt, benyitott.

7 A világ legszebb vécéje volt. Az irodalomtörténész most értette meg, miért hívják az efféle épületeket székháznak. („A sok megpróbáltatás, az illegális budik után jár a szervezett dolgozónak...”)
A neofényben fürdő, mennyezetig csempés előhelyiségben ruhafogasok, műanyagborítású padok, két cipőtisztító- és kézzárító-automata, a szemközti csupatükör falon három mosdó, szappannal, türölközőkkel. Két egyforma hodály nyíltott innen; ezekben is mosdók, s négy-négy tágas kabin – az egyik ajtaja tárva –, vécével, mosdóval, s – bidével.

Könnyű volt mindezt egyetlen pillantásba befogni: a sok tükör, csempe, neon, fajansz egymást fölerősítő steril ragyogása a folyosó félhomálya után kinagyította és vakító élességgel ruházta föl a tárgyakat. Mint egy fényzórákkal megvilágított színpadon.

A főszereplő a szemközti középső mosdó előtt állt, mozdulatlanul. Két kézzel a mosdó szélére támaszkodó, lehajtott fejű, szemüvegétől megfosztott figura. Sötét öltönye a fényugarak gyújtópontjának tűnt, mint a perspektívát tanító rajzokon Krisztus keresztire feszített teste.

Az ajtónyílásra sem moccan. Amikor az irodalomtörténész a rendezői utasításnak engedelmességgel („érzettel, komolyan”) megszólította: – Janis... –, csupán fölfelé pillantott, s amikor hosszú-hosszú csend után fölismerte a tükörben az irodalomtörténészt, csak akkor fordult meg.

Jó tíz méterre lehettek egymástól. Az irodalomtörténész esetenül üdvözlésre nyújtotta a kezét („nem jó, nem jó, még ne!”), és már nem volt mersze visszahúzni; így, maga elé tartott kézzel volt kénytelen pár lépést megtenni.

– Szépen beszélt, Janis...

– Megégett a fiam.

Az orosz zsecsszja, megégni ige rendhagyó ragozása. Különösen a múltideje. Meg aztán élő személlyel párosítani az irodalomtörténész inkább egy másik világnyelven tanulta meg, apjára pedig ízléstelen akasztó-fahumorról („Akasztófa! Mit nem adott volna érte szegény!”) mindig úgy gondolt: füstbe ment.

Agya most kétségbeesetten próbálta megérteni a mondatot („mondj már valamit, mondj már valamit!”), még ment előre Janis felé, de kéze már lehorgadt.

– Micsoda?!

– Megégett a fiam.

Hátratántorodott.

– Dehát hogyan? Mikor?!

– Tudja, mennyire szeretett focizni... Három hete.

Az irodalomtörténész mind a két kezét görcsösen ökölbe szorította („ne sírj! ne sírj!”), de hiába: érezte, hogy szemét ellepi a könnyek. Elhomályosult minden, kialudt a nagy fény, ki kellett nyitnia a száját, mert a könnyek már a torkában folytak.

– Jurnalában voltak. Egy elrúgott labda után fölmászott egy transzformátorház tetejére és...

Az irodalomtörténészt már rázta a zokogás. Odatántorgott Janishoz, a vállára borult.

– Istenem! Istenem! – hüppögte magyarul.

– Csak az ujjvégei feketedtek el...

– Dehát ez lehetetlen!

– Tudja, az a legszörnyűbb – Janis hangja megcsuklott és nyöszörgő-szűkülő sírásba csapott át –, hogy itthon sem voltam. És Kvéta nem mert táviratozni. Három nappal utána, mikor hazajöttem, a repülőtéren a színházi titkár mondta meg. Tudod, mit jelent ez?! Mikor a fiad megég! Ugye, nem haragszol, hogy tegezlek? Tudod...

– Még élt utána?!

– Nem. Az orvos azt mondta, rögtön meghalt.

– Hát akkor?

Janis eltolta magától az irodalomtörténezszt, két tenyere közé fogva az arcát:

– Nem érted?! Itthon sem voltam! Nem voltam itthon! ... – Majd megenyhülten: – Ne haragudj, hogy tegezek...

Aztán újra egymás vállára borultak, és – két kelet-európai irodalmár – zokogtak, zokogtak, miközben duruzsolt a neon és a szlovén légillatosító jó szaga szállt.

(1980)

Kemény István

SZERELMES VERS – ÉS LANTZENE –

*Kedves vakom, mondd meg nékem,
hányan nyúltak hozzád
amíg engem keresgélteél
s más országban jártam én?*

Komolyan érdekel, Úrnő?

*Kedves vakom, tudod jól,
hogy minden dolgod érdekel, de
kétkedésed érthető, mert
sokszor nem vagyok komor,
talán azért, mert én látok
s vihognom és tombolnom kell,
mert van halál, van halál.*

*Rajtam, Úrnő, kopogtatnak
meleg kézzel, hideg kézzel,
megszámoltam, hányszor...*

*Kedves vakom, mondd a számot,
mondd az érzést mindegyikhez,
magyarázom, amit értek,
panaszkodj, mert akkor élsz.*

*Úrnő, sokat felejtettél,
furcsán beszélsz, hígán.*

*Régen kicsit vénebb voltam?
tárgyilagosabb és mélyebb?
többet dobálóztam veled?
erre gondolsz, kedves?*

*Úrnő, máris neheztelsz rám.
Azt hiszed, hogy bánlak,
pedig én csak tíz körömmel
csüngök rajtad s vinnyogok.
Úrnő, hányan nyúltak hozzád
mialatt én láttam?!*

*Kedves vakom, udvaromnak
egycsodája, önmagadnak
példás terhe, lelki békém,
önkritikám, vad humorral
megható élőhalottam,
kéretlen tulajdonom! Te
is csak erre vagy jó?*

*Mulattassalak csak, Úrnő?
botorkálva udvarodban?
mit tegyek?*

*Kedves vakom, szórakozzak?
küldjelek, hívassalak
hívassalak, küldjelek, vagy
őrizzelek, bántsalak csak?
mit tegyek?*

...

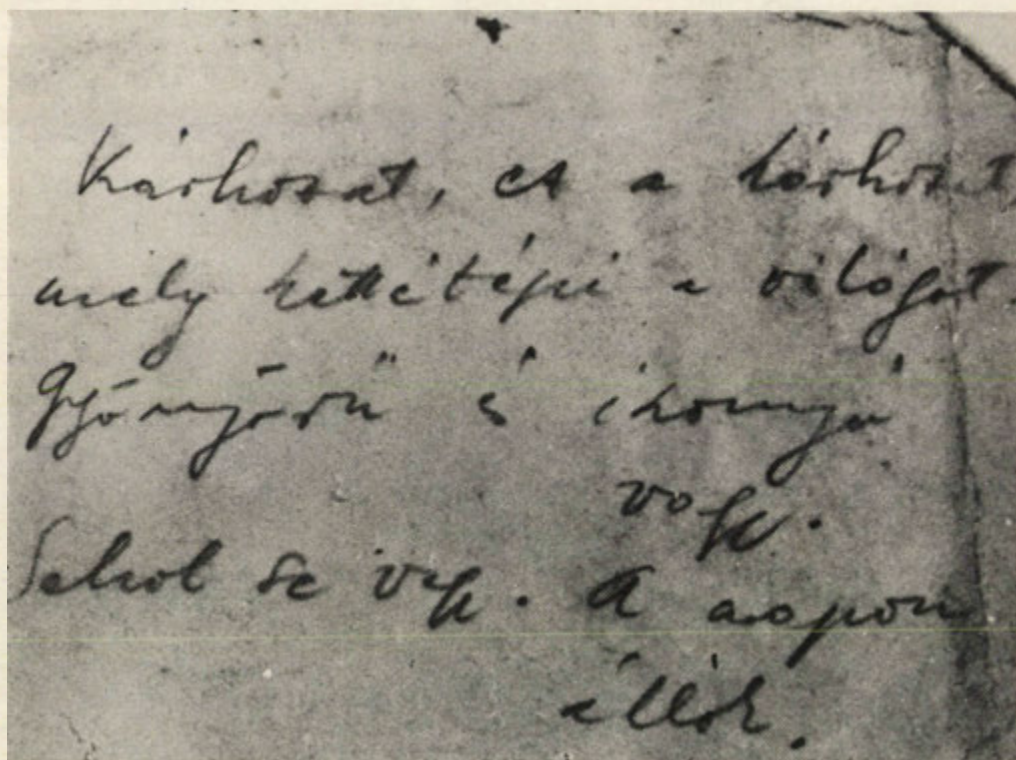
*Kedves vakom, újra hallgatsz.
Ettől félttem. Örület.*

*Ha egy él, Úrnő – ketten élnek.
S most csak egy él. Örület.*

Pilinszky János

[TÖREDÉK]

*Kárhozat, ez a kárhozat,
mely kettétépi a világot.
Gyönyörű és iszonyú
vagy.
Sehol se vagy. A napon
állok.*

A KÖLTŐ EGYIK FÉNYKÉPÉNEK HÁTOLDALÁN TALÁLT TÖREDÉK

A figyelem iskolája

PILINSZKY FÉNYKÉPEI

HAFNER ZOLTÁN

„Rettenetes, hogy a tényektől nem látjuk a valóságot”

R.M. RILKE

Pilinszky költészetét a vele foglalkozó szakirodalom nemcsak az életrajzi vonatkozásoktól („tényektől”), de általában a nem lírai írásaitól is függetlenül vizsgálja. A most közreadott fényképek így kétszeresen zavarbaejtőek: beilleszthetők-e az életmű egészébe, és ha igen, akkor hogyan. Hiszen tudjuk, a fénykép a tényeknek, jelenségeknek csak a másolata, „a látszat látszata” csupán.

Habár a tények esetünkben sem árulkodnak, sokat sejtetnek mégis. Részben azzal, hogy Pilinszky mindig csak külföldi útjaira vitte magával a fényképezőgépet – oda is csak abban az esetben, ha az adott országba akkor utazott először. Részben pedig azzal, hogy a fényképezés elkezdésének időpontja 1965. Pilinszky túl van a *Harmadnapon* című kötet megjelenésén, amely nemcsak addigi pályájának csúcspontját jelentette, de az elhallgatás veszélyével fenyegető nyomasztó terhet is. Ennek az 1964-ben megjelenő *Rekviem* sem mond ellen, mert e kötet inkább csak megerősítette, hogy a megszokott módon, az addigi eszközökkel egy „új Apokrif” megírására már nincs lehetőség. (Erre egyébként Rónay György is felhívta a figyelmét, és tudjuk, e kritika sokáig nem hagyta nyugodni Pilinszkyt.)

Az alkotói problémáknak egyszerűen csak a megkerülését jelenti az, amikor a költő más műfajok felé fordul, vagy legalább annyira eredeztethető ez a lépés korábbi szemléletéből? Vallomásaiban gyakran hangsúlyozta: arra törekszik, hogy „a világ peremére szorult dolgokat és lényeket a világ szívébe” emelje. Ez a szándék figyelhető meg a filmtervek mögött is. (A mi szempontunkból azért érdemes most épp ezt a példát említeni, mert Pilinszky a *Rekviem*ben már szerepet szán a fényképnek mint ellenpontoszó dramaturgiai elemnek; a *Múzeum* című filmforgatókönyv-vázlatához pedig bevallotta is „a helyszíni szemlékről készült újságfotók, a nyers rotációs papírra nyomott nyers tények különös ereje szolgáltatta... az eszmei – érzelmi indítást”). Azzal, hogy a filmet egyszerre tekinti „barbár jövevénynek” és a „régie dómépítők” rokonának, a filmnek mint új művészeti ágának a nem „kanonizált” és a hagyományos művészeti ágakhoz képest perifériára szorított helyzetét hangsúlyozza. Épp e „területen kívülségben” érzi a filmet legalkalmasabbnak „bizonyos újkori bajaink elemi és kikerülhetetlen fölismerésére”. Ebben, ha bevallatlanul is, de ott van egy másik ok, ami közelebb vihetne más műfajokhoz, művészeti ágakhoz. E kirándulások szabadabb – pontosabban kötetlenebb – lehetőségeket biztosíthatnak számára, amelyre az új (formai, képi) eszközök keresése miatt is szüksége lehetett.

És itt térjünk vissza 1965-höz, egy ekkor íródott cikkhez. Pilinszky ebben az írásában egy történetet elevenít fel: ba-

rátja ismerőséről első látásra kitalálta, hogy csak fényképész lehet. Mint írja, az ismeretlen hölgyet pillantásáról ismerte fel, „iskolázott figyelméről”. A 60-as évektől – épp a válság következményeként és Simone Weilrel való megismerkedésétől nem függetlenül – publicisztikájában a figyelem problematikája egyre inkább előtérbe kerül. „Az ember élete nagyrészt figyelmének története – mondja, és – minden gyakorlat, amit figyelmünk kiművelésére fordítunk, elsődrendű fontosságú”. Minden bizonnyal ez az igény, a figyelem tudatos iskolázásának igénye is szerepet játszott abban, hogy a 60-as években többször próbált naplót vezetni, és publicisztikai írásainak is ez a legbőségesebb periódusa. A figyelem koncentrációja azonban nem jelentette a korábbi látókör leszűkítését (ezzel talán csak a válságot mélyítette volna), sokkal inkább annak kiszélesítését: a film, a színház, a zene illetve a filozófia irányába.

Ezek közül a legtartósabb (bár nem a legmélyebb) érdeklődést a film iránt tanúsította. A fényképezés – mint a filmhez legközelebb álló tevékenység – melletti döntésében a megnyíló utazási lehetőség is szerepet játszhatott. Ez utóbbi egyébként már csak azért sem elhanyagolható, mert Pilinszkynek az utazáshoz való viszonyából láthatatlanul is következtethetnénk arra, hogy a fényképek nem az utazások illusztrációi, nem pusztán a szokásos turistaszenvedély eredményei. „Először barangolni egy ismeretlen város utcáin: félig valóság, félig álom. Nemcsak a város tűnik vadonatújnak, hanem maga a világ is. A megszokottság mögül a teremtés erejével lép elő egy ház, egy fasor, egy behavazott udvar – mint utoljára a gyermekkorban.” Egy külföldi út, egy előre be nem tájolt terep – ahol kezdetben minden ismeretlen és minden bizonytalan, izgató – igazi lehetőséget kínál arra, hogy a költő állandóan egy „gyermek szemével” tanulhasson nézni. A fényképezőgéppel ehhez kiválóan alkalmas segédeszköz: rákényszerítheti használatát a folyamatos nyitottságra, a „jelenlétre”.

Hogy Pilinszky valóban a kiütkeresés egyik lehetséges eszközeinek tekintette a fényképezést, jól jelzi, hogy miután belekezd a *Szálkák* című kötet megírásába, gépét többé nem viszi magával útjaira. Csak Jutta Schärerrel készít még néhány alkalommal – de akkor igen sok – felvételt. Mindezek alapján – és utólagosan, a lezárt életmű ismeretében – úgy tűnik, hogy az említett „mellékszálak” nélkül elképzelhetetlen lett volna a költészetben való sikeres továbblépés. (Írja is: „nincs kihagyható lépés, vagy legalábbis nem szabad törekedni rá”).

A harmadik korszak „váratlan” termékenységének előfeltétele volt a figyelemnek az az állandó intenzitása, amellyel minden egyes gesztus, „mellézkörej” a legmegfelelőbb pillanatban tehető megragadhatóvá. Ehhez pedig a figyelemnek olyan előzetes kondicionálására volt szükség, amelyhez Pilinszky minden eszközt igyekezett felhasználni. A fényképezésre csak addig volt szüksége, amíg el nem érte, hogy a figyelem egyúttal folyamatos készenléti állapotot is jelentsen.

De a figyelem kérdése nemcsak a lírai korszakváltás szempontjából fontos: a szemléletbeli változás nyilvánvalóan nem függetleníthető Pilinszky katolicizmusától. A figyelem problematikája e szempontból is kulcsfontosságú, hiszen Pilinszky a szeretetet és az imádságot is a figyelem függvényévé tette. Amikor a folyamatos nyitottságról mint elérendő célról beszél, abban ott rejlik az a szándék is, hogy az imádságot életformává avassa. Hogy a hit mint „a lét abszurdumára, s egyre nyilvánvalóbb abszurdumára” valóban „az egyetlen méltó válasz” lehessen, annak érvényessége nem utolsó sorban az imádság mindennapos gyakorlattá való alakításában rejlik. (Ebből a szempontból az írás Pilinszky számára ön-maga folyamatos ellenőrzését is jelentette. A harmadik korszak termékenységének egyik okát ebben kereshetjük – az ekkor született verseit többek között ön-maga „szondázásának” is nevezte.) Aki valóban imádkozik, annak már „válogatás nélkül” minden imádság. Azzal, hogy „a világ megkapta a Beszéd kegyelmét... igazában: minden Beszéd” – ez lehet a feltűnő termékenység másik oka. Az írásnak tehát az a feladata, hogy ezt nyilvánvalóvá tegye – a költő nem alanya, eszköze csupán a műnek. Az a feladata, hogy a maga szemlélődésében („mozdulatlan elkötelezettségében”) arra a csendre figyeljen – vagy, ha kell, teremtsen meg azt a csendet – amelyben meghallható az a „cérnavékony sírás”, amelyről Pilinszky így beszélt: „Én hiszek abban, hogy egy műanyag, egy tönkrement műanyag lavór éppolyan szakrális, mint az Esthajnalcsillag, viszont üdvösséget nem szabad előlegezni. Tehát, ha pillantásomban vagy az érzékelésemben ez nem elemi, akkor nem szabad jobbat mondani arról a dologról, sőt lefele kell nyomni. Azt merném mondani, hogy víz alá kell nyomni. Szóval a műanyagot műanyagabbá kell tenni, és abban a pillanatban a tortúra súlya alatt egy olyan sikolyt ad, mint a mártírok. És tulajdonképpen egy versben ezt a nagyon vékony, cérnavékony sírást kell meghallani, amit ezek a tárgyak, ezek a lények, ezek a szituációk adnak, és itt van az én nagy gyötrelmes és nagyon hányatott reményem, amit én legvégső bizalomnak nevezek.” – Azért e „legvégső bizalom”, ez a „didergő lim-lomok” felé forduló tekintet, mert egyedül ezen „omlatag anyagok” révén lát esélyt arra, hogy a „mindenség modellje” felépíthető legyen. A múltbeli (első-sorban auschwitz-i) tárgyak azzal, hogy eleve magukon hordták e század „ütéseit – kopásait”, szinte maguktól vallottak saját árvaságukról és arról a botránnyról, amelynek elszenevődoi voltak: „A tárgyak maguk is... a kereszt útját járták. Hétköznapi civilizációnk szinte valamennyi tárgya résztvevett ebben, bőröndök, csajkák, pléhkanalak.” Pilinszky a jelen tárgyait is a passzív szereplőivé teszi. Hogy választása miért esik ennek kapcsán épp a fényképre? Mert a fénykép eleve „területen kívüli” tárgy, a „nyomorúság lim-lom tájainak” egyik kelleke.

Pilinszky köztudottan mindig is vonzódott az állóképek-

hez – oratóriumát, színdarabjait és versei jórészt állóképeknek nevezte. (Oratóriumához készült jegyzeteiben írja: „Talán egy fokkal csendesebbre kellene vennem az egészet, me-revebbre, olyan fényképszerűen hamunémára...”; a *Síremlék* nyitóképeinek megírásához pedig egy konkrét – Jutta Schärerről készített – fotó szolgált kiindulópontul.) A mozdulatlan elkötelezettségnek, mint szemlélődésében teremtő magatartásnak elsősorban a kiemelések és a felsorolásszerű technika felel meg leginkább. De a hetvenes évekre kialakuló másfajta alapállás és a fénykép lényegi természete között is érezhető egyfajta rejtőzködő affinitás. A fényképezőgép is „válogatás nélkül”, „személytelenül” képes megragadni bármely pillanatot, olyan tárgyat hozva ezzel létre, amelyen a véletlenhez és esetlegeshez az időnkivüli és a végérvényes (befejezett múlt) egyszerre rendelődik. Olyan mozdulatlan állóképet kapunk így, amely egyszerre „botránny és szentség”, egyszerre „romolhatatlan és veszendő tökély”. E mozdulatlanság egyben kiszolgáltatottság is, öröklétre ítélt jelenlétnekültség.

A fényképek művebeli sorsa talán e megváltás kísérleteként értelmezhető. Itt Pilinszkynek mindaz az összesűrített tapasztalata, amelyről eddig az imádság kapcsán szó esett, a maga folyamatszerűségében („gyötrelmes vívódásában”) követhető nyomon.

Az *Igen, a lomb* című vers (Vattay Elemér egyik fotójához íródott) még csak kommentár, pontosabban egy feszületről készített fénykép erőterének a megteremtése. Ebben a félig kívülmaradó szemlélődésben még érezhető a fényképpel szembeni bizalmatlanság (lásd a mottóként idézett Rilke-mondatot), illetve óvatosság. E gondolatmenet összefüggésében a *Rossz főlvétel* és az *Alkohol* című versek mintha azt a „lehetetlent” is elő akarnák hívni, amelyre a fénykép önmagában nem képes. Mégis, a fényképszerű technika alkalmazásában már érezhető Pilinszky erősödő vonzódása a fotográfiahoz. (E technika egyúttal kísérlet arra is, miként kapcsolhatók össze azok a közös jegyek, amelyek a Pilinszky-lírának és a fényképnek egyaránt sajátjai: egyrészt a leltárszerűen pontos rögzítés, másrészt az árvaság és kiszolgáltatottság aurája.)

Az *Auschwitz* és az *Egy fénykép hátlapjára* című versek – Jelenits István megfigyelése alapján – feltehetőleg ugyanazon fényképhez íródtak. Ahhoz, amelynek kapcsán először elmélkedik arról, hogy „minden... jóvátehető, holott jóvátehetetlen”. S noha ugyanezen a helyen (1964-ben) írja, hogy „elengedhetetlenül fontos dolgot kell még teljesítenem 1942 őszén Lengyelországban, egy meszelt palánk előtt”, mégis tíz évnek kell eltelnie ahhoz, hogy ezt a maga által kitűzött szinten megvalósíthatónak vélje. Míg az *Auschwitz*-ban az egyik kisgyerek „szerepét” éli újra, addig az *Egy fénykép hátlapjára* c. versben az öregasszonyét. A fotó tárgyasult múlt ideje („megállított” pillanata) ezzel a „feltámasztással” válik – a vers folyamatos jelenbéliségeivel – örök (azaz „szakrális”) pillanattá.

A *Depresszió* az első nyílt kísérlet a fényképnek a versbe való beépítésére. E vers feltehetőleg az *Auschwitz* és az *Egy fénykép hátlapjára* című versek között íródott. Míg azok épp a fényképpel folytatott kommunikáció sikerességéből születtek, a *Depressziót* mintha a fényképpel szembeni bizalmatlanság éltetné. Holott, ha negatív értelemben

is, de a kommunikáció itt is sikeres: anya és fiú a fokozatos jelenlévesztésben és elnémulásban talál egymásra.

A fénykép megszentelése felé tett újabb és határozottabb lépések már Pilinszky prózájában követhetők nyomon. A *Szabadesés* (kötetben *Simon Áron* címmel jelent meg) az *Apokrif* mellett Pilinszkynek az egyik, ha nem a legfontosabb írása. E „novella” zárójelenete egy fénykép történetéről is szól. Benne van ugyanaz a szándék, amelyről az *Auschwitz* és az *Egy fénykép hátlapjára* című versnél szó esett, de a kép megelevenítésén túl megtalálható már a teljes azonosulás képtelensége (lásd a váltakozó előadásmódot és a szögek különbözőképp történő megjelenítéseit). Ott érezhető a krisztusi szerepvállalás örök kihívása és kudarcélménye, amelynek valós megszenvedése mégiscsak egyfajta kegyelmi lehetőség. (Bizonyára az sem véletlen, hogy a novellában szereplő fényképszt ugyanúgy Klósznek hívják, mint az egyik századeleji fotográfusunkat. Pilinszkynek volt is tőle egy reprodukciója, mégpedig olyan, amelynek üvegnegatívja hajdan eltörtött – hasonlóan, mint az írásban.)

A *Három etűd a bűnről* első darabjában (*Kutuzov elnémul*) szintén megfigyelhető a bizalmatlanság a fényképpel szemben, bár véleményünk szerint Pilinszky itt már meghaladott nézőpontjához tér vissza. Részben azért, hogy így a fénykép az egyik kapcsolóelem lehessen a három különálló etűd között, részben pedig azért, mert ebben az írásban (regényfejezetben) figyelhető meg leginkább annak a módszernek az alkalmazása, amelynek célja egy nyilvánvalóan profán tárgy-

ban is meglátni a szakrálisat. (Ehhez azt sem mellékes megjegyezni, hogy tervezett regényét Pilinszky figyelme önéletrajzának szánta.) A novella második etűdje (*Itélet*) már egy következő lépcsőfok a „cérnavékony síráshoz”. Itt a befejezésben már a fotónak egy mélyebben rejlő lehetőségét használja ki akkor, amikor a végérvényes kívülrekedtséget két-dimenziós és nem verbalizálható realitásként ábrázolja. A harmadik etűd (*J. S. Bach elnémul*) pedig ennél is tovább lép, amikor a fényképet közös passiónk elszenvedőjévé avatja. Itt ugyanis Hitler-fényképeket vetítenek a falra, miközben Bach zenéje szól. Ezt követően – az utolsó előtti jelenetben – egy auschwitzi fényképet öt szeggel a falra erősítenek. (Ebben ugyanarra a képre ismerhetünk, amelyről már korábban két publicisztikai írásban – *Egy lírikus naplójából* [1964], *Az én Jézusom* [1977] – is szólt. És úgyszintén ezen képhez írta az *Auschwitz* és az *Egy fénykép hátlapjára* című verseket is. E kép, a „világ legszomorúbb fényképe” közel másfél évtizedig lógott a szobája falán.)

Pilinszky azon célkitűzése, hogy írásai rövidségük ellenére úgy legyenek a korábbiaknál intenzívebbek, hogy eközben mégis a „véletlen jegyekre” figyeljenek, többek között azért is volt megvalósítható, mert e zárt (autonóm) világ egyik titka alkotójának állandó nyitottságában rejtett. És ennek iránya: „az egyre mélyebb elmerülés, elsüllyedés a bűn tudatosságában: már nem a szándékosan elkövetett, hanem a megtörtént (a velünk megtörtént s mégis általunk történt) bűnbe” (Beney Zsuzsa). A Pilinszky műveiben szereplő fényképek, ha különbözőképp is, de szintén ezt a velünk megtörtént bűnt láttatják – jelenidőben.

„A világ legszomorúbb fényképe”

Nappali ház

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI SZEMLE

1990
3

AZ OPERA

Balassa Péter
Balázs István
Csengery Adrienne
Kerényi Károly
Kukorelly Endre
Márton László
Selmeczi György
Vidovszky László
stb.

HÓCIPO
SZATIRIKUS
KÉTHETILAP

Az

 ALBACOMP
Számítástechnikai Kiszövetkezet

új, akciós árai:

IBM PC-XT

kompatibilis számítógép

640 kbyte memória
12" monokróm monitor
360 Kbyte floppy
20 Mbyte winchester
101 gombos billentyűzet
69 000,-FT + ÁFA

IBM PC-AT

kompatibilis számítógép

1 Mbyte, 12 MHz
14" monokróm monitor
1.2 Mbyte floppy
40 Mbyte winchester
soros/párhuzamos interface
101 gombos billentyűzet
99 000,- FT + ÁFA

 ALBACOMP
Számítástechnikai Kiszövetkezet

8001 SZÉKESFEHÉRVÁR, PF. 161
SCHÖNHERZ Z. U. 4/A
TELEFON: 22-15414
TELEX: 29-200

A helyesírási ló

NÁDASDY ÁDÁM

Helyesíráson azt értjük, hogy mást kell írni, mint amit mondunk. Amikor „helyesírunk”, akkor egy működés (a nyelvhasználat, a beszéd) természetes lefolyása helyett valami mást csinálunk: olyasmit, ami tanult, ami elődeinktől ránk hagyományozódott, ami társadalmilag helyeselt, és amin változtatni lehet. Ugyanígy kezeljük például éhségérzetünket is: nem rontunk rögtön neki a büféasztalnak, hanem bonyolult magatartási szabályoktól korlátozva, sokszor jelentős késéssel vesszük magunkhoz a táplálékot. Magán az éhségérzeten nem tudunk se uralkodni, se változtatni, az étkezési etikettet azonban be tudjuk tartani, és – ha nem is könnyen – változtatni is tudunk rajta. Például a *szőlő* helyesírású szót környezetem és én mindig *szöllő*-nek mondjuk, s iskolás koromban így is tanultam leírni, akkor ez még megengedett forma volt. Később *scriptio non grata* lett, és én, mint törvénytisztelő kisember, egy-két év alatt átszoktam a *szőlő* írásra – de beszédemben továbbra is a *szöllő*-t használom.

A helyesírás klasszikus neve, az ortográfia is sokat elárul. Mint az ortopédia, ez is valaminek az idomítását, a természetes állapot bizonyos megfontolások alapján történő korrigálását jelenti. Az írás esetében az eltérítő okok (melyek alapján eltérhetünk az egyszerű hangjelölés, tehát az egy graféma – egy fonéma elvtől) a következők lehetnek:

1. hagyományörzés (pl. *súly*, nem *súj*);
2. idegenes írás (pl. *joghurt*, nem *jokhurt*);
3. logikai megfontolások (pl. *védhetjük*, nem *véthettyük*);
4. betűsor-megszorítások (pl. *rongy*, nem *ronygy*).

Hogy ezekből mikor, melyik és mennyire érvényesül, az kontingenciális, tehát esetleges, véletlenszerű, jórészt nyelven kívüli tényezők határozzák meg. Olyan világot is el lehet képzelni, ahol éppen *súj*, *jokhurt*, *véthettyük* és *ronygy* a helyesnek tekintett forma.

A helyesírás: etikett. Minden literátus kultúrában van helyesírás, és mindenütt két fő funkciója van. Az egyik az, hogy állandó legyen, tehát stabil. Ez biztosítja, hogy ugyanazt a dolgot mindig ugyanúgy fogják írni (és látni), ami megkönnyíti és meggyorsítja az írást-olvasást. Például, ha a *súlyal* szót nem mindig így, hanem olykor *sújjal*, megint máskor *súlyjal* vagy *sújlyal* alakban írának, az olvasó kénytelen lenne betűről-betűre sillabizálni, sőt félhangosan dűnyögni, ahelyett, hogy megszokott kliséket látna, melyek egyetlen pillantással befoghatók és felfoghatók. Hogy a fenti négy alakból miért éppen az első tekintődik „helyesnek” a mai magyar kultúrában, arra a stabilitás igénye nem magyarázat, hiszen állandó forma céljára bármelyik másik is megfelelt volna.

Az írás állandóságának nemcsak ilyen praktikus szerepe van. Azt is hivatott jelezni és megtestesíteni, hogy az illető kultúra folyamatos, régi és töretlen, nem esett át folytonos átszervezéseken, nem jött mindig egy újabb rezsim, mondván: ezentúl így és így kell műveltnek lenni, *szöllő* betiltva. Minél elavultabb, elhomályosultabb a hagyomány alapja, annál rituálisabb és öncélúbb a megtartása és követése. Ebben a legnagyobbak az angolok, ahol állítólag a *Manchester* betűsora „liverpúl”-nak kell ejteni (vagy fordítva?) – és miért változtatnának rajta, ha eddig jó volt? A magyar írásban kevés ilyesmi van, de van: legfőképpen az *ly*, melyet a világért föl nem adnék, de nem rosszak az *áll*-tartalmú szavak se (pl. *szálloda*), melyekben mindig csak egy „l”-et ejtünk, a *kisebb*, az *árboc*, meg persze néhány családnév.

A helyesírás másik fő funkciója az elhatárolás: a műveltek elhatárolása a műveletlenektől – pontosan úgy, ahogy az etikett egyik funkciója a jobb emberek (az „udvari[as]ak”) elhatárolása a közönségesektől. Hasonlíthatnám az öltözködési divathoz is: követése vagy nemkövetése fontos jelzője a hovatartozásnak, a társadalmi háttérnek, és így tovább. A helyesírás mindenütt a művelt közösségnek, a kultúra letéteményeseinek egymás közti játéka, melyben lehet fűrgén előljárni, és lehet reménytelenül lemaradni. Vannak az eleve lemaradók, akik a *folyó*-t *j*-vel írják. Vannak a félfuton lemaradók, akik a *ketchup*-öt *kecsöp*-nek írják, és a majdnem-nyerők, akik viszont a *lézersugarat* írják *lasersugárnak*. Az igazi finomság persze azokban lakozik, akik – a nyelvi újjgazdagokat nem követve – továbbra is *Ödipust*, *szuggesztíót*, *poszthumuset* írnak, vállalva annak a veszélyét, hogy bunkónak tartják őket. Pedig hát a legelegánsabb dinner table-nél is vannak ételek, melyeket kézzel kell megfogni, és jobb ember nem használ mondjuk villát a szőlőszemek fűtrőlre leszedéséhez.

Az elhatárolást a fent említett hagyományörző írásmód is szolgálja, hiszen a hagyományt – különösen a rituális, öncélú hagyományt, mint az *ly* – csak annak letéteményeseivel (pl. az iskolával) való tartós kapcsolat során lehet elsajátítani. A hagyományt nem lehet egyetlen jölrányzott intellektuális rohammal bevenni, bármilyen intelligens is valaki. (Ezért nagyobb a mobilitás a real tárgyakban, mint a humán tárgyakban, hiszen matematikából az a döntő, hogy milyen tehetséges az ember, s nem az, hogy milyen műveltségű közegben forgolódott addig.) Ha akarom, a stabilitás-funkció és az elhatárolás-funkció egy és ugyanaz a dolog: az elhatárolás, az exkluzivitás biztosítja, hogy a műveltek körébe csak sokéves „akkulturáció” révén lehessen bejutni, ez viszont nyilvánvalóan fékez mindenfajta

változást, azaz konzervatív, hiszen akik a hagyomány birtokába jutottak, már nem akarják (és nem is nagyon tudják) megváltoztatni. A magyar helyesírás ilyen szempontból a középmezőnyben helyezkedik el: nem annyira hagyomány-terhelt, mint az angol vagy a dán vagy a francia (ahol a leírandók gyakran egészen függetlenek a kimondottaktól), de nem is annyira hagyománymentes, mint az olasz vagy a török vagy az albán (ahol a leírandók mondhatni mechanikusan következnek a kimondottaktól).

Vedd észre, kedves olvasó, hogy mindenütt hagyományról és nem előírásokról beszélek. Amilyen boldogan hajtom nyakam a hagyomány igájába, és osztozom másokkal a hagyományörzés örömén, annyira berzenkedem a mindenféle újítások naprakész, szolgálai követéséről. Mélyen sértenek az olyan kijelentések, hogy „a *madzag* szót 1984. április 24. óta *ma-dzag* formában kell elválasztani” (ekkor hagyta jóvá az Akadémia elnöksége a mostani helyesírási szabályzatot). Bevallom, fel kellett ütnöm a szabályzatot, hogy pontosan tudjam idézni – én ugyanis továbbra is *mad-zag*-ot írok. Rángassák a nagymamájukat.

Az eddigiekben mindenféléről volt szó, csak éppen nyelvészetről nem. Miért is lett volna? Az állandóság, a hagyományörzés, a szociokulturális különbségek megjelenítése nem nyelvészeti, hanem társadalmi ügy. Hogy jó-e, rossz-e, nem tudom. Az emberek mindig különböztek egymástól (hogy csak a közismert férfi–nő különbségre utaljak), e különbségek kifejezésére számos szemiotikai rendszer szolgál, köztük a helyesírás. Csakhogy racionalizáló állapotok vagyunk: szeretnénk azt hinni, hogy a magyar (német, orosz stb.) helyesírás mai formája nyelvészetileg indokolható vagy védhető, ami pedig csak nagyon kis részben igaz – körülbelül annyira, mint amennyire biológiai szempontból védhető, hogy a férfiak nadrágot, a nők szoknyát hordjanak. Ezért nem nyelvészeti munka a jelen dolgozat, hanem esszé a magyar helyesírásról, műveltségünk e jellegzetes tükréről és termékéről.

Tisztáznunk kell néhány kérdést az írás és a nyelv viszonyáról általában, mivel e viszony sok tévedésre ad okot. Először is, meg kell különböztetni a nyelvi normát a helyesírási normától. A nyelvi norma annyit jelent, hogy esetenként más szót, nyelvtani szerkezetet, hangalakot – tehát ténylegesen más nyelvi formát – használunk, mint amit rendszeresen tennénk. Például az idős néni, erőt véve természetes beszéd szokásain, nem azt mondja a kórházban: „*Hoznák én az uramnak...*” hanem azt: „*Hoznék én a férjemnek...*” A normakövetés bonyolult társadalomlélektani jelenség, melyet itt nem feladatunk részletezni. Mármost az írás (legalábbis a literátus kultúrákban) mindig normalizáltabb, mint a beszéd. Lehet is, hiszen az írás önmagában sem természetes emberi működés, hanem „mesterség”, a műveltség körébe tartozó tudás. Én például a 'kendővel szennyet eltávolít' igét normális nyelvi működéseimkor „tűrül” formában mondom, de írni *töröl* formában írom – úgy fest tehát, mintha a „tűrül” szó helyesírási formája *töröl* volna. Dehát helyesírási hiba lenne-e, ha *tűrül* betűsort írnék le? Nyilván nem, mert ez egy létező magyar szónak

(hiszen használom) az írásrendszer hibátlan alkalmazásával való megjelenítése. Az alakváltozatok írásban való tükrözése – állítom – nem helyesírási kérdés, csak annyi igaz, hogy az írásban érvényesül a legszigorúbban a norma, a nemkívánatos alakok proskribálása. Így kerülhetnek általános normativitási („nyelvhelyességi”) kérdések a helyesírási szabályzatba.

Ha viszont a *sűjyal* helyett *sűjjal*-t írnék, az valódi helyesírási normaszegés volna, mert a két alak csakis írásban különbözik, a tényleges (tehát kimondott) alak mindenképpen „sűjjal”. Ugyanígy helyesírási normaszegés – azaz hiba –, ha *Attila* helyett *Atilla* formát írok (mert nem követem a normatív rendhagyóságot), nem helyesírási hiba viszont, ha *injekció* helyett *inekció* alakot írok, mert ez egy másfajta (lexikális, tehát a szó felépítését illető) normaszegés pusztán grafikus megjelenítése, ugyanúgy, mint a *tűrül*.

Azért is el kell különítenünk a helyesírási normát a nyelvi normától, mert könnyen abba a tévedésbe eshetünk, hogy feltételezzük: a helyesírási norma egyben nyelvi norma is, vagyis a nyelvhasználatnak az írott alakot kellene követnie. Ennek a közkeletű tévedésnek „az írás csapdája” nevet adhatjuk. Például úgy tűnhet, hogy a *fojlt* és a *fojt* szavakat igazából különbözőképp kellene ejteni, csakhát rohanó életünk kapkodó hétköznapjaiban erre nem fordítunk kellő figyelmet. Vagy úgy vélhetnénk, hogy az *óvoda* szó elején hosszú „ó”-t kell mondani, mivel az írásban az áll. A dolog azonban nem ilyen egyszerű: az írott forma vagy egybevág a beszélttel, vagy nem. Ha nem, annak nem kell, hogy magyarázata legyen, azaz rendhagyósággal is lehet dolgunk: az *Attila* ejtése „atilla”, az *egyet* ejtése „eggyet”, a *fojlt* ejtése „fojt”, az *óvoda* ejtése „ovoda”. Passz. Ilyenkor csakis az a mérvadó, mit ejt a művelt köznyelv: az írás ezt – több-kevesebb késéssel – követi (a késés oka az állandóság igénye). Egyébként az *óvoda* esetében ennél „szébb” indoka is van az eltérésnek, mégpedig a nyelvtani analógia (*úszik-uszoda, ír-iroda, óv-,ovoda*). Az írás itt – ki tudja, miért – nem regisztrál egy szabályos (mert analogikus) törővidülést. Hát Istenkém – de ettől a nyelv még megy a maga útján.

Az írás csapdájába meglehetősen önhittséggel sétál bele a művelt magyar közönség: úgy tesz, mintha az írott alak nem egy régebbi nyelvallapot jól-rosszul, megalkuvásokkal rögzített képe lenne, hanem maga a magyar nyelv, melynek írásában így csak kis számban kell kivételeket, rendhagyóságokat számontartani. (A valóságban szép számmal vannak szabályszerű kivételek is, pl. *vállal* 'megbízást elfogad' ejtsd „vállal”, de *vállal* 'testrésszel' ejtsd „vállal”). A magyar írást szívesen látjuk szabályosnak, logikusnak, fonetikusnak. Magyarul ugyebár mindent úgy írunk, ahogy mondunk – csak legföljebb nem mindent mondunk úgy, ahogy írva van... A hübrisz, mint Bécsből keletre oly gyakran, önmarcangoló kudarc-érzéssel párosul: lám, nem tudunk helyesen beszélni, anyanyelvünket sem tudjuk rendszeresen, világ szemetei vagyunk, pfúj, pfúj.

A magyar írásrendszer kedvesen idioszinkratikus, és nem nélkülöz egyfajta logikát.

A magyar írásrendszer alacsony belső szervezettségű kód.

Ezzel csak látszólag van ellentétben az a megállapítás, hogy a magyar helyesírás túlszabályozott. A túlszabályo-

zottság ugyanis főleg a helyesírásalkotó megfontolások harmadikjában: a logikaiban nyilvánul meg. Mivel ennek fő letéteményese a Magyar Tudományos Akadémia normatív kiadványa, *A Magyar Helyesírás Szabályai* (rövidítve AkH.), a továbbiakban emunkát vesszük kissé szemügyre (11. kiadás, Akadémiai Kiadó, Bp., 1984). A szabályzat kb. 120 oldalából 42 foglalkozik az alapokkal, az adaptációs szabályokkal, a hagyományörzéssel és az idegenes írással, a többi 78 oldal (vagyis 65 %) tisztán logikai megfontolásokkal (külön- és egybeírás, kis- és nagybetűk, elválasztás, írásjelek) – legalábbis ami a fejezetcímeket illeti, ugyanis a többi fejezeteket is át- meg átírják a „logikai” fejezetek. Ebben persze van valami önteljesítő, hiszen ha egyszerű szabályzatról van szó, akkor összefüggő, indoklással alátámasztott szabályrendszert kellene csinálni. A szerzők azonban – hogy kicsodák, azt nem köti az orrunkra a Tanítóhivatal – túllőnek a célon: annyira szabályozni igyekeznek mindent, hogy ezzel támadhatóvá váljanak. Aki úgy tesz, mintha a legapróbb kérdésre is tudná a választ, az kiteszi magát az aprólékos, sőt gunyoros bírálatnak.

Itt van például a graféma-kérdés. Egy graféma állhat egy vagy több betűből, ennek különösebb jelentősége nincs, ahogyan a „479” is egy szám, meg a „4” is egy szám. Sajátos, hogy az AkH. a grafémát nevezi betűnek, ami több szempontból ellentmond a mindennapi gyakorlatnak és zavarok forrása. (Talán kerülni akarták az idegen szót? No de egy tudományos műben?) Álláspontjuk szerint a *csökönnyös* szó 7 betű – ám a gépírásban, a szövegszerkesztésben, a keresztretvényekben ugyanez 9 betűnek tekintődik. Az AkH. a betűt „írásjegynek” nevezi: a *cs* például „többjegyű betű”. Tudományos műnek joga van a köznapinak gyakorlattól eltérő – akár annak homlokegyenest ellentmondó – terminológiát használni (lásd *eper-szeder-számóca* a növénytanban), de az AkH. nem tudományos mű. Feltehetően nem is annak íródott: definíciói lazák, nyelvezete önellentmondó. A 8. §-ban azt írja, hogy „a többjegyű betűknek csak az első jegyét írjuk nagybetűvel: *Cs, Dzs...* azaz eszerint az első jegy a nagybetű, míg a 3. §-ban a *Dzs* alakulatot szőröstül-bőröstül nagybetűnek nevezi. A *ch*-ről végképp nem tudja eldönteni, hogy egy „betű”-e vagy kettő. (Csúnya labanc fattyú ez a *ch*, azért nem szeretjük, tudom én.) A magyar „betűk” listájában fel sincs sorolva (hm, de akkor hány betű a *technika*?), ám a 228. §-ban az áll: „a *ch* kétjegyű ugyan, de egyetlen hangot jelöl... s így egy betűnek számít az elválasztáskor”. No mindegy: fattyú, nem fattyú, fő, hogy egészséges legyen.

A magyar helyesírás kialakulásakor eleink aufklárista buzgalommal igyekeztek fonetikus írást teremteni: demokratikus, mert múlt nélkül, egyetlen rohammal bevehető. Azóta a magyar írásbeliség hagyománya – minden bosszantó brosúrázás ellenére – viszonylag töretlen, s így mára az írás igencsak eltávolodott az ejtéstől. Az AkH. előszavában ki is mondja: „...a kiejtés tükrözteséről... a hagyományörzés felé tolódtott el a hangsúly” (3-4. old.). Ez a dolgok rendje. Érdekes, hogy mennyien érzik úgy: a helyesírás alakok „valahol” mégiscsak a kiejtést tükrözik, s ezért morognak, ha ezt vagy azt nem úgy kell írni, ahogy mondjuk. Társaságban nagy nevetések közepette mondják ki fonetikus a hagyományörző írott alakokat:

„tízés, húúszas, tetűű, állllat” és így tovább – vajon miért? És az *ly*-os szavakon miért nem nevetnek? Az AkH. nem egészen ártatlan ebben, ugyanis az ide vonatkozó paragrafusokban kissé elködösíti, hogy merő ortográfiai konvencióról van szó. Igaz, kijelenti: „bár sok szóban ingadozik a kiejtés, helyesírásunkban már általában kialakult, hogy mely esetekben írunk *i, u, ü*-t, illetőleg *í, ú, ü*-t” (20. §). De már a 27. §-ban a *húúszas, tíízés*-féleket mint „hosszú *i, ú, ü* hangot tartalmazó szavakat” emlegeti. Ortográfus, maradj az ortográfiánál.

Nem marad, ezért dagadt ekkorára például a különírással és az egybeírással foglalkozó fejezet. Az alapelvvel egyet lehet érteni: az összetett szavakat írjuk egybe, az egyéb kapcsolatokat írjuk külön. Csakhogy az AkH. nem tudja pontosan definiálni, mi az összetett szó. A *kéményseprő, napsugár-féléknél* az első tag ragtalansága valóban jó ismérv. De már a *tűzről pattant* összetett szó volta mellett csak azt tudja felhozni, hogy itt jelentésváltozás történt: a menyecske tűzről pattant (95. §). Ez azonban csak triviálisan igaz, mert itt a szemantika és a metaforák természetének ingoványos talajára jutunk (mennyiben „igaz” a metafora jelentése...?). Eszerint az *elefánt nagyságú szűnyog* első két szava is egybeírandó volna, hiszen a szűnyog nyilván nem ténylegesen elefánt nagyságú. Ha erre azt mondjuk, hogy márpedig a beszélő szemében az (hiszen ezért mondja!), akkor sajnos el kell fogadnunk, hogy a beszélő szemében a menyecske igenis a tűzről pattant, ő ugyanis egy szikra. Így viszont nem történt jelentésváltozás, és kezdhetjük előlről a szofisztikát.

Az még ennél is erőltetettebb, hogy a *söröspohár*-ban a tagok együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege, viszont a *fiatalkorú* jelentésváltozás nélküli minőségjelzős kapcsolat (107. §). Instállok, éppen ellenkezőleg: a *söröspohár* jelentése egyszerűen az alkotóelemek összege, míg a *fiatalkorú* nem általában fiatal korú, hanem pontosan 18. évét be nem töltött személyt jelent – ugyanúgy, ahogy a *tízórai*-t nemcsak 10 órákor fogyaszthatjuk el.

Sorolhatnám a hasonló példákat, melyek a definíciók értékét megkérdőjelezzik vagy egészen semmissé teszik, de most nem ez a célom. Egyébként maga a AkH. is elmondja: „Helyesírásunk területén... meglehetősen nagy számban vannak ingadozások, többféleképpen is megítélhető esetek. Ennek legfőbb oka az, hogy a szókapcsolatok és az összetételek között nincs éles határ” (95. §). Így igaz, de akkor miért kell ebbe az utcába belemenni? Valahogy úgy járnak a szerzők, mint a katolikus egyház a fogamzásgátlással: minél jobban belemérik a szabályozásba, annál kínosabb és méltatlanabb lesz a vergődése („És tessék mondani, úgy szabad, hogy...?”).

Félreértés ne essék: nem azt kifogásolom, hogy az AkH. – „a kialakult szokást megtartva” – egybeírni rendel számos olyasmit, ami definíciói értelmében nem volna egybeírandó (*dércsípte, mérőműszer, jótett* stb.). Éljen a hagyományörzés. Azt mondom, hogy sokkal általánosabban, néhány fő irányelv vagy jótanács szintjén kellett volna elveit megfogalmazni, sok-sok példával illusztrálva (így is a példák érnek a legtöbbit), és aztán rábíznai az emberekre, hogy mit csinálnak. Ettől azonban a szerzők, úgy látszik,

viszolyognak: „Ilyenkor ki-ki hajlamos a nyelvérzékére, illetőleg a saját írásgyakorlatára hagyatkozni, ami viszont nem alap, sokszor egyénekenként eltérő megoldást sugall” (uo.). Na és? Ha a szememben a *rántothús* eltéphetetlen egységgé olvadt, miért ne élhetnék a lehetőséggel, hogy ezt grafikusán is kifejezzem? Másrészt, ha egybe is írom a *vasrács*, *alumíniumedény* alakokat, szükségét érezhetem, hogy a *jáde kősonytyú* alakulatot külön írjam. Igazán sajnálom, hogy az Akadémia ilyen kevésre tartja a nyelvérzékemet – én egész jól elvagyok vele.

Sokkal komolyabban kellene hivatkozniuk a szerzőknek a hangsúlyra: úgyszólván az a kép rajzolódik ki szabályaikból, hogy a hangsúlytalan utótagot egybeírjuk az előtaggal, a hangsúlyosat nem. Ezt a kifogástalan, intuitív is hiteles elvet azonban didaktikusabban, alaposabban kifejthették volna, az ingatag és csak jóindulatú ironiával elfogadható szemantikai-logikai „definíciók” helyett. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a *szilárd jellem*, *rádiót javít*, *külföldre utaztakor*, *rongy fráter* alakulatokban az utótag hangsúlyképes (ezt kellene a különírás okául hozni), viszont a *léprecsal(!)*, *dércsipe*, *ajándékkönyv(!)*, *tízpercnyi*, *aranygyűrű* alakulatokban nem, ezért itt az egybeírást kellene ajánlani (vagy legalább megengedni), kikötvén: egybeírást csak hangsúlytalan utótagnál szabad használni. De ha valaki a *platina tégely*, *harminc singnyi*, *jáde kősonytyú* kifejezéseket hangsúlyos utótaggal mondja, hát miért ne írná úgy? Hiszen „a különírás és az egybeírás fontos kifejezőeszköze helyesírásunknak” (AkH. 95. §).

A felesleges és aprólékos szabályozás csúcsa a földrajzi nevek írásáról szóló rész, beleértve az -i végződéses származékok írását is, mely nem kevesebb, mint 8 oldalt tesz ki.

Lenyűgöző teljesítmény: két igénytelen elemecske, a nagybetűs írás és a kötőjel variálásával az esetek végtelen gazdagságát tudja előállítani, mint egy Schönberg-zongoradarral. Itt nem az a kifogásom, mint az előbb, hogy ne volna a rendszer feszesen logikus és következetes, én készséggel elismerem, hogy premisszáiból kérlelhetetlenül következik egyrészt a *Keleti-Sierra Madre-i*, másrészt a *csőrönc-herpe-nyői* – de könyörgöm, minek?! Mondjunk ki egy-két alapelvet – például: a rövid, egyszerű nevekhez közvetlenül ragasszuk az -i-t, s akkor kisbetűvel kezdjük, egyébként meg ragasszuk a végződést kötőjellel, és hagyjuk magát a nevet változatlanul. Adjon a szabályzat sok példát, és aztán bízva az emberekre, nyomdászati műhelyekre, könyvkiadó-dinasztiákra: ki hogy tartja tetszetősebbnek, szellősebbnek, érthetőbbnek.

Az AkH.-nak légköre van. Mindjárt feltűnik a sok többszám első személyű birtokosjel: „helyesírásunk, nyelvünk, családneveink, összetett mondataink” – a szabályzat szövege ily módon a szabályozott tárgyat sajátos pszichikai közelségben tartja. Mintha a KRESZ azt írta: „járdaszigeteink mellett fokozott figyelemmel vezessünk”, vagy a büntető törvénykönyv így fogalmazna: „fegyházainkban letöltendő büntetés”. A tárgyilagos leírásához bizony nem ártana némi távolságtartás: nem családi belügy ez, legalábbis nem mindnyájan érezzük úgy. (Pláne a „pártunk és kormányunk” évtizedei után...) A kötet hangja általában is apologetikus: minden úgy van a legjobban, ahogyan a szabályzat éppen elrendeli – hiszen különben nem is rendelné el! A *játszunk* és *játsszunk* írásban való megkülönböztetése „fontos követelmény”, jóllehet kiejtésük azonos (81. §), de az *én egyek* és *ők egyek* (a *bajban*) között – jóllehet kiejtésük más – „írásunk a szókép állandóságára, valamint egyszerűségére törekedve” nem tesz különbséget (70. §).

Ö V A L A T T

Uniformis

WIKTOR WOROSZYSKI

Ruszo azok közé a leleplező-írók közé tartozott, akik olyan nagy népszerűsége tettek szert II. Sándor cár, a felszabadító uralkodásának első időszakában. Később sokan elhallgattak közülük, rossz útra tértek, idő előtt távoztak az élők sorából. Ruszov azonban minden nehézség ellenére sem tette le a tollat, és tehetsége révén egyre nagyobb műveket hozott létre. Mikor a felvilágosult cár elesett egy merénylő kezétől és Oroszországban őrvongó reakció tört ki, szerzőknek, bár alig múlt 40 éves, már komoly irodalmi rangja volt, nemcsak mint nemes eszmék hívének, hanem mint formaművészek, kiváló stilisztának és mély lélekábrázolóknak is. Az olvasók és a tekintélyes irodalmi körök egyaránt nagyra becsülték, ám ennek ellenére vagy talán épp ezért, a kormánypárti sajtó hevesen támadta. Főképp egy bizonyos Friedrich, egy korrupt tárcáiról, egy jelentéktelen gúnyversfaragó piszkálta

sokat; Ruszov minden új könyvére terjedelmes feljelentéssel reagált, amit a „helyesen gondolkodó” lapok valamelyikében tett közzé. Ruszov népszerűsége egyébként e támadások miatt nem csökkent, Friedrichnek viszont egyetlen tisztességes ember sem nyújtott kezet.

Friedrich kedvenc vádjai közé tartozott az, hogy Ruszov nihilista, istenkáromló, továbbá hogy kártékony külhoni tanok hatása alá került. Történt pedig, hogy új folyóirat indult, amelyet a Szent Szinódus pénzelt. Olyan semmitmondó volt, hogy az orosz újságírás történetébe a vén, rosszmájú Sztalikov-Scsedrin által kitalált néven került be: Moslék. Friedrichet nevezték ki a Moslék főszerkesztőjének, Ruszovnak pedig felkínálták az irodalmi rovat vezetését. Az ajánlat megdöbben-tette. Természetesen nem azt mondta a vele tárgyaló magas méltóságnak, hogy elveit utasítja vissza, hanem azzal érvelt, hogy képtelen együttműködni saját ellenségével. Azt hitte, jó kifogást talált, de a tisztségviselő nem adta fel: Ruszov hazafias érzelmeire hivatkozott, melyeknek alá kell rendelmie kicsinyes indulatait.

Azt is értésére adta, hogy ha közreműködik a Moslék-ban, alakíthatja annak arculatát, a lap más irányt vehet, mint amerre a forrófejű Friedrich vinné – azaz a közjóra terelte a

Ismétlem: semmi bajom a rituális tradíció-örzessel, de arra semmi szükség, hogy ezt konzisztens tudományos rendszernek adjuk el.

Le lehetne mondani a szabályzatba tűzdelte bombasztikus definíciókról is: „Az egymással érintkező nyelvek mindig adnak át egymásnak, és vesznek át egymástól közsavakat is, tulajdonneveket is” (202. §). „Az ábécé a betűk meghatározott felsorolási rendje” (10. §). Ezek legalább igazak, bár úgy nem illenek ide, mint egy autószerelési kézikönyvbe annak definiálása, hogy mi az erő. (Azt persze nem kísérik meg definiálni, hogy mi az, hogy „szabály”...) De az már nagy butaság, hogy irodalmi művek, cikkek, képzőművészeti alkotások, zeneművek stb. esetében „a szerző ... szándékosan kerül a ismétlődést, egyediségre és egyszerűsége törekszik” (196. §). Mi lesz a sok *Ars poetica* című verssel, a *Csendélet*-ekkel, a sok valahányadik szimfóniával?

Az alakváltozatok kezelésében kétarcúság mutatkozik. A szabályzat látható büszkeséggel jelenti ki, hogy 1954 és 1984 között „a magyar helyesírásnak addig sosem tapasztalt egyöntetűsége jött létre” (3. old.). Ez talán még önmagában üdvözlendő lenne (miért is?), csak hogy az AkH. a helyesírás illetékességét a nyelvi alakváltozatokra is ki akarja terjeszteni. A *töröl* és *tűröl* alakok szerepelnek a kötet szótár-részében, a *tűröl* nem: vagyis azt állítja, hogy a *tűröl* kivülesik a magyar helyesírásról. Ám legyen, talán a *tűröl* menthetetlenül szubsztandard. A szabályzat a 25. §-ban azt írja: „Vannak olyan szavaink, amelyek a köznyelvben kétféle alakban használatosak. Ilyenkor az írásban is mindkét alakváltozat használatos a jogos és helyes”. Puff neki. Akkor miért nem engedi meg a *tízés-tízés*, *állat-álat*, *árboc-árbóc*, *félre-fére*, *körít-körüt* alakváltozatokat? Hiszen ezek igazán használatosak a köznyelvben (sőt,

többnyire inkább a második változat használatos). Vagy ezek talán „helytelenek”? De honnan tudja az AkH., hogy a *csoda-csuda*, *főveny-fővény*, *foltoz-foldoz* párokból mindkettő helyes? Vagy talán itt is egyszerű hagyományörzésről van szó? Köznyelv ide, köznyelv oda, a *csuda* írás meg van engedve, az *álat* nincs, passz. Ez lenne az egyenes beszéd.

Egyáltalán, az egységesítő törekvés mai szemmel bizony erősen *passé*. Az AkH. viszi a múlt századi nagy grümdoló nemzedék zászlaját, akik a vármegyei széttagoltság, a sárbaragadt provincializmus idején az egységesítésben látták a haladás útját: egységes sajtónyelv, iskolai nyelv, honvédségi nyelv, tudományos nyelv satöbbi. Mára ez megteremtődött – a mai határokon belül és kívül a magyar nyelv példásan egységes. A világ pedig nagyot fordult: gyanakvással és félelemmel tekint az uniformizációra, dédelgetve óvja a különbségeket, és felszínre kerülésüket nemhogy gátolná, de mesterségesen elő is mozdítja. (Már ahol, de én szeretnék oda tartozni.)

A mai magyar helyesírási gyakorlat, legalábbis ami a nyomtatott szövegeket illeti, meglepően hasonlít az AkH. által előírtakra – jobban, mint amennyire járművezetési gyakorlatunk hasonlít a KRESZ-re, vagy amennyire devizakezelési gyakorlatunk hasonlít a Nemzeti Bank devizasabályaira. Hohó, mondhatja valaki, a járműveket magánemberek vezetik, a valutát is magánemberek dugdossák, a nyomtatott szöveget viszont nem magánemberek állítják elő, hanem – na és? Attól, hogy a kiadó, a nyomda nem személy, hanem szervezet, még teret engedhetne az egyéni írásmódnak, a változatosságnak. Nem így van, s ennek nyilvánvalóan az

szót, amit Ruszov mindig is komolyan vett. Végül olyannyira a sarokba szorult, hogy nem utasíthatta vissza a felkérést, de megfogadta, hogy ha bármi nehézsége támad, ha nem közelíthet valamit, ami fontosnak tart, azonnal bevágja maga mögött a Moszlék szerkesztőségének ajtaját.

A Moszlék első számai meglehetősen furcsa képet mutattak: Friedrich és a hasonszórú szerzők vádaskodásai társaságában, ugyanazon az oldalon jelentek meg Ruszov becsületes, józan cikkei, amelyek elfogulatlanul értékelték a különféle irodalmi jelenségeket, és – bár burkolt formában – haladó eszméket propagáltak, a felvilágosodás és a tolerancia szükségességét hirdették. Friedrich nem akadályozta meg a közlésüket, sőt némelyiket melegen dicsérte Ruszovval folytatott beszélgetéseiben. Ugyanabban a szerkesztőségben dolgoztak, így Ruszov – érthető módon – nem tagadhatta meg régi ellenfelétől a kézfogást. Egy idő után arra a következtetésre jutott, hogy Friedrich nem olyan megátalkodott, mint amilyennek tartják, egyszerűen csak ingatag és befolyásolható, egyaránt hajlik a rosszra – amint azt eddig is tette – és a jóra. Egy napon, Ruszov kezdeményezésére, összehozták – aztán már gyakrabban találkoztak a szerkesztőségben kívül is, többek között a kártyasztalnál.

Igy történt, hogy Szaltikov-Scsedrin folyóiratában (akkor

még nem tiltották be), egy névtelen kritika élesen támadta a Moszlék-ot. Ruszov ezt igazságtalannak találta: miért csak a botlásokat veszik észre, miért siklanak el a lap erényei fölött, miért hagyják figyelmen kívül mindazt a jót, amellyel ő igyekszik ellensúlyozni a hibákat. Talán kissé ingerültebben válaszolt a névtelen szerzőnek, mint eredetileg akarta. Vita kerekedett, melynek során egy liberális publicista (immár teljes névvel aláírva – Mihajlovskij) személyében is megsértette Ruszovot. Friedrich vette védelmébe a Moszlék hasábjain. Mindkét tábor felbolydult. Ruszovot megviselte, hogy a vita, melynek során senki nem válogatott az eszközökben, szembefordította tegnapi barátaival, de már nem tudta türtöztetni magát: válaszolt, és maga is támadott. Akkoriban történt, hogy egy Szaltikov-Scsedrin táborából származó író új regényt adott ki. Ruszov keserű szájjal olvasta: hemzsegett a Nyugatról importált álgazságoktól, a nihilista frázisoktól. Recenziójában, mint mindig, most is kertelés nélkül megírta, amit gondolt. Amikor régi ismerősei nem fogadták többé a köszönését, keserűen mondta Friedrichnek: „Látod, ennyit ér az ő híres liberalizmusuk.”

FORDÍTOTTA MÉSAROS EDIT

elmúlt évtizedek gleichschaltolása az oka: ahogy nem lehetett nem szakszervezeti tagnak lenni, úgy nem lehetett a *Kerepesi temető-t Kerepesi Temető-nek* írni, mivel az AkH. készítői úgy vélték, hogy a pályaudvarok, mozik, üzletek, temetők stb. megnevezésében az intézménynévi jelleg kevésbé érvényesül, s ezek csak „intézménynévszerű megjelölések” (190. §). Érdekes gondolat, de mi van, ha engem nem győz meg, s továbbra is úgy érzem, hogy a Kerepesi Temető nevében eléggé érvényesül az intézménynévi jelleg ahhoz, hogy a második tagját is naggyal írjam? És főleg: mi van, ha nem gondolok semmit, csak így akarom írni? Privát okokból. Megszokásból. Radikalizmusból. Konzervatívizmusból. Primitív halottkultuszról. Vajon olyan ez, mintha az autómát a bal oldalon akarnám vezetni...?

Az élet számos területén elfogadom a jogi szabályozás (és az ezzel járó szankcionálás) szükségességét. A helyesírás nem tartozik ezek közé: mint rámutattam, a helyesírás etikett, megszegését a társadalomnak vagy a szűkebb közönségnek önszabályozó módon kell szankcionálnia. Ha én rózsaszín frakkban megyek temetésre, számolnom kell a következményekkel: botránnyal, kiközösítéssel, köznevetiséggel. De nem szabad a temető kapujába embert állítani, aki egyszerűen a kapusfülkébe tuszkol, lerángatja rózsaszín frakkomat, és feketét kényszerít rám. (Tudom, a hasonlat sántít, hiszen a temetőben legalábbis lehetne mások kegyeletének megsértésével érvelni – de Isten ments, hogy ötleteket adjak a temetkezési szerveknek.) Egyszer (nem is olyan régen) egy rangos irodalmi folyóirat közölte egy versemet, s a korrektúra átnézésekor látom, hogy amit én egybeírtam, azt rendre kijavították különírt formára. Látniuk kellett, hogy nem elírás volt részemről, mert többször is szerepelt. Visszajavítottam. A szerkesztő – kiváló költő, művelt, érzékeny ember – csóválta a fejét: ezeket a legújabb szabályzat szerint már külön kell írni. Én egybe szeretném, mondtam. Kétkedően nézett rám: *contra orthographiam?* – kérdezte. Igen, feleltem, beleremegve, hogy micsoda *civil disobedience*, amit csinálók.

Az AkH. hatásköre, jogi státusa tisztázatlan előttem. Szerzői – milyen jellemző, hogy anonim az egész kiadvány! – nyilván úgy tudják, hogy az élet minden területére kiterjed a hatáskörük, hiszen pl. kijelentik: „Magánlevelekben a kiemelt megszólítások után vesszőt is lehet tenni” (253. §). Még szép. Mintha a közszeméremről szóló törvény leszögezné, hogy otthon meztelenül is lehet járni. Mi történik a szerzővel, kiadóval vagy nyomdással, aki – felbujtásomra – *mad-zag* elválasztást publikál? Letartóztatják? Pénzbüntetésre ítélik? Kirúgják? De kicsoda, és milyen jogi alapon? A Btk. mely paragrafus tiltja ezt, és az Alkotmány mely cikkelyébe ütközik? Vagy ipari szabvány vonatkozik rá, mint a tőrora és a varrógépre? Ha így van, akkor rosszul van: a szöveg nem iparcikk. A könyv, az újság lehet, hogy az, de a benne levő szöveg nem – a helyesírás pedig a szöveg része, nem a gyártmány! Hisz akkor ipari szabvány vonatkozhatna a versekre is, s a korrektor szépen helyretenné a sántító jambust a Magyar Szabvány megfelelő lapja alapján.

Nem rónám fel mindezt az Akadémiának, ha csak arról lenne szó, hogy egy túlszabályozó korban az ő jámbor tudományos ajánlásait merev előírásá torzították. Csak

hogy az AkH. készítőinek mintha nem lett volna ellenére ez a helyzet. A mű határozottan – hogy is mondjam – rendpárti: közli például, hogy a leveleket a posta címzés-mintái szerint kell (!) megcímezni (298. §). Hát ide süllyed a Magyar Tudományos Akadémia, hogy a Posta tisztán praktikus, az éppen működő japán gépcsodához idomított címzés-mintáját beemeli a magyar helyesírás szabályai közé?

Mert bizony az egész nagyon emlékeztet az elmúlt évtizedekre, amikor mindenfajta „szabályozás” inkább jelentette az állampolgárok fölösleges gyöttrését, mint ténykedésük kereteinek bölcs és indokolt megeremtését. A lekváros üvegen egyszer csak a „tisza súly 450 gramm” helyett „tisza tömeg 450 gramm” jelent meg – nyilván a fizikusok feljelentették a konzervgyárat, hogy a gramm nem a súly mértékegysége, hanem a tömegé. (A műveletlen angolok, Newton és Rutherford méltatlan honfitársai, továbbra is azt írják a lekvárra: „net weight”, azaz tiszta súly – kacag is rajtuk a világ!) A hirdetőben belevitottak az emberek házassági hirdetéseibe: nem lehetett azt írni, hogy „Bachot kedvelő, molett nő”, mert volt egy olyan rendelet, hogy híres emberek neve nem szerepelhet hirdetésben. Legyen csak „zenét kedvelő molett nő” – mit játssza meg magát, ügyis a „molett” a lényeges. Egy angol nyelvkönyvben, ahol a kételemű kifejezések hangsúlyát gyakoroltuk, az *East Germany-t East Africa-ra* kellett változtatnom. (Jelen-tem, a most kijövő második kiadásban visszaállítottam, *contra historiam*.) És az utónevek! Kiadvány szabályozza mindmáig, hogy az ember milyen nevű lehet, s azt hogy kell írnia – igaz, puha volt a diktatúra, mert csak a Zsaklint sújtotta, a Richárd maradhatott. De így járt Numeiri szudáni diktátor is, akinek a nevét egyszer csak – hipp-hopp – Nimerinek kellett írni. Jeszty vaprosz, tavarisi?

Minden tisztelem a korrektoroké és szerkesztőké. De nekik csak az a dolguk, hogy a szerző hibáit kijavítsák, illetve a hibagyanús helyekre figyelmeztessék. Ha ő nem óhajtja kijavítani, akkor nincs joguk beleszólni. Az egyéni írásszokást, a régieskedést, a sznob idegenmajmolást, a parlagi rosszulinformált-ságot, egyszóval a vállalt normaszegést elkövetni a szerző szent joga. Ha utálják, ne közöljenek tőle többet – de a szöveg helyesírása olyan, mint a szerző arcbőre: ő viseli.

Az akadémiai helyesírási szabályzat jogos hatáskörét messze túlhaladó súlyra tett szert – akár akarták ezt a készítői, akár nem. Sokszor és sok helyütt mondják az embernek: ezt így nem szabad írni, mert nem engedi meg a Szabályzat. Ebből elég volt. A szabályzat szabályozzon, ne tiltson. Ne játssza se a törvénykönyvek, se az ipari szabványok szerepét. (Természetesen a nyomdaipar szabványaiba nem kívánok beleszólni, én most a szövegről, annak a szedés és nyomás technikájától független síkjáról, a „humán” elemről beszélek.) Ismerjük be és tegyük tudatossá, hogy a magyar helyesírás már elsősorban hagyományörző, és a mai művelt köznyelvi kiejtést vagy tükrözi, vagy nem. Így elkerülhetjük „az írás csapdáját”: a franciák se képzelik, hogy a *chanter* szó végén „r”-et kellene ejteniük. A hosszú *i, ú, ü*, „következetes” végighajtása alighanem

hiba volt, legszívesebben megszabadulnék tőle: ötven vagy száz év múlva a pokol kínjait fogja okozni az iskolásoknak. (Most még csak a purgatóriumhoz hasonlítanám.)

A szabályzatnak el kell döntenie magáról, hogy micsoda. Tanítói, izlésnevelői funkcióit – mert most ilyenekre is aspirál – át kellene engednie a tanácsadó szótáraknak, kézi-

könyveknek, iskoláskönyveknek. Felnőtt, felelősségteljes használót feltételezve mondja el: mi tartozik feltétlenül a mai normába, mi feltételesen, minek milyen stílusértéke van, mire lehet használni, mi milyen következményekkel jár. Ne csak a költőnek engedélyezze a rózsaszín frakkot, mindenkinek vannak színes álmai és saját, ragyás arcbőre.

ESÉLY

TÁRSADALOM - ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

A negyedik szám tartalmából

David Donnison: Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben

Ferge Zsuzsa: Vitázó megjegyzések Kornai János Rőpiratáról

Kiss Károly: Jólét állam nélkül?

Gyekiczky Tamás: Az Aktiv Munkaerőpiaci Politika társadalmi
– szociológiai problémái

Talyigás Katalin – Hegyesi Gábor: Alapkő letétel (Az induló szociális
munkás képzésről)

Szerkesztőség: 1085 Budapest, Kun Béla tér 2. Tel.: 177-3397

Előfizethető a szerkesztőségben és a postán

AKI FANYAR, VELÜNK TART!

Sajátos íz a

MAGYAR NARANCs

*Kéthetente szerdán megjelenő politikai-kulturális lap.
Friss, szellemes, aktuális, irónikus.*

H I B A I G A Z Í T Á S

Előző, július-augusztusi számunkban technikai okokból Arthur Koestler írásába, a 30. és a 31. oldal 3. sorába értelemzavaró hiba került. Alább közöljük a két oldal kezdő szövegrészét.

(30. o.)

amint az újságnál végeztünk, elmentünk bokszolni vagy medicin labdákkal edzeni a tornaterembe, amit Ullsteinék a személyzet jó közérzetéért rendeztek be. A csupán öt év korkülönbség hamarosan közel hozott bennünket. A marxista evangéliumot prédikáltam neki, ami, mivel szakmai gyámja is voltam, további súlyt kölcsönzött érveimnek.

(31. o.)

foglalta, hogy 1932 lesz a Proletár Forradalom győzelmének esztendeje Németországban; volt hitünk – az igaz hit, mely az isteni ígéretekért nem veszi egészen komolyan – és, mint az egyedüli igaz emberek egy tisztességtelen világban, boldogok voltunk. Egy nap Edgar mellékesen megkérdezte, voltam-e valaha is Japánban.

Erkölc, fertő, hitoktatás

KÁLMÁN C. GYÖRGY

Van egy tétel, amely jó ideje elő-előkerül a legkülönbözőbb megfogalmazásokban: Magyarország (a társadalom, a nemzet, a nép stb.) nemcsak politikai és gazdasági, de (leginkább, főképpen, elsősorban) erkölcsi válságban (is) van. Sokan kárhoztatják a jelenkori „erkölcsi viszonyokat”, az „etikai űrt”, „morális leépülésről” és válságról beszélnek. Ezt a tételt tudomásom szerint senki nem próbálta meg sem kifejtteni, sem megkérdőjelezni; a jelek szerint nemcsak a konzervatív-keresztény-népnemzeti gondolkodásmód hívei tartják érinthetetlennek és megvilágításra nem is szorulónak, hanem az ellentáborok egyike sem veszi a fáradságot, hogy komolyan szembenézzen vele.

A tétel persze nem igaz – most mégsem az a célo, hogy cáfoljam vagy az ellenkezőjét igazoljam. Bajom sokkal inkább azzal van ugyanis – és itt máris önellentmondásba keveredem –, hogy a tételt nem is tudom értelmezni. Nem tudom, mi mellett kellene kiállnom vagy mit kellene elutasítanom.

Emlékezzünk vissza, hogy az Erkölcselenség Tétele a régi (ancien régime-beli) vitákban és szövegekben állandóan visszatért. Együtt – például – a „nemzeti szuverenitás”, a „visszaszerzett nemzeti azonosság” s hasonló fordulatokkal. Ez utóbbiak (s számos változatuk) egyértelműen rejtjelezett üzeneteknek bizonyultak, s amint szabad lett kimondani, ki is mondatott: a szovjet csapatok végleges távozásáról van szó. Az ellenzék ilyen – átlátszó nejlomba, de az illendőség kedvéért mégiscsak becsomagolt – szöveget tolt az uralmon levők orra alá. Ennek a sifírozási játéknak vége. A beavatlanok hamar megtudták, hogy amikor két politikus mélyen egymás szemébe nézett és egyetértett abban, hogy a külső befolyás csökkentése révén helyre kell állítani a nemzet önbecsülését, akkor mindketten azt mondják, hogy ruszlik, haza.

De mi lett az Erkölcselenség Tételével? Ezt a kártyát senki nem fedte fel. Máig sem tudjuk, hogy amikor egyesek azt vetik a szemére a magyar társadalomnak, hogy erkölcsi fertőben hempergőzik, akkor miről is van szó. Korábban még lehetett arra gondolni, hogy az Erkölcselenség Tétele mögött voltaképpen a szabad vallásgyakorlás követelése, a vallásos emberek szakmai-politikai háttérbe szorítása elleni kiállítás rejlik; vagy arra, hogy a (rég) rendszer korrupcióinak, hatalmi-gazdasági összefonódásainak kritikája. Az Erkölcselenség-tétel történetéhez tegyük még hozzá, hogy míg korábban az akkori ellenzék „nyelvének” volt része, most – például a hitoktatással kapcsolatban – elsősorban az uralomra jutottak szájából hallhatjuk.

Csak hogy ez a kártya jolly joker. Egyesek számára az erkölcsi hanyatlás a hitoktatás bevezetése mellett szóló érv; mások szerint csak akkor jutunk túl az etikai válságon, ha „helyi szinten” leváltják a vezető kádereket, körmére néznek a korábbi rendszer bűnös kiszolgálóinak. Megint mások a sajtó területét jelölik meg az erkölcsöket fertőző gócként. Az Erkölcselenség Tételének kártyája mindent visz és bármikor kijátszható. Azok pedig, akik kritikusan átvizsgálhatnák e tétel jelentését, s ezt élmulasztják megtenni, azt kockáztatják, hogy bármikor ellenük fordíthatóvá válik: ők lesznek azok, akik erkölcsileg kifogásolhatók, szemben a tétel vallóival, akik ezt csalhatatlanul megállapítják és erkölcsileg feddhetetlenek.

Tegyük fel tehát, hogy – az Erkölcselenség Tételének szellemében – mély erkölcsi válságba süllyedt a magyarság. Milyen érveket, bizonyítékokat, tényeket sorakoztathatnánk fel az Erkölcselenség Tétele igazolására?

Először is: mit jelent egyáltalán az erkölcsi válság? Azt, hogy erősödik a bűnözés? Hogy sok az adócsaló? Hogy sok a válás? Vagy hogy a magyar szellem most tárgyiasítja azt a lételemleti alapigazságot, miszerint: haver, szemetek az emberek? Vagy gondoljunk valami elvontabb dologra? Hogy az emberek nem tudják, hogyan viselkedjenek? Hogy nem érzik a bűn és a stikli közötti különbséget? Hogy el van értékbizonytalanodva az ember? Vagy hogy nem tudja, hová forduljon etikai kétségeivel? Menjünk még elvontabb tájakra? Hogy az ember nem tudja, mi a jó és mi a rossz? Hogy – társadalmi-közösségi életében – nem tud dönteni vagy rosszul dönt a köz java és saját boldogulása felől? Hogy nem is képes megítélni, mi a jó nemzetének?

Másodszor: hogyan vizsgáljuk a fenti kérdéseket? Adódna, hogy támaszkodjunk statisztikai adatokra és történelmi vagy nemzetközi összehasonlításra. Mit vizsgáljunk? A bűnözést? A rablóvilkosságokat vagy a fiatalok közötti kö-zért-lopásait? A házfoglalást vagy a gazdasági büntetteket? És van-e vajon nyilvántartás az elvtelen kompromisszumokról, a kisebb-nagyobb hazugságokról, a házasságtörésekről és a titkos pálinkafőzdekről? Az összehasonlításban, ha időbeli, meddig menjünk vissza? Hatvan évet? Százat? A reformkorig? Mikor kezdődött a válság? Ah, hol a boldog aranykor? És hová forduljunk térben? És a művelt Nyugat vajon hogyan számol el az úgynevezett erkölcsi színvonalal? Ők hogyan mérik?

De álljunk csak meg!

Miért szállítsunk érveket az Erkölcselenség-tétel híveinek? Védje meg az, aki hirdeti, aki hiszi, aki sokatmondóan összenéz velünk, mintha egyetértenénk.

Az Erkölcstelenség Tételének addig van ereje, ameddig nem kezdünk hozzá, hogy kifejtjük, megpróbáljuk bizonyítani vagy cáfolni. Majd bolond lesz a kártyás jolly jokerét treff bubira vagy kör ászra cserélni. Az Erkölcstelenség Tételének másik jellegzetessége pedig – paradox módon – éppen abban áll, hogy megfogalmazói rögtön egyes esetekre térnek rá. Mintha az Erkölcstelenség Tetele egyes kellemetlen, esetleg valóban nem etikus cselekmények egyszerű összege lenne. Tóth bácsi megint nem vitte le a szemetet, a Kovács veri a fiát, becsapott a hentes, ellopták a kocsimat – a magyarság a végső erkölcsi züllés állapotában van. A nemzet erkölcsének őrei soha nem önmagukban teszik szóvá a bűnözést, a korrupciót, a közszolgáltatások színvonalát, az emberi kapcsolatok torzulásait vagy a kapcsolatképtelenséget. Nem, ők egy kalapba hányják a lótolvajt, a szabados vagy pornográf sajtót, a vallástalan és a kompromisszumkész politikust.

No és a hitoktatás? Hogy jön ide?

A hitoktatáspártiak szerint a vallás terjedése, de legalábbis megismerése, a hit, a zsidó-keresztény gondolkodás elsajátítása gátat vethet a szörnyű erkölcsi züllésnek stb. Úgy tetszik tehát, hogy a hit és az erkölcs szoros összefüggésben van egymással, olyannyira, hogy ezt az iskolai tanterv is tükrözi: egyes távlati elképzelések szerint a hittanra nem járók erkölcsstan órát kapnak kárpotlásul. Nyilván azon az alapon, hogy az ateisták hitoktatása az erkölcsstan; akinek nincs Istene, annak marad az erkölcs, natúr, feltét nélkül. Isten plusz erkölcs egyenlő vallás; vallás mínusz Isten egyenlő erkölcs.

Ha vallásos volnék, mélységesen felháborítana, hogy vallásomat egyszerűen Istennel megspékelt erkölcsnek tekintik; mintha az én Istenem nem lenne több, mint valamiféle hozzátétel ahhoz az erkölcshez, ami egyébként mindenki számára hozzáférhető lenne. Őnékül is. Ha ateista volnék, nem tudnám elfogadni azt a nézetet, amely világnézetemet pusztán negativitásként fogja fel, mint valaminek a hiányát, mintha az én világnézetemből hiányozna valami, aminek különben meg kellene lennie.

Beismerem: amikor berzenkedem az Erkölcstelenség Tetele ellen, akkor egészen praktikus szempontok is vezérnek.

A hírek szerint a néhai Nemzeti Alaptanterv kilátásba helyezte, hogy a nebulók fejébe erkölcsfilozófiát, erkölcs-tantörténetet és hasonló diszciplinákat töltsenek. De kik? Azok a tanerők, akik – kell-e mondani? – egytől egyig a pártállam hűségesei kiszolgálói voltak, s így kétségkívül morális szörnyetegekként jellemezhetők? Egyáltalán: ki fogja most már megmondani nekünk, szerencsétlen erköl-

csi roncsoknak, hogy mi az az erkölcs? Ha a nemzet erkölcsi válságban van, akkor olyasvalakihez kell fordulnunk, aki nem tartozik a nemzethez – de fenyeget-e akkor a veszély, hogy nemzetietlen erkölcsöt akarnak majd ránk erőszakolni? Vagy lennének olyanok, akik csak félig vannak erkölcsi fertőben, és félig azért kilógnak belőle? Annyira mindenesetre, hogy meg tudják ítélni: a többiek milyen mélyen lógnak bele. Ha nem így volna, semmit nem érnék velük. Fontolóra kellene venni néhány erkölcsileg fertőzetlen csecsemő (esetleg: állat) szakértőként való alkalmazását.

A második kérdés: mi lesz a tananyag? Meglepne, ha azok, akiket mi eddig – dörén! – agyongerhelt tanító néniknek-bácsiknak néztünk, azok éjszakánként, gyermekszívaj elültével, a *Reneszánsz etikai gondolkodók* kötetét, Lukács megíratlan alapvetését vagy Scheler összes műveit bújták volna, hogy jövődő feladataikra felkészülhessenek. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy az úttörő-foglalkozások kiagyalt példás történetecskéi, maximum a „hány óras ismeretség után szabad (végre) közösülni?” örök kamaszkérdése jellemeznék az erkölcsstanórákat.

Némileg aggódom amiatt is, hogy megfelelő oktatási segédanyag álljon rendelkezésre. Nem lehet ugyanis egyszerűen a bolsevik-bérenc erkölcsoktatók számlájára írni azt, hogy az áldott Horthy-időkben, amikor az erkölcsstanból bőséggel kijutott mindenkinek és – ennek megfelelően – bizonyára igen magas fokra hágott a nemzet erkölcsisége is, előfordulhattak olyan kellemetlen epizódok, mint Orgován, zsidótörvények, világháború. Bizonyára a nem kellően előkészített tankönyvek, feladatlapok és audiovizuális szemléltető eszközök tehetek erről.

Továbbá: hogyan lehet megteremteni az erkölcsstelen felnőttek erkölcsstanoktatásának intézményes kereteit? Mert ha az erkölcsstan erkölcsössé tesz, ha rossz emberek azért rosszak, mert nem tudják, hogy mit kell cselekedniük, akkor nyilvánvaló, hogy elsősorban a felnőttek szorulnának erkölcsi képzésre. A velejéig romlott gyermekek bizonyára sokkal jobbak lesznek az osztálynaplóba kerülő erkölcs-jelesektől – de mi lesz szegény felnőttekkel?

Végül: az erkölcsstan, mint iskolai tantárgy, mindenképpen dögunalmas. Akkor inkább járjon az a gyerek teniszezni, franciaórára, dalárdába vagy akár csavarogjon egyet az utcán, kinek mire telik. Nem szeretném, ha a nemzet erkölcsi emelkedésének az lenne az ára, hogy gyermekeim a hatodik vagy hetedik órát éhesen és fáradtan, az élet nagy kérdései fölött ásitozva, kínjukban padra firkálva, a tanító nénivel való viaskodással töltsék. Akkor inkább maradjon ott ez a nemzet, ahol van.

EGY DÉLUTÁN A 2000-REL

1990. szeptember 17-én, hétfőn délután 4 órakor *Egy délután a 2000-rel* címmel irodalmi délutánt rendez az Írószövetség (VI. Bajza utca 18.). A szerkesztőség által felkért házigazda: Kepes András. Azokat is nagy szeretettel látjuk, akik a műcsarnoki estjeink folytatását várják. Szeptemberben ugyanis ott nem tartunk másik estet – a hagyomány október harmadik péntekjén fél 8-kor folytatódik.

Szeretettel gratulálunk Petőcz Andrásnak, aki *Európa metaforája* című versével elnyerte az idei Graves-díjat. A verset januári számunkban olvashatták.

HILL

INTERNATIONAL

Jól érzi magát a mostani munkahelyén?
Hogyan vélekedik az eddigi pályafutásáról?
Ez az a karrier, amelyről évek óta álmódott?
Kiváncsi személyiségének és képességeinek rejtett tartalékaira?
Ha érdeklik a válaszok, keresse fel:

KARRIER TANÁCSADÁSUNKAT!

Mit nyerhet Ön, ha igénybe veszi ezt a szolgáltatást?

- Jobban megismeri önmagát
- Tudatában lesz erős és gyenge pontjainak
- Testre szabott, vagyis megalapozott diagnózisra épülő szempontokkal segítünk élete és pályafutása tudatos építésében.

Mit veszíthet, ha késlekedik

-Időt, és ezzel pénzt, ha nem teszi meg az első lépést sikeres karrierje érdekében.

Gondolja meg, megéri?

Tiszteljen meg bizalmával! Munkánkat a legszigorúbb titoktartással végezzük.

ADJON ÚJ ÉRTELMEZÉST AMBÍCIÓINAK!

Jelentkezését az alábbi címeken és telefonszámokon várjuk:

HILL INTERNATIONAL

Budapest, 1027. Szász K. u. 2.

11-58-428

11-52-611

Pécs, 7621. Munkácsy M. u. 26.

72-19-993

A szellemi tőke bankja

